

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

ΝΙΚ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ: Βίος και πολιτεία του 'Αλέξη Ζορμπά (πρόλογος από μυθιστόρημα) RAINER MARIA RILKE: Βούδας — Νίκη — 'Ο Πάνθηρας — Beaudelaire — 'Ισπανίδα χορεύτρια — Πρέπει (ποιήματα) (άπόδοση ΑΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ) ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑ: Τό μάθημα τής Μικρασιατικής καταστροφής (μελέτη) ΓΙΩΡΓΟΥ ΓΕΡΑΛΗ: Συνομιλία με τή Φθινοπωρινή Μητέρα (ποίημα) ΓΕΩΡΓΟΥ ΔΕΛΙΟΥ: 'Ονειρο (πρόζα) ΜΙΜΙΚΑΣ ΚΡΑΝΑΚΗ: Τέσσερα ποιήματα ΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ: ΓΚΡΕΚΟ (μελέτη).

••

Η ΕΡΕΥΝΑ ΜΑΣ: ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΚΟΣΜΟΙ

Θά επικρατήσει ό ένας άπ' τούς δύο; Θά συγκυριαρχήσουν;
"Η θά ένσωματωθούν σ' ένα ένιαίο οίκουμενικό πολιτισμό;

JEAN WAHL: "ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ,,
ANDRE SIEGFRIED: "ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΜΕΡΙΚΗ;,,"

••

ΧΡΟΝΙΚΑ

(15 'Οκτωβρίου 1945)

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ—ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΑΔΑΚΗ: Μιά άπάντηση. — ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ — Μ. ΚΡΑΝΑΚΗ: Κ. Ι. Δεσποτοπούλου: <"Ανθρωπος και πολιτεία", 'Αθήνα 1945. — ΓΙΑΝΝΗ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗ: 'Επαμεινώνδα Μεταξά: <"Εμπρός στην εποχή μας> ένα πολιτικό δοκίμιο. — Ε. Χ. Γουατᾶ: <"'Ο Ταξιδιώτης. — Δημήτρη Κ. Γαρουφαλᾶ: <"Συμβολή στή μελέτη του Καβάφη". — ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ — ΦΟΙΒΟΥ ΑΝΩΓΕΙΑΝΑΚΗ: <"'Ο Ζητιάνος Φοιτητής". — Ο ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΑΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ: 'Ανασκόπησι.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

Γ'. ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28 — ΤΗΛ. 55-536 — ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ	Δραχμές.	4.000.—
ΕΞΑΜΗΝΗ	>	2.500.—

Γράμματα, βιβλία, συνεργασίες, έμβάσματα κλπ.
«Φιλολογικά Χρονικά» Γ'. Σεπτεμβρίου 28, 'Αθήνα.

Κριτική γράφεται για τὰ βιβλία που μᾶς στέλ-
νονται σὲ δυὸ αντίτυπα. Ὅσα στέλνονται σὲ ἕνα
ἀντίτυπο μόνο ἀναγγέλλονται.

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

ΧΡΟΝΟΣ Β'.—ΤΟΜΟΣ Γ'.—ΤΕΥΧΟΣ 34

ΑΘΗΝΑ, 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1945

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΖΟΡΜΠΑ

Πρόλογος

Πολες φορές πεθύμησα να γράψω το βίο και την πολιτεία του Αλέξη Ζορμπα, ενός γέρου εργάτη που πολύ αγάπησα.

Στη ζωή μου οι πιο μεγάλοι μου εβεργέτες στάθηκαν τα ταξίδια και τα ονειράτα' από τους ανθρώπους, ζωντανούς και πεθαμένους, που λίγο βοήθησαν τον αγώνα μου. Όμως, αν ήθελα να ξεχωρίσω ποιοί άνθρωποι αφήκαν βαθύτερα τ' αχνάρια τους στην ψυχή μου, ίσως να ξεχώριζα τρεις τέσσερις: τον Όμηρο, τον Μπέρξονα, το Νίτσε και το Ζορμπα.

Ο πρώτος στάθηκε για μένα το γαλήνο κατάφωτο μάτι—σαν το δίσκο του ήλιου—που φωτίζει με απολυτρωτική λάμψη τα πάντα' ο Μπέρξονας με αλάφροσε από άλυτες φιλοσοφικές αγωνίες που με τυρανούσαν στα πρώτα νιάτα' ο Νίτσε με πλούτισε με καινούριες αγωνίες και μ' έμαθε να μετουσιώνω τη δυστυχία, την πίκρα, την αβεβαιότητα σε περηφάνεια' κι ο Ζορμπας μ' έμαθε ν' αγαπώ τη ζωή και να μη φοβούμαι το θάνατο.

Αν είταν στον κόσμο ολό σήμερα να διάλεγα ένα ψυχικό οδηγό, «γκουρου» όπως τον λένε οι Ιντοι, «Γέροντα», όπως τότε λένε οι καλόγεροι στο Αγιονόρος, σίγουρα θά διάλεγα το Ζορμπα.

Γιατι αφτος είχε ό,τι χρειάζεται ένας καλαμαρας για να σωθει: την πρωτόγονη ματια που αδράχνει ψηλάθε σαΐτεφτα τη θροφή της' τη δημιουργική, κάθε πρωι ανανυσούμενη αφέλεια, να βλέπει ανατάπαφτα για πρώτη φορά τα πάντα και να δίνει παρθενια στα αιώνια καθημερινα στοιχεία—αγέρα, θάλασα, φωτια, γυναίκα, ψωμι' τη σιγουράδα του χεριου, τη δροσεράδα της καρδιας, την παληκαρια να κοροιδέβη την ίδια της την ψυχη, σα νάχε μέσα του μια δύναμη ανώτερη από την ψυχη και τέλος το άγριο γάργαρο γέλιο από βαθεια πηγη, βαθύτερη από το σπλάχνο του αν-

θρώπου, που ανατινάζονταν απολυτροπικό στις κρίσιμες στιγμές από το γέρικο στήθος του Ζορμπά· ανατινάζονταν και μπορούσε να γκρεμίσει, και γκρέμιζε, όλους τους φράχτες—θητική, θρησκεία, πατρίδα—που άσκοσε γύρα του ο κακομοίρης ο φοβητσιάρης ο άνθρωπος για να κουτσοπορέψει ασφαλισμένα τη ζωούλα.

Όταν συλογίζουμε με τί θροφή τόσα χρόνια με τάζαν τα βιβλία κ' οι δασκάλοι για να χορτάσει μια λιμασμένη ψυχή και τί λιονταρίσιο μυαλό για θροφή με τάζει ο Ζορμπάς σε λίγους μήνες, δύσκολα μπορώ να βαστάξω την οργή και τη θλίψη μου. Από μια σύμπτωση πήγε η ζωή μου χαμένη· πολύ αργά συναπαντήθηκα με το «Γέροντα» τούτον κι ό,τι μπορούσε ακόμα μέσα μου να σωθεί ήταν ασήμαντο. Η μεγάλη στροφή, η ολοκληρωτική αλλαγή του μετώπου, η «εκπύρωση» κ' η «ανακαίνιση» δεν έγιναν. Είταν πια πολύ αργά. Κ' έτσι ο Ζορμπάς, αντι να γίνει για μένα υψηλό, επιταχτικό πρότυπο ζωής, ξέπεσε κ' έγινε φιλολογικό, αλοίμονο, θέμα για να μουντζαλώσω κάμποσες κόλλες χαρτί.

Τούτο το θλιβερό προνόμιο να κάνεις τέχνη τη ζωή κατανατάει σε πολές σαρκοβόρες ψυχές ολέθριο. Γιατί έτσι, βρίσκοντας διέξοδο το σφοδρό πάθος φέβγει από το στήθος κι αλαφρόνη ή ψυχή· κι αλαφρόνοντας τη ψυχή, δεν πλαντάει πια, δε νιώθει πια την ανάγκη κορμι με κορμι να παλέψει, επεμβαίνοντας άμεσα στη ζωή και στην πράξη—μα χαιρείται καιμαρόνοντας το σφοδρό της το πάθος να δαχτυλιδόνεται στον αγέρα και να σβύνει.

Κι όχι μονάχα χαιρείται παρα είναι και περήφανη· θαρει πως πραγματόνει έργο υψηλό, την εφήμερη ανατικατάστατη στιγμή—τη μόνη στον απέραντο καιρο που έχει σάρκα κ' αίμα—μετατρέποντάς τη τάχα σ' αιώνια. Κ' έτσι ο Ζορμπάς, ο γεμάτος σάρκα και κόκκαλα, κατάντησε στα χέρια μου μελάκι και χαρτί. Χωρίς να το θέλω, και μάλιστα θέλοντας το αντίθετο, κίνησε από καιρο να κρυσταλώνεται μέσα μου ο μύθος του Ζορμπά. Άρχισε η μυστική στο σπλάγχνο κατεργασία· στην αρχή μια μουσική ταραχή, πυρετική ηδονή και δυσφορία, σα να μπήκε μέσα στο αίμα μου ένα ξένο σώμα και μάχονταν ο οργανισμός μου να το δαμάσει και να το αφανίσει, άφομοιόνοντάς το. Κι άρχισε γύρα από τον πυρήνα αυτον να τρέχουν οι λέξεις, να τον κυκλώνουν και να τον θρέφουν σαν έμβρυο. Στερεόνουνταν οι θαμπομένες θύμησες, ανέβαιναν οι βουλιαγμένες χαρές και πίκρες, μετατοπιζόνταν σε ελαφρότερον αγέρα η ζωή, γίνονταν ο Ζορμπάς παραμύθι.

Δεν κάτεχα ακόμα τί μορφή να δόσω στο παραμύθι τούτο του Ζορμπά: ρομάντσο, τραγούδι, πολύπλοκο φανταστικό δήγημα της Χαλιμας ή στεγνά, ξερα να ξεσηλώσω τις κουβέντες που μου έκανε σ' ένα ακρογιάλι της Κρήτης, όπου ζήσαμε, σκάβοντας για να βρούμε τάχα λιγνίτη. Ξέραμε καλά κ' οι δυο πως ο πραχτικός

αφτος σκοπος είτανε στάχτη για τα μάτια του κόσμου, εμεις βιαζόμαστε τότε να βασιλέψει ο ήλιος, να σχολάσουν οι εργάτες, να στρωθούμε οι δυό μας στην αμουδια, να φάμε το χωριάτικο νόστιμο φαί μας, να πιούμε το μπρούσικο κρητικό κρασι και ν' αρχίσουμε την κουβέντα.

Εγώ, τις περισσότερες φορές δε μιλούσα· τί να πει ένας «διανοούμενος» σ' ένα δράκο; Τον άκουγα να μου μιλάει για το χωριό του στον Όλυμπο, για τα χιόνια, τους λύκους, τους Κομιτατζήδες, την Αγία Σοφία, το λιγνίτη, το λευκόλιθο, τις γυναίκες, το Θεο, την πατρίδα και το θάνατο—και ξάφνου, όταν πλαντούσε και πια δεν τον χωρούσαν τα λόγια, τινάζονταν απάνω, στα χοντρα χαλίγια του γιάλου κι άρχιζε να χορέβει.

Γέρος, ορθόκορμος, κοκαλιάρης, με ανάγερτο καταπίσω το κεφάλι, με καταστρόγγυλα μικρα ματακια σαν πουλιου, χόρευε και σκληρίζε και χτυπούσε τις αδρες πατούσες στο γιάλο και πιτσιλιζε με θάλασα το πρόσωπό μου.

Αν, άκουγα τη φωνή του—όχι τη φωνή, τήν κραβγή του—ή ζωή μου θάχε πάρει αξία· θα ζούσα μ' αίμα και σάρκα και κόκαλα ό,τι τόρα χαισιποτότικα στοχάζομαι κ' ενεργω με χαρτί και καλαμάρι.

Μα δεν τόλμησα. Έβλεπα το Ζορμπά μεσάνυχτα να χορέβει χλιμιντρίζοντας και να μου κράζει να τιναχτώ κ' εγώ από το βολικό καρβούκι της φρονιμάδας και της συνήθειας και να φύγω για τα μεγάλα ταξίδια μαζέτου—κ' έμενα ασάλεφτος, τουρτουρίζοντας.

Πολες φορές έχω ντραπει στη ζωήμου, γιατί έπιασα την ψυχή μου να μην τολμάει να κάνει ό,τι η ανότατη παραφροσύνη—η ουσία της ζωής—μου φώναζε να κάμω. Μα ποτε δεν ντράπηκα για την ψυχήμου όσο μπροστα στο Ζορμπά.

Ένα πρωι, ξημερόματα, χωρήσαμε· εγώ τράβηξα πάλι για την ξενήτια, αγιάτρεφτα χτυπημένος από τη φαουστική αρώστια της μάθησης· αφτος πήρε καταβόρα και καταστάλαξε στη Σερβία, σ' ένα βουνο κοντα στη Σκόπια, όπου ξετόποσε, λείει, πλούσια φλέβα λευκόλιθου, τύλιξε μερικούς παραλήδες, αγόρασε σύνεργα, στρατολόγησε εργάτες κι άρχισε πάλι ν' ανοίγει μέσα στη γης γαλαρίες. Τίναξε βράχους, έφτιασε δρόμους, έφερε νερο, έχτισε σπίτι, παντρέφτηκε, γέρος κοτσονάτος, μιαν όμορφη γλεντοχήρα, τη Λιούμπα, κι έκαμε ένα παιδι μαζέτης.

Μια μέρα, στο Βερολίνο, έλαβα ένα τηλεγράφημα: «Εύρον πρασίνη πέτραν ωραιοτάτην, ελθε αμέσως. Ζορμπάς».

Είταν η εποχή της μεγάλης πείνας στη Γερμανία. Τόσο είχε ξεπέσει το μάρκο που για να κάμεις μια μικρη πλερομη κουβαλούσες με το τσουβάλι τα εκατομύρια· κι όταν πήγαινες στο ρε-

στωσαν κ' έρωτες άνοιγες τη παραφουσκομένη χαρτονομίσματα σερβιέτασου και την άδιαζες απάνω στο τραπέζι για να πλερόσεις κ' ήρθαν μέρες που χρειάζουσιν δέκα δισεκατομύρια μάρκα για ένα γραμματόσημο.

Πείνα, κρύο, τριμένα σακάκια, παπούτσια τρύπια, τα κόκκινα γερμανικά μάγουλα είχαν κιτρινίσει. Αγέρας χινοπωριάτικος κ' έπεφταν σα φύλα οι άνθρωποι στους δρόμους. Στα μωρα έδιναν ένα κομάτι καουτσουκ να το μασουλίζουν, να ξεγελούνται να μην κλαίνε. Η αστυνομία φρουρούσε τα γιοφύρια του ποταμου για να μην πέφτουν τη νύχτα οι μανάδες με τα μωράτους να πνιγουν και να γλυτώσουν.

Χειμώνας, χιόνιζε. Στη διπλανήμου κάμαρα ένας γερμανος καθηγητης κινεζολόγος, για να ζεσταθει, έπαιρνε το μακρι πινέλο και με τον επίπονο τρόπο της Μακρινης Ανατολης προσπαθούσε ν' αντιγράψει κάποιον παλιον κινεζικον τραγουδι η κανένα ρητο του Κομφούκιου. Η μύτη του πινέλου, ο ανασηκομένος ανάερα άγκώννας κ' η καρδια του σοφου έπρεπε να σχηματίζουν τρίγωνο.

— Έστερα απο λίγα λεπτα, μούλεγε εφχαριστημένος, ο ιδρώτας τρέχει απο τις μαζακάδες μου κ' έτσι ζεσταίνουμαι.

Μέσα σε τέτοιες φαρμακερες μέρες έλαβα το τηλεγράφημα του Ζορμπα. Στην αρχη θύμωσα. Εκατομύρια άνθρωποι εξεφτελίζονται και γονατίζουν, γιατί δεν έχουν ένα κομάτι ψωμι να στηλόσουν την ψυχήτους και τα κόκαλάτους κ' ορίστε τώρα ένα τηλεγράφημα να κινήσεις να κάμεις χίλια μίλια για να δεις μιαν όμορφη πράσινη πέτρα! Ανάθεμα, είπα, στην ομορφια γιατί είναι άκαρδη και δε νιάζεται για τον πόνο του ανθρώπου.

Μα ξαφνικα τρόμαξα ο θυμος είχε κιόλα ξεθυμάνει κ' ένιωθα με φρίκη πως η απάνθρωπη αψη κραβγη του Ζορμπα αποκρίνονταν σε άλλη απάνθρωπη μέσαμου κραβγη. Ένα άγριο όρνιο μέσαμου τίναζε τα φτεράτου να φύγει.

Όμως δεν έφυγα δεν τόλμησα πάλι. Δεν μπήκα στο τραίνο, δεν ακολούθησα τη θεϊκια θηριώδη μέσαμου κραυγη, δεν έκαμα μια γυναίκα παράλογη πράξη. Ακολούθησα τη μετρημένη, κρύα, ανθρώπινη φωνη του λογικου. Και πήρα την πένα κ' έγραψα του Ζορμπα και του ξηγούσα...

Κι αφτος μου αποκρίθηκε :

«Είσαι, και να με συμπαθας, αφεντικο, καλαμαρας. Μπορούσες και συ κακομοίρη, μια φορα στη ζωήσου να δεις μιαν όμορφη πράσινη πέτρα και δεν την είδες. Μά το Θεο, κάθουμουν κάποτε, όταν δεν είχα δουλια, κ' έλεγα με το νούμου : «Υπάρχει, δέν υπάρχει Κόλαση ;» Μα χτες που έλαβα το γράμασου, είπα : «Σίγουρα πρέπει να υπάρχει κόλαση για μερικους καλαμαράδες !»

Ξεκίνησαν οι θύμησες και σπρώχνει η μια την άλλη και βιά-

ζουνται. Καιρος να βάλουμε τάξη. Να πιάσουμε το βίο και την πολιτεία του Ζορμπα απο την αρχη. Και τα πιο ασήμαντα περιστατικά που δέθηκαν μαζί του λάμπουν την στιγμη τούτη στο νόμου καθαρο, γογορσάλεφτα και πολύτιμα, σαν πολύχρωμα ψάρια σε διάφανη καλοκαιριάτικη θάλασα. Τίποτα δικότου δεν πέθανε μέσαμου, ό,τι άγγιξε το Ζορμπα θαρεις κ' έγινε αθάνατο κι όμως τις μέρες τούτες άξαφνη ανησυχία με ταράζει : έχω δυο χρόνια να λάβω γράματου. Θάνατι πια εβδομήντα και πάνω χρόνων, μπορεί και να κιντυνέβει. Σίγουρα θα κιντυνέβει, αλιως δεν μπορω να ξηγήσω την απότομη ανάγκη που με κυρίεψε ν' ανασυντάξω ό,τι δικότου να θυμηθω ό,τι μου είπε κιόσα έκαμα, και να τ' ακινητήσω στο χαρτι, να μη φύγουν. Να να θέλω να ξεοκίσω το θάνατο το θάνατό του. Δεν είναι τούτο, φοβούμαι, βιβλίο που γράφω; είνε Μνημόσυνο.

Έχει τώρα τὸ βλέπω, όλα τα χαρακτηριστικα του μνημόσυνου. Στολισμένος ο δίσκος τα κόλυβα με πυκνή πασπαλισμένη ζάχαρη και γραμμένο τ' όνομα απάνω : ΑΛΕΞΗΣ ΖΟΡΜΠΑΣ με κανέλα και μύγδαλα. Κοιτάζω τ' όνομα κι ολομειμας τινάζεται η θάλασα η λουλακια της Κρήτης και συγκλύζει το μυαλόμου. Λόγια, γέλια, χοροί, μεθήσια, έγνιες, σιγαλινες κουβέντες το δειλινο, μάτια καταστρόγγυλα που τρυφερα και καταφρονητικα στηλόνουνταν απάνωμου, σα να με καλωσόριζαν κάθε στιγμη, σα να με αποχαιρετούσαν κάθε στιγμη, για πάντα.

Κι όπως όταν κοιτάζουμε το νεκρικό καταστόλιστο δίσκο κρεμιούνται αρμαθιες σα νυχτερίδες κι άλες μέσα στη σπηλια της καρδιάς μας θύμησες, όμοια, χωρις να το θέλω, περιπλέχτηκε απο τη πρώτη στιγμη με τον ίσκιου του Ζορμπα κ' ένας άλλος ίσκιος πολυαγαπημένος και πίσωτου, απροσδόκητα, ένας άλλος ακόμα μιας ξεπεσμένης, χλιοβαμένης, χλιοφιλημένης γυναίκας, που την είχαμε συναντήσει με τον Ζορμπα σ' ένα αμιουδερο άκρογαλι της Κρήτης, στο λιβυκο Πέλαγο...

Σίγουρα η καρδια του ανθρώπου είναι ένας κλειστος λάκος αίμα κι άμα ανοίξει τρέχουν να πιουν και να ζωντανέσουν όλοι οι διψασμένοι απαρηγόρητοι ίσκιου, που ολοένα και πυκνόνουνται γύρωμας και σκοτεινιάζουν τον αγέρα. Τρέχουν να πιουν το αίμα της καρδιάς μας, γιατί ξεβρουν πως άλλη ανάσταση δεν υπάρχει. Κι απ' όλες πιο μπροστά τρέχει σήμερα ο Ζορμπα με τις μεγάλες δρασκελιές του κι αναμερίζει τους άλλους ίσκιους, γιατί ξέρει πως γι' αφτον γίνεται σήμερα το μνημόσυνο.

Ας του δόσουμε λοιπον το αίμα μας να ζωντανέψει. Ας κάμουμε, ό,τι μπορούμε να ζήσει λίγο ακόμα ο εξαίσιος αφτος φαγας, πιότης, δουλεφταρας, γυναικας κι αλήτης. Η πιο πλατεια ψυχή, το πιο σιγουρο σώμα, η πιό λέφτερη κραβγη που γνώρισα στη ζωήμου.

N. KAZANTZAKHS

RAINER MARIA RILKE

ΒΟΥΔΑΣ

Σὰ ν' ἀφουγκράζονταν τὸ διάστημα : Γαλήνη...
Σιωποῦμε ἐμεῖς καὶ πιά δὲν τῆ γροικοῦμε.
Κι' εἶναι αὐτὸς ἄστρο. Ἐμεῖς τὰ δὲ θεωροῦμε
μεγάλα ἄλλα ἄστρο, γύρω του ἔχουν μείνει.

Εἶναι τὸ πᾶν αὐτός. Ἀλήθεια, καρτεροῦμε
ὡς νὰ μᾶς δεῖ; Μὰ τάχα τὸ χρειαζόταν;
Νωθρός σὰ ζῶο καὶ σιωπηλὸς ἔμενεν διὰ
ἐμεῖς προστά του ἐδῶ, σιὰ γόνατα κυλοῦμε

Γιατὶ σιὰ πόδια του ὅ,τι ἐμᾶς προσφεύγει
μέσα του ἀπὸ χιλιάδες χρόνια κυκλοφέρει.
Ξεχνᾷ ὅ,τι ἐμεῖς μαθαίνουμε· μαθαίνει
ὅ,τι σὲ μᾶς γιὰ πάντα θὰ διαφεύγει.

ΝΙΚΗ

Σ' ἓνα ἀρχαῖο ἀγαλμάτιο :
μικρὴ Νίκη στοὺς ὤμους τοῦ ἥρωα.

Ὁ νικητὴς τῆ σήκωνε. Βαρειά ἴαν; Νάτη
ποῦ ὡς προαίσθησι σιὰ ἀκρῶμι του πάλλει καὶ γέρνει,
σιὰ διάχυτο τοῦ φέρνει κι' ὀκνὸ πέταγμά της
ἄδειο τὸ διάστημα ποῦ αὐτὸς γιομάτο φέρνει.

Καὶ τὸ ἔργο του μὴ διαχνηθεῖ σιὸν ἄνεμο καὶ σβήσει
ἀγγεῖο κλειστὸ τὸν Χῶρον ἔκαμεν ἐκείνη
καὶ πέταξε σιὸ Θεό—, σιὸν ἔρωτα τὸν ἔχει ἀργοπορήσει
καὶ τῶν ἐρώτων του τὸ μέτρο αὐτὴ θὰ γίνει.

Ο ΠΑΝΘΗΡΑΣ

Ἔτσι, ὡς πίσω ἀπ' τὰ σίδερα περῶ ὀλοένα
τὸ ἀπανθημένο βλέμμα του πιά δὲ θεωρεῖ.
Σάμπως μυριάδες σίδερα νάναι θαρρεῖ
καὶ πίσω ἀπὸ τὰ σίδερα κόσμος κανένας.

Τὸ ἀπαλὸ βάδισμα μ' εὐκαμπτο ζάλο ἀπλώνει
κι' εἰς μικροὺς κύκλους στρίβει σιβαρό:
μοιάζει ὡς γύρω ἀπὸ κέντρο ρωμαλέο χορὸ
ποῦ μιὰ μεγάλη θέληση ναρκώνει.

* Ἀλαλος, κάποτε, τὸ σκέπασμα σηκώνει
τῆς κόρης, ποῦ μιὰ εἰκόνα εὐτὺς ἀρπάει
καὶ σιὰ σφιγμένα μέλη του γαλήνη πάει—
κι' ἡ εἰκόνα σιὴν καρδιὰ ἀπάνω τελειώνει.

BEAUDELAIRE

Μονάχος ὁ ποιητὴς τὸν κόσμον ἔχει ἐνώσει
ποῦ σιὸν καθένα, χωριστὰ, μακροὺς φαντάζει.
Ἀνήκουστα τὴν Ὀμορφιὰ ἔχει φανερώσει,
μὰ καὶ γιὰτὶ ὅ,τι τὸν πονεῖ ὁ ποιητὴς γιορτάζει,
αἰῶνια ἔχει τὸν Ὁλεθρο ἐξαγγίσει :
καὶ τὸ Μηδενισμένο, Σύμπαν θὰ γεννήσει.

ΙΣΠΑΝΙΔΑ ΧΟΡΕΥΤΡΙΑ

Ὅμοια σιὸ σπέρτο πρὶν ντυθεῖ σιὰ δάχτυλα τῆ λευκὴ φλόγα
καὶ πρὶν τριγύρω του τὶς τρέμουσες γλώσσες ἀπλώσει,
ἔτσι, κοντὰ σιὸ βιαστικὸ θεατὴ, σιὴν πίστα, ἀρχίζει
θερμὴ, λαμπρὴ, σπαρταριστὰ τὸν κυκλικὸ χορὸ ν' ἀνοίγει.

Καὶ ξάφρον γίνεται ὁ χορὸς ἀκέρσιος, φλόγα ἀκράτη.

Ἡ κόμη της παίρνει φωτιὰ ἀπ' τὰ βλέμματά της
καὶ μὲς σιτῆς τολμηροῦς τέχνης της μιὰ πιθουέτα
ὄλους τοὺς φραμπαλάδες της ἀνεῖ σιὸ φλογερὸν ὄργασμὸ τοῦτο
καὶ τὰ δυὸ γυμνὰ μπράτσα της, τὰ τρομαγμένα κι' ἄγρυπνα
σὰ φίδια κροταλλίζοντας μὲς σιὸ κενὸ τανύωνται κι' ἔρπονν.

Ἦστερα, σάμπως νὰ λιγότεπε ἡ φωτιὰ της,
παίρνει τῆ γύρα δλάκερη καὶ πέφτει χάμου
δεσποτικά, μ' ἀλαζονεία σιτῆς κινήσες της
καὶ βλέπει : ἐδῶ σιὸ χῶμα κείτεται λυσομοανώντας
καὶ καίεται μὲς σιτῆ φλόγα της, μὰ δὲν ἐνδίδει.

Ἔτσι, νικήτρια, σίγουρη, μὲ χαιρετιστικό,
γλυκὸ χαμόγελο τὸ πρόσωπό της πάλι ὑψώνει
κι' ἀπάνω στὰ μικρὰ, βέβαια πόδια της γλιστρᾶ ἔξω.

ΠΡΕΠΕΙ . . .

«Πρέπει νὰ πεθαίνει κανεὶς, γιατί τοὺς ξέρει.» Νὰ πεθαίνει
στὸ ἄφατο τοῦ χαμόγελου ἄνθος. Νὰ πεθαίνει
στ' ἀπάλαφρά των χέρια. Νὰ πεθαίνει
πλάϊ σὶς γυναῖκες.

Ἄς τραγουδήσει τοὺς νεκροὺς τὸ παλληκάρι
ὅταν μέσα στὸ χῶρο τῆς καρδιάς του
μεταμορφώνονται. Ἄπ' τὸ στήθος του πὺν ἀνθίζει
τοὺς τραγουδεῖ :

Ἄπροσπέλαστοι. Πόσο εἶναι ξένοι !
Πάνω ἀπ' τὶς κορυφές
τῆς αἰσθησῆς του προβαίνουνε καὶ χύνουν
νύχτα γλυκειὰ ἀλλαγμένη στὴν πεδιάδα
τὴν ἐγκαταλειμμένη τῶν βραχιόνων του. Φυσᾷ
ὁ ἄνεμος τῆς ἀνάβασῆς του, τοῦ κορμιοῦ του
τὸ φύλλωμα. Σπιθίζουν
πρὸς ἐκεῖ ὅλα του τὰ ρυάκια.

Μὰ ὁ ἄντρας
συγκινημένος ἄς σωπάσει. Ἐκεῖνος
πὺν τὴν ἀδιάβατη νύχτα στὰ βουνὰ
τῆς αἰσθησῆς του πλανήθηκε :
ἄς σωπάσει.

Ὅπως ὁ γεροντώτερος σωπαίνει ναύτης
κι' οἱ φόβοι πὺν ζοῦν πάντα
ὡς σὲ τρομαχτικὸ κλουβὶ παίζουν ἐντὸς του.

ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

Τὶς ἡμέρες αὐτὲς ἔκλεισε ἀκόμη ἕνας χρόνος ἀπὸ τότε
πὺν ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς ξεριζώθηκε ἀπὸ τὰ χῶμα-
τά του καὶ ἤρθε νὰ ἐγκατασταθεῖ στοὺς κόλπους τῆς μητέρας
Ἑλλάδας. Ἄν τὸ ἔθνος εἶχε συνείδηση τῆς μοίρας του, οἱ μέ-
ρες τοῦτες θὰ μᾶς εἶχαν φέροι σὲ βαρὶὰ συλλογή, θὰ μᾶς κά-
ναν νὰ ἀναμετρήσουμε τὴ συμφορὰ ἐκείνη καί, παίροντας
ἀπὸ τὸν λόγο της τὰ ἀναγκαῖα διδάγματα, νὰ ὀργανώσουμε
σὲ θεμέλια στέρεα τὴν καινούργια ζωὴ μας. Μέσα ὅμως στὴν
ὄχλοβόη τῶν συνθημάτων καὶ στὴν διασπορὰ τῶν ψυχῶν ὁ
λόγος τῆς Μικρασιατικῆς Συμφορᾶς κινδυνεύει νὰ ἠχῆσει ἀ-
ναπάντητος. Οἱ περιουσίες πὺν χάθηκαν, οἱ ζωὲς πὺν θυσιά-
στηκαν, τὰ ἱστορικὰ ἀποθέματα πὺν μείνανε ἄστεγα, ἄρχισαν
νὰ γίνονται «παλιὰ ἱστορία», γιατί οἱ Ἕλληνες «ἀεὶ παῖδες»
χτίζουν κάθε φορὰ τὴ ζωὴ τους ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀδιαφορώντας
γιὰ τὰ λιθάρια πὺν θὰ μπορούσαν νὰ προσποριστοῦν ἀπὸ τὴ
συνειδητοποίηση τῆς ἱστορικῆς τους πορείας. Μέσα στὴν πο-
ρεία τούτη ὑπάρχουν κοιτάσματα μέγιστης δυνάμης καὶ ἀξίας.
Ἐνα ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ Μικρασιατικὴ συμφορὰ. Τὸ
μῆνυμά της ἀπλὸ καὶ καθαρὸ πρέπει νὰ τὸ ἔχουμε ἀδιάκοπα
στὸν νοῦ μας, ἄν εἶναι νὰ κρατήσουμε τὴν Ἐθνικὴ μας ὑπό-
σταση.

Τὰ αἷτια τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας εἶναι σύνθεση
ἀπὸ πολλὰ καὶ φαινομενικὰ ἀντιμαχόμενα στοιχεῖα. Τὸ μεγα-
λύτερο καὶ πὺν πολῦτιμο ἀνάμεσα τοὺς στάθηκε ἡ Μεγάλη
Ἰδέα, τὸ αἷτημα τοῦ Νεοελληνισμοῦ νὰ κλείσει μέσα στὴν
καινούργια κρατικὴ μορφή του ὅλους τοὺς ὑποδουλωμένους
στὸν Τοῦρκο ἀδελφούς, ἐπανιδρύοντας πάνω στὰ θεμέλια τῆς
κλασσικῆς Ἑλλάδας τὴν αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου. Τὸ αἷ-
τημα τοῦτο πὺν ἡ γενεὰ τοῦ «μεσοπόλεμου» τὸ παρέδωσε
στὸς νεώτερούς της σὰν μιὰ κούφια ἔκφραση, ἔδωσε τὸν Ἑλ-
ληνισμὸ ἑκατονταετίες ὁλόκληρες καὶ δημιούργησε ἄντρας
πὺν δὲν εἶναι νὰ παρομοιαστοῦν σὲ τίποτα μὲ τοὺς σημερι-
νοὺς πολιτικούς καὶ λογοτεχνικούς τζιτζιφιόγκους, τὰ διαλυ-

μένα τούτα άτομίδα πού χάνονται μέσα σέ σοσιαλιστικές ανεμοφιλογίες ή σέ συρρεαλισμούς και ύποκειμενισμούς. Τούτη ή «τυχοδιωχική», όπως τήν ονομάζουν οί μισθοφόροι ή οί άποσυντεθειμένοι, Μεγάλη Ίδέα ήταν πού ξεσήκωσε τόν Έλληνισμό από τή Μελούνα και τόν έφερε ως τήν καρδιά τής Τουρκίας και τά πρόθυρα τής «Βασιλίδος τών πόλεων» και τούτη ήταν πού καιγότανε μέσα στις φλόγες πού ζώσανε τή Σμύρνη. Μαζί της ήτανε συναρτημένοι και πολλοί άλλοι σκοποί, όπως ή λύση του άπό τότε μόνιμου προβλήματος τών βράχων μας, του δημογραφικού, όπως και τής στρατιωτικής ασφάλειας τής χώρας πού δέν ήταν ούτε και θά γίνει ποτέ νοητή χωρίς τή κατοχή όλων τών νησιών τής Ανατολικής Μεσογείου μαζί με τά παράλια τής Ασίας του Αιγαίου.

Από τή δεοντολογία όμως ως τήν πραγματοποίηση υπάρχει κάποτε χάσμα. Και τó χάσμα τούτο άνοίγει άγεφύρωτο, όταν ανάμεσα στα αίτήματα ενός λαού και στην πραγμάτωσή τους παρεμβάλλονται όχι μονάχα οί αδυναμίες του ίδιου αυτού λαού, αλλά και οί δυνάμεις τών φίλων του. Στην υπέρτατη τούτη ώρα, όταν ο Έλληνικός στρατός έφτανε έξω από τήν Άγκυρα άφου είχε χαιρετίσει τήν Έλληνική Σημαία στην Κωνσταντινούπολη, ή πολιτική ζωή τής χώρας βοήθηκε δίβουλη και διχασμένη, κατά τήν παλαιά και μόνιμα διαλυτική άναξιότητα τών «ήγετων» τής Ελλάδας μπροστά στον λαό τους. Ο διχασμός τούτος μ' όλο πού δέν είχε τήν αθλιότητα του σημερινού και συνεπώς δέν είχε χωρίσει τόν λαό άνω σέ προοράματα οικονομίας αλλά θεμελιώθηκε σέ δυο μεγάλες προσωπικότητες, στάθηκε μοιραίος για τόν τόπο. Ακόμη όμως πιό μοιραία στάθηκε ή «πολιτική» τών άνδρων πού πολεμήσανε με τόν Έλληνικό στρατό στις πεδιάδες και στα βουνά τής Μακεδονίας. Ο Έλληνισμός δέν ξεχάσε και δέν πρέπει νά ξεχάσει ποτέ πώς, τήν ώρα πού έχυνε τó αίμα του για τήν ίερώτερη άπό τις φυλετικές του επιδιώξεις, ένας άπό τους χτεσινούς σύμμαχούς του με τήν πρόφαση τών «ιδεολογικών» διαφορών έστειλε τά πολεμικά του περισσεύματα στον Τουρκικό στρατό, έγύμναζε τους Τούρκους στρατιώτες, καθοδηγούσε τó Τουρκικό στρατιωτικό έπιτελείο, πληροφορούσε έμμεσα τήν Τουρκική πολιτική. Αν είναι αλήθεια πώς ή πολιτική ήγεσία δέν πρέπει νά έχει μνήμη συναισθηματική, άλλο τόσο είναι αλήθεια πώς οί λαοί δέν λησμονούνε. Και άσφαλώς θά χρεαστούν πολλές προσπάθειες για νά ξεχάσει ο Νεοελληνισμός τήν Γαλλική πολιτική του 1922 πού παρείδε πώς οί Έλληνες ήταν σύμμαχοι και οί Τούρκοι έχθροί τέσσερα χρόνια προηγουμένως.

Όπως και γάνα ο Έλληνισμός έχασε τις έστιές πού κρατούσε άναμμένες τρεις χιλιάδες χρόνια στα Μικρασιατικά παράλια και μαζί τους έχασε τόν μόνο άξιο προσανατολισμό τής έξωτερικής και έσωτερικής πολιτικής του. Από τότε και πέρα άρχισαν νά ξεφυτρώνουν λογής-λογής πολιτικάντηδες, ο καθένας με τήν «ιδεολογία» του και όλοι μαζί με μόνο σχέδιο άνασύνταξης του Νεοελληνισμού διάφορα θρυμματίδια άπό τά οικονομικά—σοσιαλιστικά και μεγαλοαστικά—εύδαιμονιστικά προγράμματα τών μαζικών καθεστώτων τής Ήπειρωτικής Ευρώπης ή τής Ασίας. Τούτη ή άλλαγή ενός ιδανικού με τó κάλπικο νόμισμα τής καπιταλιστικής ή τής σοσιαλιστικής πολιτικής στάθηκε τó πρώτο άπό τά άποτελέσματα τής Μικρασιατικής Συμφορής. Αν σήμερα καθόμαστε και παίρνουμε στα σοβαρά τους κατεργάρηδες τής ρακοςυλλεκτικής πολιτικής με τά λογής-λογής προγράμματα τής οικονομικής τους πολιτικής είναι γιατί έλειψε άπό ανάμεσά μας ή Ίδέα εκείνη πού δέν είχε μόνο τή δύναμη νά ένώσει όλο τόν λαό, αλλά μπορούσε ταυτόχρονα νά λύσει και όλες τις, μπροστά στη Μεγάλη Ίδέα, ειδικότερες επιδιώξεις μας, όπως τή διοχέτευση του δημογραφικού περισσεύματος ή τόν προσπορισμό πρώτων ύλων. Η Μεγάλη Ίδέα έπλασε άπολύτως φυσικά και άνετα άπό τήν γή του λαού τόν Βενιζέλο. Η έσωτερική πολιτική, ύστερα άπό τó 1922, έπλασε άπολύτως φυσικά κι αυτή και άνετα τους πολιτικούς - οικονομολόγους.

Βασική στάθηκε ή μεταλλαγή και στην έσωτερικά διάθροωση τής κοινωνίας. Οί Μικρασιάτες άδελφοί μας πού πλημύρισαν, μετά τήν καταστροφή, τους βράχους τής Μητέρας Ελλάδας, και με τόν όγκο τους και με τήν ψυχρόσύνθεσή τους και με τις ειδικές συνθήκες πού τους έφεραν εδώ έδωσαν στην Έλληνική κοινωνική ζωή τόνους έντελώς άνάκουςτους ως τότε. Ηλθαν πρώτα-πρώτα οί θαυμάσιοι εκείνοι Έλληνες έμποροι, βιοτέχνες και βιομήχανοι τής Ανατολής και σέ λίγα χρόνια μέσα με τήν πείρα τους, τή δραστηριότητά τους και τήν Ίωνική τους δεξιότητα άλλάξανε συνθέμελα τήν οικονομική ύψη τής Ελλάδας. Οί στατιστικές άπό τó 1922 και πέρα παρουσιάζουν μίαν έξαιρετική ένταση βιομηχανικής παραγωγής με κύριους και ούσιαστικούς δημιουργούς τους Μικρασιάτες. Ο σχηματισμός «κεφαλαίου» είναι άποτέλεσμα άποκλειστικό τής μικρασιατικής πρωτοβουλίας, γιατί ο Έλληνας εδώ ποτέ δέν είχε βάλει μπροστά του τέτοιους σκοπούς, όπως περισσότερο άνθρωπος και λιγώτερο επιχειρηματίας. Τούτο έχει βέβαια τά καλά του γιατί ή χώρα άνυψώθηκε άμέσως σέ

βιοχημική παραγωγή και έτσι ξεπέρασε και σὲ τοῦτον ἀκόμη τὸν τομέα τοὺς χοιροβοσκούς Βαλκανικούς μας γείτονες. Ἔχει ὅμως και μειονεκτήματα—ἀλλὰ ἡ ἀνάπτυξή τους θὰ φάνταζε σήμερα φιλολογία ἀνάμεσα στὴν ὀχλοβοή ἐκείνων πού δὲν λένε μόνο πὼς εἴμαστε ἀλλὰ και πὼς πρέπει νὰ εἴμαστε «Εὐρώπη». Ἡ μεταλλαγή πάντως αὐτὴ στάθηκε τὸ πρῶτο και τὸ μοναδικὸ ὡς τώρα ἀπὸ μιὰν ἄποψη καλὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Μικρασιατῶν ἀδελφῶν μας στὴν Ἑλλάδα. Μαζί του ἦρθαν ἄφθονα ἄλλα, πολύμορφα και βαρυσήμαντα πού εἶναι δύσκολο νὰ εἰπωθοῦν, ἀπ' ὅποιαν ἄποψη και ἂν ἐξεταστοῦνε, καλά. Ὁ ὄγκος πρῶτα-πρῶτα τῶν προσφύγων στάθηκε ἀνήμερο νὰ ἀποροφηθεῖ σὲ ἐργασίες ἢ σὲ γαιοκτησίες και ἔτσι τὸ μόνο δημογραφικὸ πρόβλημα τοῦ βράχου μας ἔγινε τώρα ὀξύτατο. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας δίχως ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα και παράλληλη ἀύξηση τῆς βιομηχανικῆς ζωῆς, πού προϋποθέτουν ὅμως τεράστια κεφάλαια, δὲν χωράει πιά στὰ ὄριά του τὰ σημερινά.

Μεγάλο μέρος τῶν προσφύγων ἔγιναν μεταπράτες ἢ, ἀκόμη χειρότερο, ἀνεργο προλεταριάτο μὲ διαλυτικὴ δύναμη πού δὲν εἶχε γνωρίσει ποτὲ ὡς τὰ τώρα ἡ Ἑλλάδα. Ἀρίστοι καθὼς ἦταν και ἔμειναν ἄρχισαν νὰ πέφτουν διαδοχικὰ στὰ χέρια κάθε ὀλιγῆς και φτιασιῆς πολιτικάντηδων και προσηγοπατέρων γιὰ νὰ κατασταλάξουν σήμερα, μοιραῖα και ἀσυναίσθητα, κατὰ τὸ μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος τους, «ἀριστεροί», περιμένοντας, ὅπως μάταια περίμεναν και ἄλλοτε, νὰ ἀποκατασταθοῦν τώρα ἀπὸ τοὺς «σοσιαλιστές». Ἡ δυνατότητα μιᾶς μεγαλύτερης Ἑλλάδας θὰ ἔσωζε τοὺς ἴδιους πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴν θὰ ἔφενγαν ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τους γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ δικά τους ἐδάφη, ὅπου ἡ διέξοδος τῆς πρωτοβουλίας τους θὰ ἦταν πολὺ περισσότερο εὐκόλη ἀπὸ ὅτι μέσα ἢ γύρω στὴν ὑδροκέφαλη πρωτεύουσα. Τὴν σκέψη ὅμως τούτη, πού εἶναι φυσιολογικὴ ἀναπνοὴ ἀπὸ παλαιότατα χρόνια στὸν Ἑλληνα ἐδῶ, δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν κατακτήσουν οἱ πρόσφυγες, φερεμένοι ἀπὸ πλούσια χῶματα μὲ δυναμικότητες νὰ θρέψουν και τετραπλάσιο ἀπὸ ὅτι θρέφαν πληθυσμό. Ἔτσι σήμερα ἀκοῦμε νὰ ἀρνοῦνται λύσεις προβλημάτων πού δὲν τὰ δημιούργησαν ἀπλῶς οἱ ἴδιοι μὲ τὸν ἐρχομὸ τους ἀλλὰ και πού αὐτοὺς τοὺς ἴδιους θὰ τοὺς ἔσωζαν ἀπὸ τὴν ἀπαθλιωτικὴ ζωὴ τοῦ μικροπωλητῆ ἢ τοῦ ἀνεργου προλεταρίου. Δὲν εἶναι βέβαια ἀπὸ τὴ φύση τους κακοὶ και διεφθαρμένοι οἱ πρόσφυγες. Ἡ ἱστορία τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ τρεῖς χιλιάδες χρόνια ὡς τὰ τώρα ἔχει νὰ παρουσιάσει θαυμάσιες σελίδες πνευματικῆς και ὀλιγῆς δημιουργίας

ἀνάμεσα σὲ συνθήκες ζωῆς πού φτάναν νὰ συντρίβουν ὅποιον-δήποτε ἄλλον λαό. Οἱ κρυπτοχριστιανοί, ἢ Εὐαγγελικὴ σχολή, οἱ κοτραπεατζίδες (ὅσο κι ἂν τούτους τοὺς βαρεθῆκαμε ἀπὸ τὴ φληαρία τῶν ἐπιγόνων τους) και πολλὲς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῶν τελευταίων ἔστο δεκαετιῶν μιᾶνε γιὰ ὑπέροχες ἑλληνικὲς ψυχὲς πού κρατήσαν τὸν ἀνθρωπισμὸ τους παλεύοντας ἀδιάκοπα μὲ τοὺς ὄγκους τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἀπλὸ μόνο φυλομέτρομα τῆς «Ἐκκλησίας Τραπεζοῦντος» τοῦ Χρυσάνθου ἀποκαλύπτει μορφὲς πού μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ ὅποιον-δήποτε ἄλλες τῆς Μεσαιωνικῆς ἢ Νεώτερης δικῆς μας ἐδῶ ἱστορίας. Ἡ σκέψη λοιπὸν πὼς οἱ πρόσφυγες ἦταν ἀπὸ τὴ φύση τους νὰ γίνουν ὅ,τι γίναν εἶναι βέβηλη· οἱ πρόσφυγες ἀπαθλιώθηκαν, ὅσοι ἀπαθλιώθηκαν, γιὰ τὴν δὲν βρῆκαν γῆ νὰ δουλέψουν, γιὰ τὴν δὲν βρῆκαν ἐργασίες, γιὰ τὴν δὲν μπόρεσαν και δὲν μποροῦν νὰ ζήσουν. Γιὰ τοῦτο ὅμως δὲν φταίει οὔτε τὸ κράτος, οὔτε οἱ ἀστοί, οὔτε οἱ πρόσφυγες, οὔτε οἱ προσφυγοπατέρες. Φταῖνε τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ἄν βέβαια δούλευε πὸ συστηματικὰ ἢ Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων και ἂν οἱ προσφυγοπατέρες ὑπολόγιζαν ὄχι τόσο τις ἐκλογὲς ὅσο τοὺς ἐκλέκτορες, τὰ πράγματα θὰ ἦταν διαφορετικὰ—ἡ διαφορὰ ὅμως και ἔτσι δὲν θὰ εἶχε σήμερα και μεγάλη σημασία γιὰ τὴν μὲ τοὺς πόρους πού ἔχουμε, μὲ τὴν ἐδαφικὴ ἔκταση και μὲ τὸν βαθμὸ ἀπόδοσης τῶν ἐπιχειρήσεών μας ἢ τῶν ἔργων γεωργικῆς παραγωγῆς πάντως θὰ μέναν μεγάλα περισεύματα ἀνθρώπων. Ἄν φταῖνε σὲ κάτι οἱ πρόσφυγες εἶναι πὼς ἔπρεπε νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι ἡ γῆ τῆς Ἀνατολῆς· γιὰ νὰ ζήσουν οἱ Ἕλληνες ἐδῶ γίνονται ἀπὸ παλαιότατα χρόνια ἀκροβάτες, ἀλλάζοντας συχνὰ ἐπαγγέλματα, κόνοντας μαζί τρεῖς και τέσσερις δουλειές, δουλεύοντας σκληρὰ και ζώντας λιτότατα. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ τὸ καταλάβουν, ὥστε νὰ μὴν βασιστοῦν στὴν πολιτικὴ πού τοὺς προβάλλουν οἱ μισθοφόροι, οἱ σοφιστεμένοι, οἱ δημοκόποι και οἱ ὁποιασδήποτε ἄλλης παραλλαγῆς σημερινοὶ πολιτικοὶ μικροαπατεῶνες. Ἡ ἰδιομορφία τῶν περιστατικῶν πού ζήσαμε τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἑλλάδα ἔχει τις οἴζες της μέσα σὲ τούτη τὴν ψυχικὴ και πνευματικὴ ἀπαθλιώση πού θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ μετριαζότανε ἂν ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἦταν πὸ θετικὴ και πὸ σοβαρὴ, ἀλλὰ πού δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀποφευθεῖ μιὰ και στὸ τέλος φτάσαμε νὰ διεκδικοῦνε πληθὸς ἀνθρωποὶ μιὰ και μόνη θέση.

Οἱ διαπιστώσεις τοῦτες βαρύνουν κατὰ τὸ μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος τοὺς γηγενεῖς και τις ἀντικειμενικὲς συνθή-

κες. Τὸς πρόσφυγες ὅμως καὶ εἰδικώτερα τὸς μορφωμένους ἀνάμεσά τους βαρύνει ἐξ ὀλοκλήρου ἢ ἀδυναμία νὰ συγκρατήσουν τὴ μνήμη τους. 23 χρόνια ὡς τὰ σήμερα δὲν βρέθηκε σχεδὸν κανεὶς ἀνάμεσά τους ποὺ νὰ μπόρῃσε νὰ εἰπεῖ ἔστω καὶ μιὰ φράση ἀντάξια στὸ πνεῦμα καὶ στὸ ἦθος καὶ στὴ γῆ τῆς Ἑλληνικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ φωτεινὴ ἐργασία τοῦ σεβασμίου γέροντος Χρυσάνθου, οἱ προσπάθειες τοῦ Ἀργυρόπουλου καὶ ὁ Φώτης Κόντογλου εἶναι οἱ μόνες ὡς τὰ τώρα ἐκδηλώσεις ἑνὸς λαοῦ ποὺ ἂν εἶχε τὴ δύναμη νὰ ἰδεῖ καὶ νὰ μιλήσει θὰ εἶχε νὰ μᾶς ἀποκαλύψει πολυτίμητες καὶ ἅγιες ἀλήθειες. Οἱ Μικρασιάτες διανοούμενοι θεωροῦσαν πὼς δὲν ταίριαζε στὸ μεγαλεῖο τους νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ γῆ τους καὶ ἀλλάζοντας τὰ πρωτοτόκια ἀντὶ πινακίου φακῆς φλυᾶρῃσαν καὶ φλυαροῦν γιὰ τὴ «μοντέρνα ψυχὴ», γιὰ τὶς «ὑποκειμενικὲς ἀνησυχίες» τους, γιὰ τὴν «μεταπολεμικὴ ἀγωνία» καὶ γιὰ παρόμοιες ἄλλες σαπουνόφουσκες μὲ τρόπο ποὺ γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ ἀπαράδεχτος. Ἦταν λοιπὸν τόσος ὁ πόθος τους νὰ μιλήσουν γιὰ πράγματα ποὺ τὰ γνωρίσανε ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ βιβλιογραφία, ὥστε νὰ λησμονήσουν πὼς δὲν ἔχουν κἂν τὸ δικαίωμα νὰ ἀγνοήσουν τὴ γῆ τους; Ἦταν ἄραγε τόσο πολὺ ζυμωμένα τὰ χτεσινὰ πρόσφυγόπουλα μὲ τὶς ἀνησυχίες τῆς «ευρωπαϊκῆς ψυχῆς», ὥστε νὰ μὴν καταδεχοῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὶς ἀντρίκιες ψυχὲς τῆς πατρίδας τους, γιὰ τὸ ὑπέροχο πνεῦμα τῆς καὶ γιὰ τὸ θρεμμένο ἀπὸ τὴ σάρκα ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων χῶμα τῆς; Ἔτσι φαίνεται πὼς θέλουν νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχαν τρεῖς-τέσσερις ἀνάμεσά τους σοβαροὶ ὅπως ὁ Φώτης Κόντογλου ποὺ εἶναι μόνος τους ἀκέραια ἢ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὸν Θαλῆ ὡς τὸν τελευταῖο ἁγιολογᾶφο, θὰ κινδυνεύαμε νὰ τοὺς πιστέψουμε στ' ἀλήθεια. Ἀντὶ νὰ ἀποσυντεθοῦν μὲ ψυχολογισμούς, μὲ λογοτεχνίες τοῦ ὄνειρου, μὲ φραγκολεβαντίνικα μυθιστορήματα τύπου «Εἰσοίκα» καὶ μὲ κωμικὰ δοκίμια τύπου «Ἀποστασία», οἱ Μικρασιάτες Ἑλληνες εἶχαν ὑποχρέωση, ἂν εἶχαν βέβαια μυαλὸ καὶ μνήμη, νὰ σκύψουν στὶς ρίζες τους καὶ νὰ μᾶς μιλήσουν γιὰ τὴ γῆ τους. Τοῦτο δὲν ἔγινε. Καὶ ἔτσι ἐνῶ τὸ ἔθνος ἔχασε κοιτίδες Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, ἐνῶ οἱ ντόπιοι Ἑλληνες σημάσανε τὸ βᾶρος ἄλλων δύο ἑκατομμυρίων κατοίκων πάνω στὰ φτενὰ καὶ ἄγωνα βράχια τους, οἱ Μικρασιάτες διανοούμενοι προσθέσανε τὸ βᾶρος τοῦ φραγκολεβαντινισμοῦ τους καὶ αὐξήσανε τὴ σύγχισιν.

Εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφλοιωθοῦνε ἀπὸ τώρα τὰ γεγονότα τοῦ 1922 γιὰ νὰ γίνῃ ὁ καρπὸς τους ζωὴ μας. Ἐκεῖνο ποὺ

στέκει πρωταρχικὰ εἶναι νὰ μὴν τὰ λησμονοῦμε, γιὰτὶ μόνο μὲ τὴ συνείδηση τῆς ἱστορίας του μπορεῖ νὰ πορευεταὶ στέρεα ἕνας λαὸς στὸ δρόμο τῆς ζωῆς του. Ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς ἦτανε κ' αὐτὸς ἕνα κομμάτι Ἑλλάδας. Τρεῖς χιλιάδες χρόνια ἔχτιζε ναοὺς καὶ ἐκκλησίες, ἔγραφε ἔπη καὶ τροπάρια, φοροῦσε τὸν χιτῶνα καὶ τὶς βράκες, ἔβγαλε φιλόσοφους καὶ δεσποτάδες, καὶ πάλευε ἀδιάκοπα μὲ τοὺς Ἀκρίτες καὶ μὲ λογιῆς-λογιῆς βαρβάρους. Οἱ προμαχῶνες του κρατῆσαν γιὰ αἰῶνες μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς Εὐρώπης τοὺς Ἀσιάτες ἐπιδρομεῖς καὶ οἱ πολιτεῖες τους φιλοξενοῦσαν ἀδιάκοπα τοὺς φυγάδες τῆς Μητέρας Ἑλλάδας. Ἡ μοῖρα του τὸν ἔχει ἀνασπᾶσει σήμερα ἀπὸ τὰ χῶματά του, εἶναι ὅμως στὸ χέρι του νὰ γίνῃ τώρα πνεῦμα καὶ μὲ τούτῃ τὴ καινούρια του μορφή νὰ ἀποδώσει τὰ σημερινὰ τροφεῖα του στὴ μικρὴ κόγχη τῆς Ἑλλάδας.

Ἔτσι πρέπει νὰ ἰδοῦν τὸ χρέος τους καὶ τὴ ζωὴ τους οἱ Μικρασιάτες νέοι. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε καὶ παραέχουμε σοφιστεμένους. Τίποτε παραπάνω δὲν εἶναι νὰ προστεθεῖ μὲ μερικὰ ἀκόμη προγράμματα σοσιαλιστικῆς καφενολογίας ἢ μὲ λογοτεχνήματα σὲ ὕφος Γάλλου τοῦ 20 αἰῶνα. Τὸ χρέος τοῦ Μικρασιάτη εἶναι ἡ συνείδηση τῆς γῆς του. Καὶ ὅταν ἡ συνείδηση τούτη, ἀκολουθώντας τὰ μονοπάτια ποὺ κράτησαν οἱ λίγοι διαλεχτοί, ὅπως ἀνάμεσά τους ὁ Φώτης Κόντογλου, ἀφίσει τὶς κατοπιεὲς τῶν λυρικῶν ἀναγνωσμάτων γιὰ κοσμικὲς δεσποινίδες ἢ τῶν μελετημάτων τῆς ἀρχοντοχωριάτικης ἀφέλειας, καὶ μοχθήσει νὰ γίνῃ πνεῦμα, τότε καὶ ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς θὰ σωθεῖ καὶ οἱ Μικρασιάτες θὰ σωθοῦνε. Ἔτσι ἄλλωστε θὰ μένει ἀνοιχτὸς ὁ δρόμος γιὰ τὰ μελλούμενα πεπρωμένα τοῦ ἔθνους πάνω καὶ πάλι στὰ ἐδάφη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἄν τὰ πεπρωμένα τοῦτα θὰ πραγματοποιηθοῦνε μὲ τὸ αἷμα ἢ μὲ τὴ φιλία μονάχα, αὐτὸ εἶναι νωρὶς νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ τώρα. Νωρὶς ὅμως δὲν εἶναι νὰ εἰπωθεῖ πὼς θὰ πραγματοποιηθοῦνε. Καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν τους ἢ μόνη προϋπόθεση εἶναι νὰ μείνουν οἱ Μικρασιάτες—Μικρασιάτες.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΗ ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΗ ΜΗΤΕΡΑ

Ἄπ' τὴ βαθεῖα λεωφόρο τοῦ φθινόπωρου
ἀκούεται τοῦ φορέματός σου ἢ μουσικὴ
κι' ἢ ταραχὴ ἀνεβάζει τὴν καρδιά μου
σιτὸ πιὸ ψηλὸ κλωνι τῆς μοναξιάς.
Εἶσαι γλυκεῖα σὰν τὸ ξανθὸ πουλλί
τῆς ἀγῆς τῆς ζωῆς μου, εὐλογημένη
Μελαγχολία Μητέρα μου· καλῶς ναρθεῖς.
Μέσα στὰ μάτια σου πάλι θὰ δῶ
τὰ πρωτινά μου μεθυσμένα μάτια.

— Στοῦ παιδικοῦ δωμάτιου τὸν καθρέφτη
ἓνα σπασμένο πρόσωπο ποὺ ὄλο πλησιάζει.
Στὸ κομοδίνο τὸ ἀνοιχτὸ βιβλίον
τῆς γεωμετρίας παίζει μὲ τὴν προῆ
τοῦ φοβισμένου ὄνειρου μου. Κλειστὰ
βήματα. Οἱ πεθαμένες ὑπηρέτριες
μοῦ ἀγγίζοντε τὸ μέτωπο. Κανείς.
Ἄνοιξε. Μπῆκε. Οἱ πιὸ ἀγαθὲς σκιές
πήδησαν μὲ φωνὴ ἀπὸ τὸ φεγγίτη.
Μέσ' στὸ φανάρι τῆς φυλάκισε τὸ φάντασμα.
Μοῦ ἔφτειασε τὰ σκεπάσματα. Κατέβηκε
Ἐκρουνε τὸ κουνδοῦνι τοῦ μεσονυχτιοῦ.
Ἐπῆρε βόλτα τρεῖς φορὲς τὸ σπίτι...

... Ὁ πύργος τοῦ προγόνου εἶναι μακρὰ
ὄσο κι' ἢ σκέψη ἀπὸ τὴν προσωπίδα.
(Ἐδῶ ὁ πατέρας ἔφευγε τὴν ἔρωμένη του,
κι' ὅταν πιὰ βούλιαζε ἢ καρδιά του τὴ μασιγῶνα
καὶ ξαναγύριζε μασσώντιας πικροδάφνη.
Ἡ μητέρα μας κοίταζε τίς μπότες του
κι' ἐκεῖνος τὴ φιλοῦσε στὰ μαλλιά).
Ξεπέζεψε. Ἀνέβηκε στὴ σάλλα.
Μιὰ σφιλιδικὴ βροχὴ χτυποῦσε
στὸ πρόσωπο μιὰ κόρη ποὺ ὄνειρευόνταν.
(Ἐποκλίθηκε κωμικά. Ἐξαφανίστηκε)
Ἄναψε τίς κουρτίνες μ' ἓνα στεναγμό.

Οἱ μικροὶ κρότοι βγάλαν τὰ μουσοῦδια τους
ἀπὸ τὸ τζάκι καὶ κοιτάχτηκαν περιέργοι.
Ἔστερα πιάσανε τὸ κνημητό.
Γύρισε τὰ δωμάτια. Ξεκουράστηκε
ἀπάνω στὸ σοφὸ κρεβάτι. Χάιδεψε
τὴ θαμπὴ δόξα, τὰ σπαθιά, τὸ καμουτσι,
τὸ ζαρκάδι, τὴν πληγωμένη ὥρα.
Στὸ πράσινο τραπέζι ἔπαιξε ντόμινο
μὲ τὸ νεκρὸ φύλακα ποὺ ἔζησε τριάντα χρόνια
ταξειδεύοντας μὲ τὸν Ροβινσῶνα,
καλησπερίζοντας τίς θύελλες. Τὸν κέρδισε.
(Χαμογέλασε. Πέρασε στὴ θύμηση)
Πῆρε τὸ γέλιο του καὶ τὸ ἄφησε στὸ πιάνο.
Ἀκούστηκε ἓνας ἤχος σάμπως δάκρυσμα.
... Στὰ μαλλιά τῆς χυθῆκαν νυχτερίδες.
... Περιπάτησε - σὰν κάφαλο μὲσ' στὸ νερό...

Σούρουπο πέρασε ἀπ' τὸν κῆπο τῆς ἀγάπης μου.
Ἄκουσε τ' ὄνομά τῆς μέσ' στὰ φύλλα.
Στὰ σκαλοπάτια τῆς ἀποκοιμήθηκε.
Μᾶς εἶδε ἀγκαλιασμένους ν' ἀνεβαίνουμε
ξυπόλητοι ἓναν πέτρινο οὐρανό.
Χαράματα, περνοῦσε ἓνας ζητιάνος.
Τῆς ἔδωσε φωμὶ καὶ ὑπομονή.
Ξεδίψασε στὴ βρύση τοῦ παράπονου.
Γέμισε τὸ ταγάρι τῆς σπιτόμυλα
ἀπὸ τὸν κῆπο τῆς ἀγαπημένης μου,
ποὺ δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸν οὐρανό,
ποὺ δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸν πέτρινο οὐρανό.
Ἔστερα χάθηκε σὲ κάτι καλοκαίρια
γυμνά, χωρὶς ἀνάμνηση, χωρὶς φωνή,

ἔρημα, σὰν τὸ κάφαλο μὲσ' στὸ νερό.

Τώρα επιστρέφει. Ἀκούω τὸ φόρεμά τῆς
νὰ θροῖζη στὴ λεωφόρο τοῦ φθινόπωρου
Μὰ ἴσως - δὲν ξαίρω - νᾶρχεται πρώτη φορά.
Ἴσως τὸ σπίτι μας νὰ μὴν εἶχε φαντάσματα,
οὔτε ὁ πατέρας πύργους κι' ἔρωμένες.
Ἴσως κι' ἐγὼ νὰ μὴν ἀγάπησα ποτέ.
Μὰ ἐτοῦτο ἐδῶ τὸ μήνυμα πῶς νὰ τὸ δοῖσω;
Σὰ νὰ φυσῆ ἓνας ἀγέρας στὴν καρδιά μου

ἀπὸ ἄλλη ζωή. Σὰ νὰ ξυπνάει μιὰ μνήμη ὀρθή
 ποῦ ἀντιπαλεύει μ' ἓνα θάνατο ἀπὸ ὀμίχλη.
 Σὰ ν' ἀντικρύζω ἀπὸ ἓνα βράχο ἐρημικό
 τὰ κύματα τοῦ αἰώνιου πεπρωμένου
 νὰ μὲ σιμώνουν ψιθυρίζοντάς μου «Μὴ φοβάσαι.
 Θὰ ξαναρθεῖς στὴ σκυθρωπὴ τούτη ἀμμουδιά».

— Ἔλα, ἡ γλυκεῖα σὰν τὸ αἷμα τῆς ἀγῆς
 τῶν παλιῶν μου ἡμερῶν, μακαρισμένη
 Μελαγχολία Μητέρα μου.
 Πάλι νὰ ξαναδῶ τὰ προῶτα μάτια μου
 μέσ' στὰ δικά σου τὰ μεγάλα μάτια.
 Ἔλα ν' ἀλλάξουμε τὰ δῶρα τὰ ἀκριβά.
 Μιὰ λάμπα, δυὸ λευκὲς κόλλες χαρτί
 Ἔνα ζεστό μαντήλι μοναξιάς
 Ἔνα μπουκέτο ποιήματα ἀσημένια.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΕΡΑΛΗΣ

Οἴνειρο

Κάποιος ρυθμὸς ποῦ κινουσε ἀπὸ χρόνια τὶς συνήθειες
 τῆς οἰκογένειας, εἶχε καθαιρεθεῖ μὲ τὴ συνθήκη τοῦ πολέμου.
 Ἔτσι κ' ἡ ὥρα τοῦ φαγητοῦ εἶχε χάσει τὴν πατριαρχικὴ τῆς
 ἱεροτελεστία. Ὁ οὐρανὸς ἀποχτοῦσε μιὰ βοήθην ποῦ φαίνονταν
 μόνιμη μέσα σὲ κάθε σκόρπιο σύννεφο. Εἶχαν ὅλοι τὴν αἴ-
 σθησὴ πὼς οἱ μηχανεὲς ἐμπόδιζαν τὴν προσευχὴ νὰ φτάσει ὡς
 τὸν Ὑψιστο. Σὰν τοὺς κύκλους ποῦ οἱ ἀραιοὶ ἀκόμη θρόμβοι
 κάνουν νὰ διαγραφεῖ σύντομα κ' ἀπροσδιόριστα ἡ θανμαστί-
 τους γεωμετρικότητα πάνω στὴν ἡρεμὴ ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ.
 Ἔτσι τέτοια ὥραν οἱ σκέψεις σχηματίζονται γύρω ἀπὸ τὴν
 τάξην τῶν στιγμῶν. Κ' ἡ μουσικὴ τους ἀφήνει τοὺς κυματι-
 σμούς της στὴν ἔκτασιν τοῦ χρόνου. Στους τοίχους εἶναι κρε-
 μασμένες εἰκόνες μ' ἐκείνη τὴ σπαρταριστὴ λεία τοῦ κυνηγοῦ
 ἀπὸ λαγούς καὶ πέρδικες, ἀπὸ μεκάτσες καὶ φασιανούς. Πά-
 νω στὸ τραπέζι εἶναι ταχτοποιημένα ἀντικείμενα στιλπνά, κ'
 ἀπὸ τὸ λευκὸ τραπεζομάντηλο δὲν λείπουν οἱ κτρινωπὲς κη-
 λίδες. Ἔνα ἔντομο βάζει ὅλη τὴ δύναμίν του γιὰ νὰ περάσει
 ἀπὸ τὸ τζάμι στὴν ἀνοιχτὴ καὶ φεγγόβολη ἀτμόσφαιρα. Τὰ
 φτερά του βομβίζουν, τὸ σχῆμα του ἀποτυπώνεται ἀμυδρὰ στὸ
 γυαλί, γλυστρᾷ ἀκατάπαυτα, καὶ στὸ τέλος κάθετοι κουρα-
 σμένο γιὰ νὰ ξαναρχίσει σὲ λίγο τὴ μάταια ἀπόπειρα τῆς φυ-
 γῆς. Προσπαθῶ νὰ σχηματίσω στὴ μνήμη μου μιὰ δέσμη ἀπὸ
 μέρες ἐκλεκτές, κ' ὁ νοῦς μου, σ' ἐκεῖνες τὶς ἀνυποψίαστες
 παρεκτροπές, τρέχει ἀνάμεσα στὸ παρελθὸν καὶ στὸ παρὸν,
 δίχως νὰ σταματάει πουθενά, τὸ ἴδιο ὅπως μᾶς συμβαίνει νὰ
 βλέπουμε ἓνα πλῆθος πράγματα δίχως νὰ μποροῦμε, λίγο ἀρ-
 γότερα, νὰ κατονομάσουμε τί ἀκριβῶς παρατηροῦσαμε. Ἔχω
 τὴν αἴσθησιν πὼς μπῆκαν παράσιτα ἀνάμεσα στὰ στίγματα
 αὐτῆς τῆς μουσικῆς ἐσωτερικῆς ἐκπομπῆς ποῦ ἡ ἀποκρυπτο-
 γράφησή τους θάφερνε σὲ φῶς μιὰν ὀραματικὴ ἐνημερότητα
 ἀπὸ παραστάσεις ἀσύνδετες καὶ φευγαλέες—κρυσταλλώσεις
 ἐφήμερες καὶ θνησιγενεῖς τῆς καθημερινῆς ἀνθρώπινης πάλης,
 μὲ τὶς νηοπομπὲς καὶ τὰ ὀπλιταγωγὰ, τὶς καταβυθίσεις καὶ τ'
 ἄρματα μάχης, τὴ διάσπαση τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς, τὴν κα-
 τάρριψη ἀεροπλάνων, τὶς ἐπιθέσεις, τὶς ἀποκρούσεις, τοὺς

κλοιούς, τις περικυκλώσεις και τις παγιδεύσεις, τις εξοντώσεις τις βαρύτερες απώλειες, τις αεροπορικές επιδρομές, τι κάθετες έφορμήσεις και τις καταστροφές, τις δοκιμασίες του άμαχου πληθυσμού, τους ζωτικούς χώρους και τις σφαιρές επιρροής, τὸ εδαφικὸ καθεστῶς, τους γεωγραφικούς χώρους με τις αναρίθμητες πόλεις που σάν αστράκια πελαγίζουν και σβύνουν στον ούρανο τῆς επικαιρότητας, και ακόμα τις στερήσεις, τὰ ζητήματα του επισιτισμοῦ, τις άδειες μεταφορᾶς τροφίμων τὸ φάσμα τῆς μαύρης άγορᾶς, τους αϊφνίδιους θάνατους, τὰ διπλά φέρετρα, τὴ δυστυχία, τὴν πείνα, τις άρρώστειες, τὴν παρουσία του κατακτητῆ που σκορπάει δαιμονιμένο στην ατμοσφαιρα τὸν ἦχο τῆς σειρήνας, που μισόγυμνος παίζει πετόσφαιρα, που βλοσυρὸς δὲν παραμερίζει στο διάβα τῶν ανθρώπων, που κινεῖται σά νευρόσπαστο, αποδιδοντας τις τιμές στον άνωτερό του, που γυμνάζεται στο βῆμα τῆς χήνας, που έρωτεύεται τὴ νύχτα, που προπαγανδίζει, που προβάλλει παντοῦ, που βρίσκει παντοῦ, που κυριαρχεῖ με τὴν όμοιομορφία και τὸν αυτόματο μηχανισμό του, όλο τέλος, αυτό τὸ σκοτεινὸ πλέγμα τῆς πολεμικῆς αἰθάλης που μᾶς προκαλεῖ τὴ ναυτίαση, μᾶς πιέζει τὸ σῆθος και μᾶς πνίγει τὴν αναπνοή.

Τόσο εἶναι τὸ βάρος ἀπὸ τὴν πείρα, τὴ φρίκη και τὰ γεγονότα, που κάτω ἀπ' αὐτὰ νιώθω τὸν ἑαυτό μου συντριμένο κι' ανίσχυρο νὰ καταπιαστῆ με τὴν προσπάθεια νὰ θέσει προσεκτικά κι' υπομονετικά ὄλ' αὐτὰ τὰ πράγματα σὲ μιὰ τάξη. Ὅμως ὅσο σκέπτομαι, τόσο ὄλ' αὐτὰ αποκτοῦν διαστάσεις, τόσο περισσεύουν, τόσο τὰ βλέπω νὰ δρθώνονται γύρω μου, ἔτσι σὰ νὰ μου προσφέρονται. νὰ φωτίζονται ἀπὸ τὴν αδύναμη φλόγα του κεριοῦ και ν' ἀπλώνουν τὴ μεγάλη σκιά τους. Ἡ ψυχὴ μας ἔχει κατοικηθεῖ ἀπὸ θλίψεις και συντριβὴ κι' ἔγινε τὸ μόνο ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς και τῶν ἐπιθυμιῶν μας. Ποτὲ δὲν τὴ βλέπαμε τόσο διαφανῆ κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα μας.

Ὅσο ἀπαλλάσσομαι ἀπὸ τὴν ἐφιαλτικὴ παρουσία τῶν παράσιτων, τόσο νιώθω τὸ πνεῦμα μου ν' ἀπαλοπαίζει. Θέλω νὰ χάνω ἀπόλυτα τὴ σημασία και τὴν ὄψη που ἔχουν οἱ ἐγκόσμιες πραγματικότητες, νὰ πέφτω σὲ μιὰ νάρκη, νὰ με ναουρίζουν οἱ τρελλές ιδέες ἀπὸ τὴ χώρα του ὄνειρου, νὰ τις νιώθω νὰ μεταβάλλονται ὄχι σὲ ζύμη και τροφὴ τῆς κάθε μέρας, παρὰ σὲ μοναδικὴ και ἀπόλυτη καθεαυτὴν ὑπαρξη. Θὰ ἐπιθυμοῦσα λ. χ. νὰ ξανάκανα κείνο τὸν περίπατο στην πολιτεία που γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισκεπτόμαστε με τὴ Λέα.

Μακρῶς, κατὰ τὸ δειλινὸ οἱ πορφυρὸς ἀνταύγειες του ἡλιου πυροπολοῦσαν τὰ παράθυρα τῆς πόλης. Ἡ Λέα εἶχε τὴν ἔμπνευση νὰ προτιμῆσει τὸ μόνιππο. Καὶ καθὼς ἔριξε ἀπότομα τὸ βάρος της στὸ σκαλοπάτι, τὸ μόνιππο ἔκλινε ἄλαφρὰ πρὸς τὸ μέρος της. Ἐπειτα με μιὰ κάποια ἀνακούφιση τοποθετήθηκε στὸ βάθος και περιμένε, σὰ νὰ εἶχε ἀπογυμνωθεῖ ὀλότελα γιὰ μιὰ στιγμή ἀπὸ σκέψεις κι' αἰσθήματα. Γεύονταν κείνη τὴ γαλήνη και τὴ σιωπὴ που φωλιάζουν πρόσκαιρα κι' ἀπροσδόκητα μέσα μας. Ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ τὴν ἀπόσπασε ὁ ρυθμικὸς κρότος που ἄφηναν πάνω στην ἄσφαλτο οἱ ὄπλεις του ἄλογου με τὸ κόκκινο χρῶμα. Μολονότι ἡ διαδρομὴ δὲν ἦταν σύντομη, ὄλος ἐκεῖνος ὁ ρυθμὸς τῶν κρότων κράτησε ὁ ἴδιος. Στους τοίχους διαφημίζονται μιὰ νέα ἐπιθεώρηση ἀπὸ νεοσύστατο θεατρικὸ συγκρότημα. Στὰ ρεῖθρα ὑπῆρχαν φύλλα ξερά, κυλινδρωμένα κι' ἀκίνητα, σὰ νὰ παραληροῦσαν τὴ θέση τους σ' ὄλη τὴ μέθη που ξεσηκώνονταν ἀπὸ τὴ γῆ. Στὸ κέντρο ἀπὸ τὰ πάρκα ὑψώνονται διαφανεῖς οἱ ὑδάτινες στῆλες πῆδακες, που ὅσο βράδυναζε ἀποκτοῦσαν ὄψεις ποικίλες μέσα σ' ἓνα ὄνειρο ἀπὸ χρῶματα.

Πότε-πότε μπερδευόταν ἀνάμεσά μας τὸ λαγαρὸ κι' εὔηχο τρέμισμα τῆς μικρῆς καμπάνας του μόνιππου που προειδοποιοῦσε με τὴ ράθυμη παρουσία του τους λιγοστὸς διαβάτες. Μᾶς ξάφνισε μιὰ λάμψη ἀναπάντεχη κι' ἓνα κομμάτι του οὐρανοῦ στην ἄκρη τῆς συστάδας ἀπ' τὰ δέντρα. Μ' ἐκείνη τὴν πολύχρωμη ὄψη της, τὴ συμπυκνωμένη σὲ μιὰν ἀπίστευτη προβολή, δὲ ἄφηνε νὰ φαίνεται οὔτε φύλλο οὔτε κλαδί. Κυριαρχοῦσε μονάχα ἓνα χρῶμα βυσσινί, ἐκθαμπωτικὸ, σχεδὸν φανταστικὸ που δὲν ὅμοιαζε με κανένα ἡλιοβασίλεμα. Οἱ ὄψεις κι' οἱ εἰκόνες τῆς ζωῆς ἀπ' τὴν ἄγνωστη πολιτεία διαδέχονταν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη. Τὸ μόνιππο περνοῦσε ἀνάμεσα ἀπὸ δρόμους ὀλοκάθαρους, ἔβγαινε μπροστὰ σὲ δημόσια πάρκα κι' ἡ Λέα λιμπίζονταν τους κρότους και τις ἄσπρες τοῦφες ἀπὸ φοντωμένα φύλλα. Μέσ' ἀπὸ τις ἄλλες, στην κεντρικὴ λεωφόρο, δῶθε και κείθε ἀπὸ τὸ παρτέρι, σέρνονταν σὰ νὰ ἐπέστρεφαν ἀπὸ γιορτῆ, μιὰ σειρά ἀπὸ καρότσια με γαλήνια στρουμπουλὰ και μισοκοιμισμένα βρέφη. Ἡ μέρα ἐγκατάλειπε τὰ πάρκα. Σὲ λίγο θὰ ἔκλειναν στον ἥλιο τις ἡγεμονικὲς λεωφόρους και τ' ἀνθισμένα παρτέρια.

Ὁ κόσμος μᾶς φαίνονταν διαφορετικὸς: ἓνας κόσμος που κατευθύνονταν στὰ κέντρα γιὰ τὸ βραδυνὸ ἀναψυκτικὸ και στους κινηματογράφους γιὰ τὸ τερπνὸ θέαμα. Τὸ φῶς χαμήλωνε, λιγότευε κι' ἀποσύρονταν. Μακρῶς τὸ φεγγάδι σκαφάλωνε στις ταράτσες, σχεδίαζε ἄόρατα κύματα ἀπὸ σκιές που

φώλιαζαν στίς κῶχες τῶν οἰκοδομῶν. Ἀπὸ κάπου ἕνας κἀπνὸς ὑψώνονταν καὶ δίσταζε. Κάποια στιγμή, μονάχοι πιά, εἴχαμε τὴν αἴσθησι πὼς ἦ νύχτα κι' ὁ ὕπνος, τὸ κενὸ κ' ἦ σιωπὴ ζευγαρώνονταν. Πάνω στὴ θάλασσα σὰν ὑγρὸς λαμπάδες οἱ κἀθετες φωτεινὲς γραμμὲς μὲ τὸ εὐλύγιστο καὶ θραυτερό τους κορμί τρεμπάιζαν ὡς τὸ βυθό. Κι' ἄλλες πάλι φορὲς σὲ μιὰ σπάνια ταύτησι τῆς διάθεσής μας, δὲν προσέχαμε τὴ στάση πού εἶχαν οἱ ἐπιβάτες. Ἀδιαφοροῦσαμε γιὰ τὴν ἐκφραση καὶ τίς κινήσεις τους, γιὰ τὴ σοβαρότητα καὶ τίς διαχῦσεις τους. Τὴν προσοχή μας ἀποσποῦσε περισσότερο ἢ κίνηση τοῦ δρόμου, καθὼς φαίνονταν, ἢ καλύτερα, καθὼς μαντεύονταν πίσω ἀπὸ τὸ τζάμι τοῦ λεωφορείου. Μᾶς ἐνδιέφεραν τὰ φῶτα, κείνα τὰ διακοσμητικὰ καὶ παρδαλὰ στίγματα πάνω ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ φόντο καθὼς ἄλλαζαν θέση καὶ μετατοπίζονταν ἢ ἐπαιρναν διάφορα σχήματα.

Τὰ παρακολουθοῦσαμε κι' οἱ δυὸ σιωπηλοὶ σὰ νὰ μᾶς τραβοῦσε ἢ δίψα τῆς πόλης στίς ἀγνωστες καὶ μυστικὲς περιοχές. Καὶ σκεπτόμουν πὼς ὑπάρχουν πόλεις, πού ἔχουν τὴ σύνθεσι ἀπὸ κάποιους μικροὺς κι' ἀτέλειωτους κόσμους κλειστοὺς κι' ἀδιapέραστους, σὰν ἀδιείσδυτους κι' ἀνεξάρτητους ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο, περιφρονημένους μέσα σ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ στενὲς συμβάσεις. Πίσω ἀπὸ τίς πλατεῖες καὶ τίς λεωφόρους, ὑπάρχει σὰν κρυμμένη ἢ πόλη μὲ τοὺς μικροὺς δρόμους καὶ τὰ χαριτωμένα καταφύγια τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐκπληξῆς, τὰ συμπυκνωμένα σπίτια γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, τὰ σκοτεινὰ δρομάκια πού σὲ ὀδηγοῦν κάποτε σ' ἕνα μικρὸ παράδεισο. Εἶναι ἀδύνατο ἀκόμα νὰ φανταστεῖ κανεὶς ἕνα πλῆθος ἀπὸ κηπάρια ἀπὸ τίς αὐλόπορτες. Εἶναι στὸ χαρακτῆρα τῆς παλιάς μὲ τὴ λίγη ἄνεσι πόλης νὰ μὴ δείχνει τίποτε.

*Ἦταν ἕνα περιστατικὸ (πὲς καλύτερα μιὰ χίμαιρα πού κάποτε ἐπιβάλλεται νὰ τρέφουμε μέσα μας γιὰ νὰ κάνουμε πὺ ὑποφερτὴ τὴν πραγματικότητα) πού ὅσο ἀποκοτῶσε διαστάσεις, τόσο μοῦ ἔδινε τὴ βεβαιότητα μιᾶς μακρυνῆς πραγματικότητας,

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΙΟΣ

ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Ποιὸς ξέρει γιὰτὶ κλάψαμε τόσο πολὺ
ἐκεῖνο τ' ἄλμυρὸ ἀπομεισήμερο!
Τὰ δάκρυά μας
ἀπ' τὴν οὐσία τῆς θάλασσας φτιαγμένα.
Κυνηγήσαμε τὸ χαμόγελό σου
στὴν πράσινη σκιὰ ἐνὸς βράχου
στὴν ἐτοιμόδακρη ἀρμονία ἐνὸς βουνοῦ
στοὺς ἀγνωστούς, ἀγαπημένους δρόμους
πού δὲ θὰ περπατήσουμε ποτὲ
καὶ στίς κουβέντες μὲ τ' ἀκροθαλάσσι.
Λευκὴ τουλίπα θ' ἀνεβεῖ σὲ σένα
ὁ στεναγμὸς τῆς κάθε μας στιγμῆς.
Εἶσ' ἢ ἐλπίδα ποῦγινε νησιὸ στὸ πέλαγος
εἶσ' ἢ βροχὴ πού πέφτει μέσ' στὴν ἔρημο,
τὸ μήνυμα πίσω ἀπ' τὰ σύννεφα,
τ' ἄρωμα τὸ μαβὶ τοῦ θυμαριοῦ
πού ἀποζητήσαμε στίς ξένες χώρες
ἢ σιωπὴ πίσω ἀπ' τ' ἀστέρια, τὸ σκοτάδι.

BAL MASQUÉ

Ὅταν θὰ φύγει ὁ τελευταῖος καλεσμένος
γύρε νὰ σβύσεις στὸ κατώφλι
τῆς πόρτας πού δὲν ἀνοίξε.
Βγάλε τὴν ἀλαβάστρινη πανοπλία
κι' ἀγνάντισε ἤρεμα τὰ τούλια πού θ' ἀνοίγουν νὰ πέφτεις.
Κάπου, μέσα σ' ἀστέρια, ἔχεις θαμένες
ἕνα ζευγάρι νεκρὲς, γαλαζῖες φτεροῦγες.
Σβύσε τὰ φῶτα καὶ πάρε ἕνα δρόμο σιωπηλό, δίχως ἄκρη.
Γδύσου ἀπ' αὐτὸ τ' ἀνώφελο κορμί καὶ ξέχασε.
Στὸ τέρμα τοῦ ὄνειρου σου
ἀπλώνονταν μιὰ θάλασσα ἀπὸ χιόνι.
Μὲ τὴ γεύση τοῦ χάους στὸ στόμα

καὶ τὴ μνήμη ἑνὸς ραγισμένου οὐρανοῦ
σκόρπισε στὸν ἄνεμο, σὰ σύννεφο.
Βυθίσου χαμογελώντας σὲ τούτη τὴν ἄγνωστη θάλασσα.
Ἦσουν ἓνα μικρὸ κομμάτι σιωπῆς ποῦ ἔλυωσε.

ÉTUDE op. 25 Nr. 7

Ἦκου ν' ἀργοσταλάζει σι' ἄσπρο μεσημέρι
ὁ ματωμένος θάνατος τῆς κάθε μας στιγμῆς.
Κρεμασμένοι πάνω ἀπὸ τ' ἄπειρο
ἐνάμεσα στὸ «ναί» καὶ σι' «ὄχι»,
ἐξόριστοι ἀπ' ὅλες τὶς πατρίδες π' ἀγναντέψαμε
προσπαθούσαμε νὰ βροῦμε
καρφώνοντας τὸ μαχαίρι στὴ σάρκα μας
ποῦ τελειώνουν αὐτὰ τὰ τεφρὰ σκαλοπάτια.
Γλυστῶν οἱ μέρες σὰν τὴν ἄμμο
μέσ' ἀπ' τ' ἀπελπισμένα δάχτυλά μας
κι' οὔτε ἓνα κυπαρίσσι μέσ' στὸν κάμπο
οὔτι' αὐταπάτες νὰ ἰριδίξουν
σιτὸ βάθος ἑνὸς λιπόθυμου οὐρανοῦ.
Πληγὲς τ' ἀστέρια πάνωθ' ἡμᾶς
κι' ὅλη ἡ ζωὴ μας ἓνα ἠλιόγευμα θαμπὸ
ἓνα θολὸ φθινοπωριάτικο βούρκομα.
Μιὰ τελευταία φορὰ ἄς τινάξουμε τὰ σμάλτινα φτερά μας
σ' ἓνα χάλκινο θριαμβικὸ κυματισμὸ
κι' ἄς ξεκινήσουμε ἀφρισμένοι σὰ γαλέρες
μὲ παφλασμοὺς καὶ διθυράμβους
γιὰ κάποια ἀνέσπερη ἀνατολή.
Ἦσως βρεθεῖ κι' ὁ βράχος ποῦ γυρεύαμε
νὰ μᾶς συντρίψει σπλαχνικὰ σιτὸ χάος.
Δὲ θᾶξουμε τίποτα ν' ἀποχαιρετίσουμε.
Θὰ στεφανώσουνε τ' ἀγκάθια τὴ ζωὴ μας
καὶ θάρθει ἡ νύχτα ὕγρα
νὰ δεηθεῖ σιωπηλὰ σιτὸ προσκεφάλι μας.

ΘΕΟΙ

Μὴν ἀκοῦς τὴ λευκὴ μελωδία τοῦ φεγγαριοῦ
μῆτε τὴν πράσινη ἀνάσα τῆς γῆς
μῆτε τὴ γλαυκὴ πρόσκληση τῶν βραχῶν
Μὴ γελάσεις τὴν αὐγὴ τοῦ καλοκαιριοῦ

καὶ κρύψε τὰ φτερά σου
σὰ θὰ γυρνᾶς τὰ ἠλιόγευμα
ἀπὸ νὰ γνώριμο δρόμο μὲ λυγαριές.
Μὴν προσφέρεις τὸ σῶμα σου στὰ χρυσὰ φιλιὰ τοῦ ἀγέρα
καὶ στήλωσε ἀντρίκια τὰ μάτια σου σι' ἀστέρια,
δίχως παιᾶνες κι' ἐλεγεία.
Μὴν ἀφουγκράζεσαι φανταχτερὰ διαμάντια ἀπὸ γυαλί.
Τὸ «ναί» π' ἄκουσες ἀπ' ἀγγάνια
εἶν' ἡ δικιά σου αἱμάτινη φωνή,
εἶν' ὁ ἄχος ἑνὸς λυγμοῦ ποῦ χάθηκε σιτὸ τίποτα.
Τὸ πρόσωπο ποῦ σμίλεψες μ' ἐλεφαντιόδοτο
πάνω σιτὸ φεγγάρι
εἶν' ὁ ἄχνος τοῦ πόνου σου
καὶ τὰ τραγούδια τῆς λεύκας
τὸ καρδιοχτύπι τῆς προσμονῆς σου
κι' ὁ γδοῦπος τοῦ ὠκεανοῦ, τὸ βράδυ,
εἶναι ὁ τρόμος σου.
Ἦκου τὴ σιωπὴ.
Ἦκουσε καὶ πέθανε, ἂν μπορεῖς.

MIMIKA KRANAKH

ΓΚΡΕΚΟ *

Ἡ Ἀντιμεταρρύθμιση εἶναι μιὰ ἀδιαφοροποίητη ἔννοια ἢ μήπως ἔχει τις ἀποχωρήσεις τῆς; Καὶ μήπως οἱ ἀποχωρήσεις αὐτὲς εἶναι τόσο βασικὲς ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν μιὰ καινούργια κατὰταξη τοῦ ζωγράφου μας στὸ μεγάλο καλλιτεχνικὸ αὐτὸ κίνημα, ποὺ ἀκολούθησε καὶ ἀρνήθηκε τὴν Ἀναγέννηση; Νομίζω πὼς ἡ Ἀντιμεταρρύθμιση ἔχει τις ζῶνες τῆς καὶ τις φυλές τῆς. Ἡ μελαγχολία καὶ ἡ ἐξάντληση τῆς ζωῆς, ἡ ἀπάρνηση τῆς φύσης καὶ ἡ προδιάθεση γιὰ τὸ θάνατο εἶναι φαινόμενα ποὺ παρατηροῦνται μόνο στὴ μεσογειακὴ ζωὴ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης. Ὁ Βορρᾶς ἀγνόησε τὴν ἀπαισιοδοξία καὶ τὸ μεταφυσικὸ συναίσθημα τοῦ Greco. Μπορεῖτε νὰ ἐξομοιώσετε τὸ Greco μὲ τὸ Rubens; Ἀσφαλῶς ὄχι. Καὶ ὅμως καὶ οἱ δυὸ ζωγράφοι πειθαρχοῦν στὰ παραγγέλματα τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τοῦ πάπα. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι ζωγράφοι τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Ἀλλὰ πόσο ἀδρές εἶναι οἱ διαφορὲς ποὺ τοὺς χωρίζουν. Ὁ Rubens ἀγαπᾷ τὴ ζωὴ, τὴ φύση, τὴ χαρὰ τῶν αἰσθήσεων. Τὰ γυμνά του σώματα ἔχουν μιὰ βουλημία ζωῆς καὶ μιὰ θηριώδη ὑγεία. Ἔχουν βάρος, αἶμα, πλοῦσια σάρκα, ὑγεία καὶ δύναμη. Δὲν ζητοῦν ν' ἀπολυτρωθοῦν ἀπὸ τὴν ὕλη τους. Δὲν ἐπιδιώκουν νὰ γίνουν λιγνὲς ἀνάλαφρες μορφές, γιὰ νὰ ὑψωθοῦν ἀέρινες πέρα ἀπὸ τὸ γήινο πεπερωμένο τους, στὰ ὑπερκόσμια. Ζητοῦν ἀντίθετα, νὰ κατακτήσουν τὸ φυσικὸ χῶρο. Ν' ἀπλώσουν τις ρωμαλέες μάζες τους καὶ πρὸς τις τρεῖς διαστάσεις του. Νὰ κατακτήσουν μὲ τὰ ἥρωϊκὰ καὶ πληθωρικὰ κορμὶ τους τὴ γῆ, σμίγοντας μὲ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ποὺ ἔχουν κι αὐτὰ τοὺς ἴδιους ἐκρηκτικὸς χυμούς, τις ἴδιες ὀρέξεις κι ἐπιθυμίες. Ἡ τέχνη τοῦ Rubens εἶναι ἕνας χαιρετισμὸς πρὸς τὴν ὕλη, μιὰ ἐκδήλωση αἰσιοδοξίας καὶ αἰσθησιασμοῦ, μιὰ ἐπιστροφή στὸν ἔρωτα, τὴ γονιμότητα καὶ τὸ γυμνὸ τῆς Ἀναγέννησης. Ἄν ἡ φλαμανδικὴ τέχνη τοῦ ΙΖ' αἰῶνα συγγενεῦει μὲ τὴ λατινικὴ τέχνη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα, στὸ θεατρικὸ καὶ καταπληκτικὸ στοιχεῖο, στὴν κίνηση τῶν μαζῶν καὶ στὸ δυναμισμό τῶν αἰσθη-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

μάτων, ὅμως διαφέρει σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπ' αὐτὴν καὶ κυρίως στὴν ψυχικὴ τῆς διάθεση. Ἡ πρώτη εἶναι μιὰ τέχνη τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς, ἡ δεύτερη μιὰ τέχνη τῆς μεταφυσικῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἄς γίνω πιὸ σαφὴς μ' ἕνα παράδειγμα. Ποιὰ μεταφυσικὴ σημασία ἔχει λ. γ. Ἡ «Διανομὴ τῶν Ἰματίων» τοῦ Greco; Ἡ σκηνὴ παριστάνει τις τελευταῖες στιγμὲς ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν Σταύρωση. Τὸ κέντρο τῆς εἰκόνας τὸ κατέχει ἡ ἐκστατικὴ μορφή τοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν ἄλικο χιτῶνα τοῦ μαρτυρίου. Ἐνας ἄλλος δῆμιος τρουπᾶ τὸ ξύλο τοῦ σταυροῦ. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ ξεχωρίζουν οἱ πλάγιες ὄψεις τῶν δύο ληστών. Ἐνας θωρακισμένος στρατιώτης μᾶς κνιτᾷ παράξενα. Ὑποθέτουν πὼς στὸ πρόσωπό του ἔχει ζωγραφίσει ὁ Greco τὰ χαρακτηριστικὰ του. Οἱ τρεῖς Μαρίες μὲ μιὰ ἔκφραση συγκρατημένου καὶ ὑψηλοῦ πόνου κνιτᾶζουν τὸ σταυρό. Εἶναι ζωγραφισμένες σὲ μιὰ γωνιά καὶ τὸ σῶμα τους δὲν διαγράφεται ὀλόκληρο ὅπως θ' ἀξιούσε ἡ κλασικὴ παράδοση τῆς Ἀναγέννησης. Τὸ βάθος τῆς σκηνῆς κατέχεται ἀπὸ ἕνα πλῆθος στρατιωτῶν καὶ Φαρισαίων, ἔξωλο καὶ πολυθόρυβο. Ὁ κορεσμὸς αὐτὸς τοῦ χῶρου προκαλεῖ μιὰ δύσπνοια στὸ θεατὴ. Εἶναι τὰ κύματα τῶν ἀπιστων ποὺ κατακλύζουν τὸν ἱερὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ ζητοῦν τὸ θάνατο τοῦ θεοῦ τῆς χριστιανοσύνης. Ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα, ὅλες αὐτὲς οἱ πράξεις καὶ διαθέσεις ποὺ περιγράφουμε εἶναι ὄρατες στὸ ἔργο τοῦ Greco. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ πιὸ σημαντικὸ σημεῖο τῆς εἰκόνας του. Τὸ κλειδί τῆς σημασίας βρίσκεται ἄλλοῦ. Σ' ἕνα σημεῖο ἀόρατο καὶ μυστηριακό. Προσέξτε αὐτὸ τὸν κατακόκκινο, σὰν αἶμα, χιτῶνα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ συμβολίζει τὸ μαρτύριό του. Εἶναι μᾶζα φλογερὴ ποὺ ἀφίνει ἀνέγγιχτο τὸ λεπτό, ἀδύνατο σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Πῶς στέκεται ἔτσι στὸν ἀέρα, ὁ ἄλκος αὐτὸς χιτῶνας; Χωρὶς νὰ τὸ βλέπουμε ἔχουμε τὸ ἀδιόρατο αἶσθημα πὼς ὑπάρχει πίσω ἀπὸ αὐτὸν μιὰ οὐσία μυστηριακὴ, μιὰ οὐσία θεία, ποὺ τὸν κρατᾷ σὲ ἀπόσταση. Ἡ οὐσία αὐτὴ φλογίζεται δίχως νὰ καταναλισκεται. Ὁ χιτῶνας ἀποκτᾷ ἔτσι μιὰ σημασία μαγικὴ. Γίνεται τὸ σύμβολο τοῦ ἀόρατου καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ἡ τέχνη τοῦ Greco δὲν ἀπευθύνεται στὶς αἰσθήσεις μας. Ζητᾷ ἀπὸ μᾶς κατάνυξη καὶ κάποια διαίσθηση, μιὰ διείσδυση στὸ μυστήριό τῆς θεότητος καὶ μιὰ ὑπερλογικὴ σύλληψη τῆς ἀπόκρυφης σημασίας τῶν σχημάτων καὶ τῶν χρωμάτων τῆς ζωγραφικῆς του. Ὅπως τὰ λιγνά, εὐκίνητα καὶ τεντωμένα σχήματα τοῦ Greco ἔχουν τὴ μεταφυσικὴ τους σημασία, τὸ ἴδιο, καὶ τὰ χρώματά του ἔχουν τὸν ἀποκρυφισμό τους. Τὸ ἄσπρο εἶναι τὸ χρῶμα τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ θριάμβου, τὸ μαῦρο σημαί-

νει πένθος, τὸ κόκκινο μαρτύριο καὶ θυσία, τὸ πράσινο ἐλπίδα, τὸ βαθύτονο θαλασσὶ ἀναχωρητικὴ ζωὴ καὶ νηστεία. Καὶ τὰ χρώματα αὐτὰ τὰ δίνει ὁ Greco δίχως ἀποχρώσεις, δίχως ἡμιτόνια. Τ' ἀπλώνει σὲ μεγάλες ἐπιφάνειες καὶ ἡ μετάπτωσι ἀπὸ τὸ φῶς στὴ σκιά γίνεται ἀπότομα δίχως διαβάθμιση. Ἡ σκιά του εἶναι βαρεῖα καὶ ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὸ φῶς. Χρησιμοποιεῖ σ' αὐτὴν τὸ μαῦρο, πού τόσο τὸ ἀποφεύγει ὁ Rubens. Τὰ φῶτα εἶναι συνήθως κρύα καὶ δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποῖ γι' αὐτὸ καὶ τὸ καθαρὸ ἄσπρο, τόλμημα πού ἕνας Βενετσιάνος θὰ τὸ ἐκρίνε σὰν ἀντιζωγραφικόν. Ἀλλὰ ἡ ἀπότομη αὐτὴ μετάπτωσι καὶ ἡ σκληρὴ αὐτὴ χρωματικὴ αἴσθησι τοῦ Greco δίνουν στὶς μορφές του δραματικότητι καὶ δημιουργοῦν στὶς σκηνές του μιὰ ὑποβλητικὴ ἀτμόσφαιρα ἀναμονῆς τῆς τρομακτικῆς ἐκδήλωσι τοῦ θεοῦ.

Τὴ μεταφυσικὴ αὐτὴ ὀπτικὴ γλώσσα τὴν ἀγνοεῖ ὁ Rubens καὶ οἱ Φλαμανδοὶ ζωγράφοι. Στὴν τέχνη τους ὅλα μᾶς παρουσιάζονται κατανοητὰ καὶ ἀπλά. Τίποτα δὲν κρύβεται, τίποτα δὲν ὑποδηλώνεται σ' αὐτὴν. Τὸ γυμνὸ σῶμα τῶν Φλαμανδῶν Χριστῶν εἶναι πάρα πολὺ ὕλικόν. Δὲν ἔχει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ἄλλη σημασία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατομικὴν του. Ἡ αἰσθησιοκρατικὴ αὐτὴ ἀτένισι τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν ἀπὸ τὸν Rubens ἔχει τὴν ἱστορικὴν τῆς ἐξήγησι στὴν ὕλικὴ ἀνθησι τοῦ Βορρά καὶ στὴν ἀνάπτυξι τῆς δραστηριότητι τοῦ κοινωνικοῦ βίου στὰ παράλια τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Τὴν ἴδια περίοδο πού ἡ ἀνάπτυξι τῶν συναλλακτικῶν σχέσεων μὲ τὶς ὠκεάνιες χῶρες χάριζε στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Βορρά τὴν αἰσιοδοξία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τοὺς δυνάμους τὴν πίστι πρὸς τὶς αἰσθησεις καὶ τὴ λογικὴ, οἱ λατινικῆς χῶρες τῆς μεσογειακῆς λεκάνης ἔχαναν τὴν παλιὰ προνομακὴ τους θέσι στὴ διεθνῆ ἀγορὰ καὶ δοκίμαζαν τὸ πικρὸ συναίσθημα τῆς παρακμῆς. Ἡ Ἰσπανία, μετὰ τὴν παπικὴ Ρώμη, ἔχασε τὴν αὐτοκρατορία τῆς, νικηθῆκε ἀπὸ τὶς βόρειες πολιτείες καὶ ζήτησε νὰ συγκρατήσι τὸ κῆρος τῆς μὲ τὴ φωτιά καὶ τὸ σίδερο. Ἡ Ἀντιμεταρρύθμισι ἦταν μιὰ μεγάλη ἀντεπίθεσι κατὰ τοῦ καινούργιου κόσμου τοῦ Βορρά, πού ἐρχόταν νὰ διαδεχθῆ τὶς παλιῆς λατινικῆς δυναστείες καὶ ὀριστικὰ νὰ τὶς ὑποκαταστήσι στὴν οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεμονία τῆς Εὐρώπης. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς—πρόσθεσι ὁ Γάλλος φίλος μας—πρέπει νὰ διακρίνωμε τὴν τέχνη τῆς Ἀντιμεταρρύθμισι σὲ δύο ζῶνες. Στὴ βόρεια καὶ στὴ μεσογειακὴ. Καὶ στὴν πρώτη νὰ κατατάξωμε τὸ Rubens· στὴ δευτέρῃ τὸ Greco

Ἡ Ἰσπανὸς φίλος μας δὲν φάνηκε ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ὀρθολογιστικὴ αὐτὴ διάκρισι τοῦ Γάλλου συνομιλητῆ.

—Γιατὶ κατατάξατε τὸ Greco στὴν ἴδια θρησκευτικὴ οἰκογένεια μὲ τὸ Rubens; Τί σημασία ἔχει ἂν καὶ οἱ δύο εἶναι καθολικοὶ; Κινοῦνται καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὴν ἴδια ἐκκλησιαστικὴ σκέψι, ἀλλὰ ἡ θρησκευτικότητι τους εἶναι ἐντελῶς διάφορη. Μπορεῖτε νὰ ἰσχυρισθῆτε πὸς ὁ πάπας Παῦλος Ι', πού ἔδωσε τὴν ἐντολή στὸ Μιχ. Ἀγγελο νὰ ζωγραφίσῃ τὸ φρέσκο τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὴν Capella Sixtina, εἶχε τὴν ἴδια θρησκευτικότητι μὲ τὸν πάπα Παῦλο Δ', πού ζήτησε νὰ ντύσῃ τὰ γυμνά τοῦ φρέσκου αὐτοῦ ἢ μὲ τὸν πάπα Κλήμεντα τὸν Η', πού ἔδωσε διαταγὴ νὰ τὸ καταστρέψουν; Μήπως ἡ Φλωρεντία τοῦ Λορέντζο Μεδίκου εἶχε πάψει νὰ ἔχει σὰν ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ τῆς πίστι τὴν καθολικὴ; Ἀλλὰ πόσο διαφορετικὴ ἦταν ἡ πνευματικὴ στάσι τῶν Φλωρεντινῶν στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Λορέντζο ἀπὸ τὴν πνευματικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἴδιων πολιτῶν στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Savonarola; Τί τεράστια ἀπόστασι χωρίζει τὴν παγανιστικὴ νοοτροπία τῶν παπῶν τῆς Ἀναγέννησι ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ καὶ μισαλλόδοξο νοοτροπία τῶν παπῶν τῆς Ἀντιμεταρρύθμισι, τὶς ἀρχές τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ τοῦ Da Vinci καὶ Raffaello ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Greco; Γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴν δοῦμε ἀνάμεσα στὸ ΙΣΤ' αἰῶνα τοῦ Greco καὶ τὸ ΙΖ' τοῦ Rubens μιὰ ἀντίθεσι ἀνάλογοι; Ἡ Ἀντιμεταρρύθμισι συνεχίστηκε καὶ στὸν αἰῶνα αὐτὸ καὶ βρῆκε στὴ Γαλλία τοῦ Λουδοβίκου ΙΖ' ἕναν πιστὸ καὶ αὐστηρὸ μονάρχη, πού δὲν δίστασε νὰ ὑπογράψῃ, τὸ 1685, τὴν ἀνάκλησι τοῦ Διατάγματος τῆς Νάντης, προκαλώντας σκληρότατες διώξεις κατὰ τῶν Οὐγενότων. Ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ Γαλλία τοῦ ΙΖ' αἰῶνα δὲν συμμερίζεται τὸ μυστικισμὸ τῶν ἰησοῦιτῶν. Εἶναι ὀρθολογιστικὴ. Εἶναι ἡ Γαλλία τοῦ Descartes καὶ τοῦ Poussin. Ἡ λογικὴ καὶ ὀσμάνισμός γίνονται στὰ χέρια τῶν Γάλλων κλασικῶν τὰ ὄργανα γιὰ τὴν ἀναθεώρησι τῶν ἀξιῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα καὶ τὴν ἀνοικοδόμησι μιᾶς καινούργιας κοσμοθεωρίας. Μετὰ τὴν αἰσθησιοκρατία τοῦ Rubens ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ Poussin ἦταν τὸ δεύτερο μεγάλο χτύπημα κατὰ τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ αἰῶνα τοῦ Greco. Ἡ τέχνη λοιπὸν ἔχει δικὴ τῆς ὀργανικὴ ἐξέλιξι στὴν ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν. Ἀντιμεταρρύθμισι δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ Greco. Σημαίνει καὶ Murillo καὶ Rubens καὶ Poussin. Λέγοντας λοιπὸν πὸς ὁ Greco εἶναι ζωγράφος τῆς Ἀντιμεταρρύθμισι δὲν διευκρινίζομε ἐντελῶς τὴν ἱστορικὴν τῆς θέσι. Εἶναι καλύτερα νὰ ποῦμε πὸς ὁ Greco εἶναι ζωγράφος τῆς ἰσπανικῆς Ἀντιμεταρρύθμισι τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα. Ἡ τοποθέτησί μας αὐτὴ θὰ εἶναι ἔτσι πιὸ ἀκριβῆς.

Οι κρίσεις τῶν φίλων μου γιὰ τὴ θέση τοῦ Greco στὴν εὐρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ, μολονότι ἦταν ἀξιοσημείωτες, μὴ εἶχαν δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση πὼς ἦταν ἀποκλειστικὰ δυτικῆς. Ἄν δὲν ἤξερα τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τῶν φίλων μου θὰ μπορούσα νὰ υποθέσω πὼς ὑποτιμοῦσαν σκόπιμα τὴν καλλιτεχνικὴ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπ' ὅπου ἔνωθα ν' ἀναπηδᾷ ὁ Greco. Ἡ ἀποψή τους ἦταν μονομερῆς καὶ ἀδικη. Καὶ ἀποφάσισα νὰ διεκδικήσω, στὴ συζήτηση, τὰ δικαιώματα τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς στὸ ἔργο τοῦ Greco.

— Ἀγαπητοί μου φίλοι, τοὺς εἶπα. Μιλήσατε πάρα πολὺ γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ καθολικισμοῦ στὴ ζωγραφικὴ τοῦ Θεοτοκόπουλου, ἀλλὰ δὲν σᾶς ἄκουσα νὰ κἀνετε λόγο καὶ γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς ὀρθόδοξης τέχνης στὸ ἔργο του. Μὴν ξεχνᾶτε πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος ἦταν Κρητικὸς καὶ πὼς ἂν ὑπάρχει κάτι ποὺ ξαφνιάζει τὸ δυτικὸ θεατὴ καὶ τὸν κάνει νὰ μιλᾷ γιὰ τὴν μοναδικότητά τοῦ φαινομένου Greco, στὴν τέχνη τῆς Δύσης, εἶναι ἡ βυζαντινὴ μνήμη τοῦ καλλιτέχνη μας, καὶ ἡ ὀρθόδοξη διαπαιδαγώγηση τῆς νεανικῆς του ὄρασης.

— Εἶναι μιὰ θεωρία ρομαντικὴ, μὲ διέκοψε ὁ Ἰσπανός, ποὺ δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ὡς τώρα ἐπιστημονικὰ. Θὰ ἤμουν εὐτυχὴς ἂν μπορούσατε νὰ μὲ πείσετε γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς. Ὁ βυζαντινισμὸς τοῦ Greco, νομίζω πὼς εἶναι μιὰ φράση μὲ πολὺ θῆλυτρο, μὲ λίγη ὁμως λογικὴ καὶ ἀλήθεια.

— Θὰ εἶναι γιὰ μένα, τοῦ ἀπάντησα, πολὺ κολακευτικὸ καὶ εὐχάριστο ν' ἀναλάβω νὰ πείσω φίλους καὶ συζητητῆς μὲ τὴ δική σας πνευματικότητα. Θὰ σᾶς παρακαλέσω μόνον νὰ παρακολουθήσετε τίς σκέψεις μου στὴν ἀνάλυση μερικῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Greco. Καὶ ἀρχίζω ἀπὸ τὸ πιὸ γνωστὸ καὶ τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ του. Τὴν Ταφὴ τοῦ Ὁργκάθ. Σᾶς θυμίζω τὸ μῦθο καὶ τὴ σύνθεσή του: Ἐνας ἰσπανικὸς θρόλος τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἀναφέρει πὼς ὁ Don Conzalo Ruiz τοῦ Τολέντο, κόμης τοῦ Ὁργκάθ, θέλησε ν' ἀναστηλώσει τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ, ὅπου ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν θάψουν. Πέθανε τὸ 1312 καὶ τὴν ὥρα ποὺ κηδεύονταν ἀνοίξαν οἱ οὐρανοὶ, κατέβηκαν οἱ ἅγιοι Στέφανος καὶ Αὐγουστίνος καὶ παράλαβαν τὸ σῶμα του, γιὰ νὰ τὸ ἐνταφιάσουν μὲ τὰ δικὰ του χέρια. Ἀπὸ τὸ θρόλο αὐτὸ ἀντλήσε ὁ Greco τὸ θέμα τοῦ ἔργου του. Ἡ ζωγραφικὴ ὁμως μορφὴ ποὺ ἔδωσε στὸ θέμα αὐτὸ δὲν εἶχε τὸ προηγούμενό της στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς εἰκονογραφίας. Ἦταν πρωτοφάνερη. Ἀπὸ ποῦ ἐμπνεύστηκε ὁ Θεοτοκόπουλος τὸν τύπο τῆς σύνθεσής του. Ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ Κοίμηση τῆς Θεο-

τόκου. Ποιὰ εἶναι τὰ τυπικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς σύνθεσης;

Στὸ μέσο τῆς Σύνθεσης ἡ Παναγία ξαπλωμένη μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα στὸ στῆθος τῆς. Πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς κλίνης τῆς ὁ Χριστὸς, ὀλόρθος, κρατᾷ τὴν παιδικὴ ψυχὴ τῆς στὰ χέρια του. Ἐνας ἱεράρχης λευκοντυμένος γέρνει στὸ προσκεφάλι τῆς μ' ἓνα σήμαντρο. Ἀπόστολοι τὴν προσκυνοῦν, φιλώντας τὰ πόδιά τῆς καὶ τὸ προσκεφάλι τῆς. Σύνταξη ἀποστόλων καὶ ἱεραρχῶν σὲ μῆκος τῆς σκηνῆς. Μπροστὰ στὴν κλίνη ἓνας Ἄγγελος μὲ τὴ ρομφαία κόβει τὰ χέρια ἐνὸς Ἐβραίου. Οἱ οὐρανοὶ ἀνοίγουν γιὰ νὰ δεχτοῦν τὴν ψυχὴ τῆς Θεοτόκου.

Ἀπὸ τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου ὁ εἰκονογραφικὸς αὐτὸς τύπος διαδόθηκε σ' ὅλες τίς ταφές τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων καὶ τὸ σῶμα τοῦ Συρίου Εὐφραίμ, τῆς μονῆς Ἰβήρων δὲν εἶναι πιὰ ὀριζόντιο. Λυγίζει ὅπως τὸ σῶμα τοῦ Ὁργκάθ, στὸ ἔργο τοῦ Greco.

Τὰ βασικὰ αὐτὰ τυπικὰ στοιχεῖα τῆς Κοίμησης καὶ τῆς Ταφῆς τῆς ἑλληνικῆς εἰκονογραφίας παρατηροῦνται καὶ στὴν ταφὴ τοῦ Ὁργκάθ τοῦ Θεοτοκόπουλου.

Στὸ κέντρο τῆς σύνθεσης τὸ σῶμα τοῦ Ὁργκάθ βαστάζεται λυγισμένο ἀπὸ τοὺς δυὸ ἁγίους. Στὴ θέση τοῦ ὀρθόδοξου μοναχοῦ, μὲ τὸ σήμαντρο, εἶναι ζωγραφισμένος ἓνας φραγκισκανὸς καλόγερος. Σὲ πλάτος τῆς σκηνῆς πληθὸς κι' ἐδῶ λαοῦ καὶ μοναχῶν. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο μιὰ μικρόσωμη μορφὴ. Δὲν εἶναι ὁ ἄγγελος μὲ τὴν ρομφαία, εἶναι ὁ Γιώργης, τὸ ἀγαπητὸ παιδί τοῦ Greco. Οἱ οὐρανοὶ ἀνοίγουν κι' ἓνας ἄγγελος ἀνεβαίνει πρὸς τὸν Κριτὴ, βαστώντας τὴν ψυχὴ τοῦ Ὁργκάθ, σὺν ἓνα βρέφος φασκιωμένο, ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἤθελαν οἱ βυζαντινοὶ καλλιτέχνες. Ἡ ταφὴ τοῦ Ὁργκάθ τοῦ Greco εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ ἐνὸς ἑλληνικοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος, ποὺ διασώθηκε στὴ μνήμη τοῦ ζωγράφου μας μὲ τὴν ἀφηρημένη μορφὴ ἐνὸς ἀλγεβρικοῦ τύπου.

Θὰ μπορούσα νὰ συνεχίσω τὰ παραδείγματα, ἀναφέροντας τίς εἰκονογραφικὲς ἀναλογίες ποὺ παρουσιάζει ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου Μ. Λαμασκηνοῦ μὲ τὸν πίνακα τοῦ Greco ὁ Χριστὸς στὸ σπῆτι τοῦ Σίμωνα, ἡ Μεταμόρφωση τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Greco, ἡ Ἀνάληψη τῆς Μονῆς Διονυσίου μὲ τὴν Πεντηκοστὴ τοῦ Greco κ. ἄ. Ὁ Θεοτοκόπουλος ἴσως νὰ μὴν εἶχε γνωρίσει ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ποὺ σᾶς ἀναφέρω. Εἶχε ὁμως δὴ πολλὰ φορὲς στὴν Κρήτη τυπικὲς ἐπαναλήψεις τῶν θεμάτων αὐτῶν καὶ διατήρησε τὴν ἀνάμνησή τους στὴν Ἰσπανία.

Ἡ εἰκονογραφία δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς σύνδεσμος τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν τέχνην τοῦ Θεοτοκόπουλου. Ἀπὸ ποῦ ὁ Greco ἐμπνεύστηκε τὴν ἰδέαν νὰ σωματώσῃ στὸν κύριον ζωγραφικὸν τὸν χώρον μικρότερες αὐτοτελεῖς εἰκόνες, ὅπως ἔκανε μετὰ τὸ αὐγουλάτο εἰκόνισμα τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, πού τὸ εἶχε σωματώσει ἐπὶ τῆς μεγάλης σύνθεσής του, ὁ Ἰησοῦς στὸ Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, πού βρίσκεται ἐπὶ τῆς National Gallery τοῦ Λονδίνου; Ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆς νεοβυζαντινῆς ζωγραφικῆς τῆς Κρήτης. Ἡ κρητικὴ σχολὴ μᾶς ἔδωσε, στὸ ΙΣΤ' αἰῶνα, τὰ παραδείγματα πολλῶν εἰκόνων πού εἶναι μιὰ σύνθεσις ἀπὸ μικρότερα κομίσματα. Τὰ κομίσματα αὐτὰ διατηροῦσαν τὴν ζωγραφικὴν αὐτονομίαν τους δίχως νὰ σχετίζονται, σὰν χρῶμα, σὰν ἀναλογία, σὰν προοπτικὴ μετὰ τὴν κεντρικὴν σκηνὴν τοῦ ἔργου. Παράδειγμα ἡ Καιομένη Βάτος τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Ὁ χώρος μετὰ τις δύο διαστάσεις, πού προτιμᾷ ὁ Greco εἶναι βυζαντινός, ἡ δυσαναλογία τῶν σωμάτων εἶναι βυζαντινὴ, ὁ κορροσμός τοῦ χώρου μετὰ τὰ συνωστισμένα πλήθη εἶναι βυζαντινός, ἡ στένωσις τῶν μορφῶν καὶ ἡ γεροντικὴ ἡλικία ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴν πηγὴν τους ἐπὶ τῆς τέχνης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνα.

Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Ἰσπανὸς συνομιλητῆς μου δὲν μπόρεσε νὰ συγκρατηθῇ. Καὶ μετὰ διάκοψιν μετὰ ζωνρότητα.

— Προχωρεῖτε πολὺ φίλε μου, προχωρεῖτε πολὺ. Ἡ τελευταία σας θεωρία γιὰ τὴν βυζαντινὴν προέλευσιν τοῦ ζωγραφικοῦ χώρου τῶν δύο διαστάσεων, τοῦ κορροσμένου χώρου, τῆς στένωσιν τῶν μορφῶν καὶ τῶν γεροντικῶν εἰκαστικῶν ἡρώων εἶναι ὑπερβολικὴ. Μὴ ξεχνᾶτε πῶς καὶ ἡ γοτθικὴ τέχνη γνώρισε καὶ αὐτὴ τις μορφολογικὰς ἰδιομορφίας πού παρατηρεῖτε ἐπὶ τῆς Greco. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητήσωμε τὴν προέλευσίν τους ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Ἡ Ἀντιμεταρρύθμισις κήρυξε τὴν ἐπάνοδο τῆς τέχνης ἐπὶ μεσαιωνικὰς πηγὰς τῆς δυτικῆς χριστιανότητος. Τὰ εἰκονογραφικὰ θέματα τῆς γοτθικῆς εἰκονογραφίας ξανάζησαν ἐπὶ τῆς ΙΣΤ' αἰῶνα καὶ μάλιστα τοὺς ἀναβίωσαν ἡ ψυχολογία τῶν γοτθικῶν μορφῶν τέχνης. Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Greco βγαίνει ἀπ' αὐτές.

— Ἀλλὰ γιατί ἐπιμένετε, εἶπα στὸν Ἰσπανὸν συνομιλητῆ μου— νὰ ὑποστηρίξετε πῶς ὁ μεσαιῶνας τοῦ Greco ἦταν γοτθικός; Γιατί ξεχνᾶτε πῶς ὁ δικὸς μας μεσαιῶνας ἦταν τὸ Βυζάντιον, ἦταν ὁ Μυστράς, ὁ Ἄθως καὶ ἡ Κρήτη, καὶ ὄχι ἡ Δύσις. Κι' ἂν ἡ Ἀντιμεταρρύθμισις θέλησε νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς καλλιτέχνες πέρα ἀπὸ τὸν Tiziano καὶ τὴν Ἀναγέννησιν, γιὰ νὰ τοὺς ἀποκαλύψῃ τὸν κόσμον τῆς ἀπλοῦκῆς

εὐαισθησίας καὶ τῆς πίστεως, ἡ λύτρωσις τοῦ Θεοτοκόπουλου ἀπὸ τὸν αἰσθησιασμὸν τῆς Ἀναγέννησης, ἔγινε ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀτμοσφαιρᾶς τῆς πατρίδας του. Ὁ Greco ἀνῆκει ἐπὶ τὴν Κρήτην.

Ὁ Ἰσπανὸς δὲν συμφωνοῦσε. Ὁ Greco ἀνῆκει ἐπὶ τὴν Δύσην ξανάλεγε ἐπιμόνα, ὄχι ἐπὶ τὴν Κρήτην. Ἡ συζήτησις εἶχε πάρει ὄξυ τόνο. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἰσπανοῦ δὲν μπόρουσαν νὰ μετὰ πείσουν, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ δικὰ μου ἐπιχειρήματα φαίνεται νὰ ἔπειθαν τὸν Ἰσπανόν. Ἡ ὀρμητικὴ ἐκείνη ἀντιδικία θὰ συνεχιζόταν ἔτσι ἀτέλειωτα, ἂν ὁ Γάλλος φιλόσοφος δὲν ἔπαιρνε τὸ λόγον.

— Ἐχετε καὶ οἱ δύο δίκην, μᾶς εἶπε μετὰ ἡρεμίαν. Ὁ Greco ἀνῆκει καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ τὴν Δύσην. Ἀλλὰ κυρίως ἀνῆκει ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα. Ποιὸς μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ πῶς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔμεινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν Δύσην καὶ πῶς ἡ δυτικὴ τέχνη ἔμεινε ἀνέπαφη ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς; Εἶναι δυνατὸν ν' ἀρνηθεῖτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν κυρίαρχον ἐπιβολὴν τῆς στοὺς πρώτους ἐργάτας τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης, ὅπως ὁ Giotto; Ἀλλὰ πῶς μπορεῖτε ν' ἀρνηθεῖτε καὶ τὴν σιγανὴν διείσδυσιν τῆς τέχνης τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Μπαρόκ ἐπὶ τὰ βυζαντινὰ μοναστήρια καὶ ἐπὶ τὰ ἀγιογραφικὰ ἐργαστήρια τῶν Ἑλλήνων τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνα; Δὲν μποροῦμε ν' ἀπομονώσωμε μιὰ ἐστία καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος καὶ νὰ λογαριάσωμε μόνον τὴν ἐνεργητικὴν τῆς ἀκτινοβολίαν; Ἡ ἐστία αὕτη ἔχει καὶ μιὰ παθητικὴν λειτουργίαν. Φωτίζει, ἀλλὰ δέχεται φωτισμοὺς καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐστίας. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος εἶναι μιὰ ἐλεύθερη ἐπικοινωνία πάντων ἀπὸ τὰ τεῖχη τῶν δογμάτων καὶ τῶν συνόρων. Τὸ ἔργον τέχνης μοιάζει μ' ἓνα τάπητα πού τὸν ὑφαίνουσι τὰ ἀόρατα νήματα τῆς ἀπρόσωπης ἀνθρωπότητος. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀνώνυμης δραστηριότητος καὶ εἶναι ὁ καρπὸς ἐνὸς προσωπικοῦ ἄθλου. Μὴ ζητᾶτε νὰ συλλάβετε μετὰ ἀριθμητικὸν κανόνες τὴν συμβολὴν τοῦ καθενός. Προσπαθήσατε καλύτερα ν' ἀρπάξετε τὴν οὐσίαν τῆς καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς. Σᾶς ἀνῆκει τὸ δικαίωμα νὰ τὴν χαρῆτε. Προέρχεται ἀπὸ μιάν ἀνθρωπότητα, πού ἀγάπησε καὶ ὑπέφερε ὅπως σεις καὶ παραδίδεται ἐπὶ τὴν γῆν σὰν ἓνας σπόρος γιὰ νὰ γονιμοποιηθῇ καὶ νὰ βλαστήσῃ ἐπὶ καρδιὰς καὶ ἐπὶ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων.

— Ἀλλὰ μιὰ τέτοια καθολικὴ ἐποπτεία— παρατήρησα ἐπὶ τὸν φίλον μας φιλόσοφον— κάνει περιττὸν τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης πού ζητᾷ νὰ προσδιορίσῃ τις γνώσεις καὶ νὰ καθορίσῃ τις κληρονομίαις καὶ τις πρωτοτυπίαις ἐνὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου.

—Δὲν κάνει περιττὸ τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης—μου ἀπάν-
τησε. Λυτρώνει μόνο τὸν ἐρευνητὴ ἀπὸ τὸ φανατισμὸ καὶ
ἀφήνει τὴν κρίση του νὰ λειτουργήσῃ ἀντικειμενικά.

—Πῶς μορεῖτε νὰ κρίνετε ἀντικειμενικά, τοῦ ἀντέτεινε
ὁ Ἴσπανός, ἂν δὲν ζήσετε τὸ πάθος τοῦ δημιουργοῦ του. Ἄν
δὲν γίνεται μυστικιστής, δραματιστής καὶ καθολικὸς τοῦ
ΙΣΤ' αἰώνα πῶς μορεῖτε νὰ ζήσετε τὴ συγκλονιστικὴ ἀγωνία
τῆς ψυχῆς τοῦ Greco. Τὸ ἔργο τέχνης χρειάζεται μιά σύνθετη
πνευματικὴ θεώρηση. Κριτικὴ καὶ συναισθηματικὴ, ἐπιστημο-
νικὴ καὶ λυρική, πανανθρώπινη καὶ προσωπική. Ἡ ἀτένιση
ἐνὸς ἔργου τέχνης εἶναι ἓνας ἀθλὸς, ὅπως καὶ ἡ δημιουργία
του. Ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ ἔχη τὴν πνευματικὴ προετοιμασία
τοῦ δημιουργοῦ, τὴ δύναμη καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ πλάσῃ ἐντὸς
του τὸ ἔργο, γιὰ δευτέρη φορά, καὶ ὕστερα νὰ τὸ ἐξωτερικέψῃ
μὲ τὸ λόγο. Ἄλλὰ πόσοι ἔχουν τὴ δραματικὴ ψυχὴ τοῦ Greco;

Ὁ Ἰάπωνας παρακολουθοῦσε ἀμίλητος τόση ὥρα τὴ συ-
ζήτηση. Χαμογελοῦσε μὲ βεβαιότητα καὶ ἠρεμία. Ἡ ἔκφρασί
του μοῦ θύμιζε τὴν αἰνιγματικὴ ὄψη ἐνὸς μικροῦ πορσελάνι-
νου Βούδα πού εἶχα στὴ συλλογὴ μου. Τὸν κύτταζα μὲ ἀδημο-
νία καὶ νευρικότητα.

—Ἐπὶ τέλους γιὰτί χαμογεῶτε; τὸν ρώτησα.

—Εἶναι τὸ συνήθειό μου, μοῦ ἐξήγησε μὲ γλυκύτητα. Σεῖς
οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν μορεῖτε νὰ συμφωνήσετε μεταξὺ σας. Θαν-
μάζετε ὅλοι τὸ Θεοτοκόπουλο, ἀλλὰ ὁ καθένας γιὰ ἓνα λόγῳ
δικό του, γιὰ ἓνα λόγῳ προσωπικό. Σὰς λείπει ἡ κοινὴ πίστις.
Ἔχετε ἓνα πνευματικὸ διχασμὸ μεταξὺ σας καὶ μὲ τὸν ἑαυτὸ
σας. Εἶστε μικρὲς μονάδες πού ζητοῦν νὰ σωθοῦν ὑποτάσσον-
τας μόνες τους τὸ σύμπαν. Εἶστε ἐλεύθερες ἀτομικότητες.
Αὐτὸ εἶναι τὸ δράμα σας.

Τὸ τραῖνο μπῆκε στὸ σταθμὸ καὶ οἱ ἐπιβάτες ἐτοιμάστη-
καν νὰ κατέβουν. Τὸ ταξείδι μας εἶχε τελειώσει.

Ἀποχαιρετώντας τὸν Ἰάπωνά μου τὸν ζήτησα συγγνώμη
πού ὁ τόνος τῆς φωνῆς μου δὲν ἦταν ἀρκετὰ ἤπιος στὴ συζή-
τησή μου. Καὶ πρόστεσα:

— Δὲν μᾶς τελειώσατε φίλε μου τὴν ἀποψὴ σας πού ἀρ-
χίσατε νὰ μᾶς ἐξηγεῖτε στὴν ἀρχὴ τοῦ ταξιδιοῦ μας. Μᾶς
εἶπατε ἀπὸ τί ὑποφέρομε, ἀλλὰ δὲν μᾶς φανερώσατε τὸ μυ-
στικὸ τῆς δικῆς σας γαλήνης.

Πίσω ἀπὸ τὰ γυαλιά του ἄστραψαν τὰ μάτια του καὶ στὰ
φῶτα τοῦ σταθμοῦ γυάλισαν τὰ μογγολικά του μῆλα.

—Τὸ μυστικὸ μου, τὸ μυστικὸ μου πρόφερε μὲ συγκίνηση. Ὁ
Velasquez! Θυμηθεῖτε ἀγαπητέ μου, τὸν Don Baltazar Carlos
τοῦ Velasquez. Καὶ ἔφυγε... ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

Η ΕΡΕΥΝΑ ΜΑΣ

ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ

ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΚΟΣΜΟΙ

*Θὰ ἐπικρατήσῃ ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δυο; Θὰ συγ-
κυριαρχήσουν; Ἡ θὰ ἐνσωματωθοῦν σ' ἓνα ἐνιαῖο
οἰκουμενικὸ πολιτισμὸ;*

Παραθέτουμε καὶ σήμερα μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ξένους
συγγραφεῖς πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα πού θίγει ἡ ἐρευνά μας,
γιὰ ν' ἀρχίσουμε τὴ δημοσίευση τῶν ἀπαντήσεων τῶν ἀναγνωστῶν
μας ἀπὸ τὸ προσεχὲς τεύχος μας κατὰ σειρὰν λήψεως.

JEAN WAHL

ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ (*)

..Ρωμαλέος, σταθερός, ὀρητικὸς (*sturdy, staunch, rug-
ged*) τέτοιος εἶναι ὁ «τύπος τοῦ Ἀμερικανοῦ», πού εἶναι γεν-
νημένος γιὰ τὸν κίνδυνο σὰν ἓνα πουλὶ τῆς τρικυμίας (*a stor-
my petrel*). Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς δράσης δὲ θέλουν νὰ
ἐνεργοῦν παρὰ μονάχα μέσα σ' ἓνα περιβάλλον ἐλεύθερο, ἓνα
περιβάλλον ὅπου νὰ μορεῖ κανεὶς νὰ «παίζει τὸ παιχνίδι
του», ὅπου οἱ προσπάθειες τοῦ ἀτόμου νὰ μὴν ἐξαρτῶνται
παρὰ ἀπὸ τὴ δικιά του θέληση, ὅπου νάχουν κάποιο ἀποτέ-
λεσμα, ὅπου νὰ μορεῖ κανεὶς στ' ἀλήθεια ν' ἀποχτήσῃ «ἐμ-
πειρίες» μὲ τὴ σημασία πού δίνουν σήμερα σ' αὐτὴ τὴ λέξη(**).

(*) Ἀπόσπασμα ἀπ' τὸ βιβλίον του, *Les philosophies pluralistes
d'Angleterre et d'Amerique*, Paris 1920, (Bibliothèque de Philosophie
contemporaine), Liv. 2 ch. V.

(**) Ὅταν ἔγραφε ὁ Jean Wahl (γύρω στὸ 1920), δὲν ὑπῆρχαν
ἀκόμη τὰ περίφημα *erlebnis*, τὰ βιώματα, πού σήμερα κυκλοφοροῦν
σ' ὅλα τὰ χεῖλη. Εἶναι φανερὸ ὅμως πῶς οἱ «*experiences*» σημαίνουν
ἐδῶ περίπου ὅ,τι λέμε «βιώματα», (Σημ. μεταφρ.)

ἔπου νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀδιάκοπη καὶ γοργὴ πρόοδος, ἔπου νὰ ὑπάρχει πάντα κάτι τὸ καινούργιο.

Ὅπως σωστά τὸ παρατήρησαν, ὁ πρακτικὸς χαρακτήρας τῶν Ἀμερικανῶν συνδυάζεται σὲ πολλοὺς ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς μὲ μιὰν ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη, μὲ τὴν ἰδέα πὼς ὑπάρχουν ἄπειρες δυνατότητες καὶ ἀπροσδιόριστη ἐλευθερία⁽¹⁾. Περισσότερο ἀπὸ ὠφελμιστῆς, ὁ Ἀμερικανὸς εἶναι ἕνας πρακτικὸς ἰδεαλιστῆς. Ὁ κόσμος πρέπει νάναί ἕνα ὕλικὸ γιὰ προσπάθεια. Καί, στ' ἀλήθεια, ἂν ἀπ' τὴν μιὰ μεριά ἔχει μέσα του ἄπειρες δυνατότητες καλοῦ, κρύβει ἀπ' τὴν ἄλλη κατώτερα στοιχεῖα πού πρέπει νὰ τὰ υπερνικήσει. Ὁ Ἀμερικανὸς καλβινιστῆς πιστεύει στὴν ὑπαρξὴ τῆς ἁμαρτίας, τοῦ κακοῦ. Μὰ πιστεύει ταυτόχρονα πὼς ἡ ἀνθρώπινη προσπάθεια μπορεῖ νὰ υπερνικήσει τὴν ἁμαρτία καὶ τὸ κακό. «Ἡ ἀνάγκη νὰ κάνουμε προσπάθεια μέσα στὴ ζωὴ εἶναι ἀκατάλυτη σὲ μᾶς», ἀναφωνεῖ ὁ Τζαίημς. Κι' αὐτὲς τὶς δυνατότητες τοῦ κόσμου πρέπει νὰ τὶς ἀπολυτρώσει ἡ ἐλεύθερη θέληση. «Τὸ ἔθνος μας θεμελιώθηκε πάνω σ' αὐτὸ πὺ μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε ἀμερικανικὴ μας θρησκεία, βαφτίστηκε κι' ἀνατράφηκε μὲ τὴν πίστη πὼς ἕνας ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα δάσκαλο πὺ νὰ φροντίζει γι' αὐτὸν καὶ πὼς οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι μποροῦν πολὺ καλά μὲ τὶς προσπάθειές τους νὰ φτάσουν στὴ σωτηρία τους ὅλοι μαζί».

Αὐτὲς οἱ προσπάθειες ὅμως δὲν εἶναι ὅλες σφιχτὰ ἐνωμένες ἢ μιὰ πλάϊ στὴν ἄλλη. Ὁ Ἀμερικανὸς πιστεύει πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ πάει πρὸς τὸ καλὸ ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους. Ἀπ' αὐτοῦ προέρχονται οἱ τόσο πολλὲς αἰρέσεις, ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἀμερικανικὴ ἀνεξιθρησκεία. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ λαχτάρῃ γιὰ ἀνεξαρτησία βγαίνει ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐλευθερία, αὐτὴ ἡ ὑποδοχὴ πὺ κάνουν οἱ Ἀμερικανοὶ στὰ πύδια διαφορετικὰ συστήματα, αὐτὴ ἡ δημοκρατικὴ καθολικότητα, ἔπως τὴν λέει ὁ Royce. Ὁ Menard μιλοῦσε κίολα γιὰ τὸν πολυθεϊσμὸ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Ὁ Πολωνὸς φιλόσοφος Lutoslawski βάζει τοὺς βόρειους Ἀμερικανοὺς πλάϊ στοὺς Πολωνοὺς, ἀνάμεσα στοὺς φυσικὰ πλουραλιστὲς λαοὺς. «Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἕνα ἀνακάταμα ἀπὸ συστήματα μὰ ποτὲ σύστημα αὐτὴ ἢ ἴδια», λέει ὁ Kallen.

Ἄν εἶναι ἐλεύθερα τ' ἄτομα ὅμως δὲν εἶναι δίχως δε-

(1) Πρὸβλ. Caldwell, *Idealism and Pragmatism*, κεφ. VII. καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ Henry Van Dyke πὺ τὴν ἀναφέρουν συχνά: *to leave the future free* (ν' ἀφήνει κανεὶς ἐλεύθερο τὸ μέλλον) δὲς ἐπίσης, Bourdeau, *Pragmatisme*, σ. 82, σ. 211.

σμὸς τὸνα μὲ τ' ἄλλο κι' ἂν οἱ προσπάθειές τους δὲν εἶναι ἐνωμένες ἢ μιὰ πλάϊ στὴν ἄλλη, πηγαίνουν μ' ὅλα αὐτὰ στὴν ἴδια κατεύθυνση. Ὁ Ἀμερικανὸς ἐπιμένει μ' εὐχαρίστηση στὴν ἰδέα τῆς συναδελφοσύνης (*fellowship*), τῆς ἀμοιβαιότη-
τας. Ἡδη, ὁ ὑπερβατισμὸς ἔδινε μιὰ μεγάλη θέση σ' αὐτὲς τὶς ἰδέες κι' ἔπειτα ὁ Οὐίτμαν δὲν εἶναι ὁ τραγουδιστῆς τῆς συναδελφοσύνης;

Δὲν ὑπάρχει συνεργασία κι' ἀμοιβαιότητα ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, μὰ κι' ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὸ Θεό. «Νὰ μπορεῖς νὰ βαδίζεις μὲ τὸ ἴδιο τὸ βῆμα τοῦ Θεοῦ, νὰ κάνεις ὅ,τι ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ κάνει», νὰ τί ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀμερικανὸς γιὰ ἰδανικὸ. Γι' αὐτὸν περισσότερο ἄκομα κι' ἀπὸ τὸν Ἀγγλο πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνα εἶδος ἀνταλλαγῆς προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν ἀνάμεσα σὲ κάθε ἄτομο καὶ τὴ Θεότητα. Ἐνας φιλόσοφος πὺ ζοῦσε στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ὁ Tausch, ἔμεινε κατάπληκτος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀγγλοσαξωνικὴ ἀντίληψη· ἐνῶ ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας μονάρχης γιὰ τοὺς ἡπειρωτικοὺς λαοὺς, λέει, γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς εἶναι «ὁ αἰρετὸς ἀντικρατικὸς βασιλεὺς στὶς πρώτες γερμανικὲς κοινωνίες ἢ ὁ κρατικὸς ἀντικρατικὸς σὲ μιὰ νεώτερη δημοκρατία». Ὁ Θεὸς εἶναι γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς, ἕνα πρόσωπο πολὺ δυνατὸ. «Ὁ Θεὸς ἦταν γιὰ τὸ φίλο μου, λέει ἕνας ψυχολόγος τῆς ἀμερικανικῆς θρησκευτικῆς σκέψης, ἕνα πολὺ δυνατὸ στοιχεῖο, μέσα στὴ συνέχεια τῶν γεγονότων». Αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἕνας βοηθὸς καὶ κάποτε ἄκομα παρουσιάζεται σὰν ἕνα εἶδος ὑπέρ-
ρέτη.

Ἐνῶ τὸ πνεῦμα του εἶναι στραμμένο πρὸς τὴ δράση, ἐνῶ ταυτόχρονα φαντάζεται ἕνα ἰδανικὸ πὺ θέλει νὰ πραγματοποιήσει μέσα στὴ πράξη μὲ μιὰν ἐλεύθερη συναδελφοσύνη κι' ἐνώνει ἔτσι τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὴν ἀνάγκη γιὰ πραγματοποίη-
ση, ὁ Ἀμερικανὸς αἰσθάνεται πὼς ὑπάρχουν δυνάμεις ἀνώτερες καὶ πλατιὲς πὺ ὅταν ἔρθει σ' ἐπαφὴ μαζί τους ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς γίνεται πύδ ἐντονὴ καὶ γυρνεύει (ὁ Ἀμερικανὸς) συχνά, μὲ καινούργιες καὶ τολμηρὲς ἐμπειρίες, νὰ ἔρθει σ' ἐπαφὴ μ' αὐτὲς τὶς πραγματικότητες. Ὁ Ἐμερσον, ὁ Οὐίτμαν, οἱ Christian Scientists ἀναζητᾶνε διαφορετικὸς τρόπους γιὰ ν' ἀποδείξουν τὸ ἀπόλυτο.

Τὸ ἀμερικανικὸ πνεῦμα τὴ στιγμὴ πὺ ὁ πλουραλισμὸς (πληθυντισμὸς ^(*)) ἔπαιρνε μορφή, γύρνε νὰ βρεῖ μιὰ καινούργ-

(*) Γιὰ τὸν πλουραλισμὸ (πληθυντισμὸ) καὶ τὸν πραγματισμὸ βλ. στὰ ἑλληνικά: Τζαίημς, ὁ πραγματισμὸς, μεταφ. καὶ εἰσαγωγή Κ. Θ. Παπαλεξανδρου, Ε. Π. Παπανούτσου, Πραγματισμὸς ἢ Οὐμανισμὸς. (Σημ. μεταφρ).

για πίστη, μιὰ φιλοσοφία ὅπου θὰ συμφιλιώνονταν, ὅπου θὰ χωνεύονταν, γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὴ ἔκφραση τοῦ Caldwell, μιὰ ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη καὶ ἡ θέληση γιὰ πραχτικὴ δράση, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἀτομικὴ προσπάθεια καὶ τὸ αἶσθημα πὼς ὑπάρχουν πραγματικότητες πρὸ πλατειῆς πού εἶναι σὰ νὰ κρατᾶνε μέσα τους τὶς ψυχὲς τῶν ἀτόμων. Ὁ πλουραλισμὸς τοῦ Τζαίμς, ἔπειτα ἀπὸ τὸν ὑπερβατισμὸ τοῦ Ἐμερσον, ἔπειτα ἀπὸ τὸν κοσμικὸ δημοκρατισμὸ τοῦ Οὐίτμαν, εἶναι μιὰ ἀπάντηση σ' αὐτὴν τὴν ἀνάγκη. Μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ James βρίσκουμε μαζὶ τὴ θέληση γιὰ ἕνα κόσμον ὅπου εἶναι δυνατὴ ἡ δράση καὶ τὴν ἰδέα γι' αὐτὲς τὶς ἀνώτερες πραγματικότητες ὅπου τὸν εἶχε συνηθίσει ἡ σχεδὸν σβεντεμβοργιανή (*) παιδεία του. Βρίσκουμε ταυτόχρονα τὴν καλβινιστικὴ βεβαίωση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κακοῦ καὶ τὴν ὑπερβατικὴν πίστη στὴ νίκη τοῦ καλοῦ.

Βρίσκουμε τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἀτομικὴ πράξη καὶ ταυτόχρονα τὴν ἰδέα γιὰ ἕνα εἶδος παγκόσμιας συναδελφοσύνης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς του μᾶς λέει πὼς εἶναι ἕνας φίλος, ἕνας βοηθός, ἕνα στήριγμα γιὰ «ὄλες τὶς ψυχὲς πού ψάχνουν ψηλαφώντας, νευρικές, μισὰ μορφωμένες, γιὰ ὄλους τοὺς δημοφασμένους γιὰ συγκινήσεις, πού εἶναι γεμάτη ἀπ' αὐτοὺς ἡ Ἄμερική». Καὶ δὲν ἀπευθύνεται μονάχα σ' αὐτούς, ἀπευθύνεται ἀκόμα στὸν ἄνθρωπον τῆς δράσης, ἀκόμα σ' ἐκεῖνον πού θέλει νὰ πλάσει ἕνα ὄραμα τοῦ κόσμου πού νὰ βρίσκεται σ' ἁρμονία μὲ τὶς δημοκρατικὲς ἰδέες.

Τὰ μυθιστορήματα τοῦ Winston Churchill (**) φέρνουν πάνω σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίες. «Ἡ φιλοσοφία δὲ βρίσκεται πιά σ' ἀντίθεση μὲ τὴ θρησκεία: ὑπάρχει γι' αὐτὴν, λέει ἕνας ἀπὸ τοὺς ἥρωές του, κι' ἂν μού ζητούσατε νὰ σᾶς πῶ τοὺς πρὸ μεγάλους δασκάλους τῆς θρησκευ-

(*) Σβεντεμβοργιανή, ἀπὸ τὸ Σβίνδεμבורγ. Ὁ Σβένδεμבורγ (Swedemborg), εἶναι σουηδὸς φυσιοδίφης καὶ θεόσοφος (1688—1772). Ἔγινε στὴν ἀρχὴ γνωστός μὲ τὶς μηχανικὲς του ἐφευρέσεις καὶ τὶς φυσιοδιφικὲς του μελέτες. Ἀργότερα ἔπαθε ψυχικὴ κρίση καὶ στράφηκε πρὸς τὴν μυστικοπάθεια Ὁραματιζόταν πὼς ἐπικινουνοῦσε ἅμασιν μὲ τὸ Θεὸ πού τοῦ ὑπαγόρευε τὰ τελευταῖα θεοσοφικά του ἔργα. Στὴν περίοδο αὐτῆς τῆς ζωῆς του ἔγραψε: «De calo et inferno» (1758), «De pona Hierosolyma et enis doctrine» (1758), «Apocalypsis explicata» (1761), «Vera christiane religio» (1771), Ὁσαδοὶ τοῦ Σ. βέλσκουνται στὴν Ἄγγλια, Ἄμερική, Σουηδία, Πολωνία καὶ Γερμανία καὶ ἀποτελοῦν «Νέα Ἐκκλησία» πού ὀραματίστηκε καὶ κύρυξε ὁ ἴδιος. (Σημ. μεταφρ.)

(**) Πρόκειται γιὰ τὸν Ἄμερικανὸ μυθιστοριογράφον κι' ὄχι γιὰ τὸν Ἄγγλον πολιτικόν. (Σημ. μεταφρ.)

τικῆς σκέψης σήμερα θὰ σᾶς ἀπαντοῦσα: ὁ William James. Κι' εἶναι ἀκόμα ὁ Royce... Οἱ πρὸ μεγάλοι μας φιλόσοφοι εἶναι σύμφωνοι μὲ τὸ κοινωνικὸ ζωογόνο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας κι' αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι ἕνα θρησκευτικὸ πνεῦμα, ἕνα πνεῦμα χριστιανικόν».

Κι ἐπιμένει σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ δράση καὶ γιὰ τὴν περιπέτεια πού μποροῦν νὰ μᾶς ἐμπνεύσουν οἱ φιλόσοφοι. «Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ περιπέτεια, δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀσφάλεια». Αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκεῖνον τοῦ ἄρθρου πού ἔγραψε ὁ Ροῦτζβελτ τὸ Γενάρη τοῦ 1919 καὶ πού τιτλοφορεῖ: «Ἡ μεγάλη περιπέτεια»; «Ἡ ζωὴ κι' ὁ θάνατος εἶναι πάντα ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἴδια Μεγάλῃ Περιπέτεια» (1).

Ἀκόμα αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν περιπέτεια δὲν εἶναι κείνη πού δημιουργεῖ τὸ ἐνδιαφέρον πού μᾶς γεννοῦνε οἱ ἥρωες τοῦ Jack London, τὴν παράξενη γοητεία σὲ μερικὰ ποιήματα τοῦ Robert Service, ὅπως πάλι, μὲ μιὰ μορφὴ λιγώτερο τραχεια, πρὸ κλασσικῆ, πρὸ γαλλικῆ κι' ἀνακατεμένῃ μὲ ὀλίγη διαφορετικὰ συναισθήματα, τὴν αἰθανόμαστε μέσα σὲ μερικὰ ἀπ' τὰ πρὸ ὥραϊα ποιήματα καὶ τὰ πρὸ συγκινητικὰ γράμματα τοῦ Alan Seeger: Ἡ λαχτάρα γιὰ τὴν περιπέτεια εἶναι τόσο δυνατὴ στοὺς δυὸ αὐτοὺς ποιητὲς πού μ' ὄλο τὸ μονισμό τους, μ' ὄλη τους τὴν ἀγάπη γιὰ τὸ πεπρωμένο (*amor fati*) ξεπροβάλλει καὶ τὰ μεταμορφώνει ὅλα.

(Μετὰφρ. ΛΟΥΪΖΑΣ ΤΟΜΑΝ)

(1) Πρὸβλ. Winston Churchill, *The Juside of the cup*: «Ἄρχισε νὰ καταλαβαίνει πὼς ἡ θρησκεία ἦταν μιὰ ἐπιχείρηση». Μιλᾷ γιὰ τὸ «νόημα τῆς περιπέτειας, γιὰ τὸν παλλόμενον φόβον καὶ τὴν τόλμη». Winston Churchill, *A far country* σ. 449: «Εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ περιπέτεια, ἡ πρὸ μεγάλη περιπέτεια ἀπ' ὄλες» καὶ σ. 448: «Ἡ δημοκρατία εἶναι μιὰ περιπέτεια, ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Καμμιά περιπέτεια δὲν εἶναι σίγουρη. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ περιπέτεια κι' οὔτε κι' αὐτὴ δὲν εἶναι σίγουρη. Τὴ στιγμὴ πού θὰ δοκιμάσουμε νὰ κάνουμε σίγουρη τὴ ζωὴ, θὰ χάσουμε ὅ,τι ἄξιο ὑπάρχει μέσα της. Πρέπει ν' ἀφήσουμε ἐκεῖνα πού φαίνονται σίγουρα. Πρέπει νὰ περιπλανηθοῦμε καὶ νὰ ὑποφέρουμε γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συνειδητοποιήσουμε πὼς ἡ μόνη ἀληθινὴ ἀσφάλεια βρίσκεται στὴν ἐξέλιξη. *Πρέπει νὰ παίξουμε τὶς ζωὲς μας καὶ τὶς ψυχὲς μας*». Θάτανε ἐνδιαφέρον νὰ συγκρίνει κανεὶς κάτι τέτοια κομμάτια μὲ τὴν ποιητικὴ ἔκφραση: *the world safe for democracy*.

ANDRÉ SIEGFRIED

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΜΕΡΙΚΗ;

Τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα εἶναι παρμένα ἀπὸ τῆ μικρῆ πλακέτα τῶν «Directives» «Τί ἔστι ἡ Ἀμερική;» (Qu'est-ce que l'Amérique?) τοῦ André Siegfried πού κυκλοφόρησε στὰ 1937. Στὶς ἐκδόσεις τῶν «Directives» εἶχαν συνεργαστεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ μεσοπόλεμου διάφοροι ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἐκπαιδευτικούς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος μὲ μικρὲς αὐτοτελεῖς μελέτες ἀπάνω στὰ μεγάλα προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τὸν πνευματικὸ κόσμον.

Οἱ μελέτες αὐτὲς πού ἀπευθυνότανε σ' ἓνα πλατύτερο κοινὸ καὶ πού γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ παρουσιάζουν τὸ ἐλάχιστον τῆς ὑπερβολικῆς ἀνάλυσης σὲ βάρος τῆς οὐσίας, εἶχαν ὡστόσο τὸ μεγάλο προσόν πὼς γίνονταν ἀπόλυτα κατανοητὲς ἀπὸ τὸν μέσον ἀναγνώστη κι' ἐπομένως τοῦ ξυπνοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πρὸς ζωμικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

...Ἡ Εὐρώπη εἶναι μιὰ πραγματικότητα. Ξέρουμε, ἀλήθεια, κι' εἶναι χαραγμένο βαθειὰ στὴ συνείδησή μας, πὼς ὑπάρχει ἓνας εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς. Σὲ τί συνίσταται; Μοῦ φαίνεται πὼς πρακῶνται ἀπὸ μιὰ τριπλὴ ἀντίληψη (conception) τῆς συνείδησης, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τεχνικῆς πρωτοβουλίας: αὐτὴ ἡ τριπλὴ ἀντίληψη κάνει ἀποφασιστικὰ τὸν εὐρωπαϊὸ διαφοροτικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ἡ ἀντίληψή μας τῆς συνείδησης, πού μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, εἶναι οὐσιαστικὰ βασισμένη σὲ μιὰ λογικὴ πείρα τῆς διάνοιας. Ὅλη μας ἡ φιλοσοφία, ὅλη ἡ ἐπιστήμη μας, φέρνουν αὐτὴ τὴ σφραγίδα: Ἡ ἀντίληψή μας τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται στὸ νὰ τὸν θεωροῦμε πρῶτα ἀπ' ὅλα σὰ σκεπτόμενο ἄτομο, σὰν πνεῦμα—τοῦτο κρατᾷ ἀπὸ τὸν XVIII^ο αἰῶνα, μὰ στὴν πραγματικότητα, ἀπὸ πρὸ βαθειά, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Χριστιανισμὸ. Ὁλος ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι σφραγισμένος ἀπ' αὐτὴ τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ ἀτόμου. Ἡ Εὐρώπη, τέλος, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τεχνικὴ πρωτοβουλία της, ἢ, ἂν θέλετε, ἀπὸ τὸ δαιμόνιο της τῆς βιομηχανικῆς ἐπινοήσεως. Ξέρω καλὰ πὼς ἡ ἐπινοήση αὐτὴ εἶναι κοινὴ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πὼς οἱ Ἀμερικανοὶ τὴν κατέχουν στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ μᾶς. Ὅμοια ξέρω πὼς ἡ ἱστορία τῆς ἀν-

θρωπότητας, ἀπὸ τὴν παλαιολιθικὴ ἐποχὴ ὡς ἐκείνη τῆς ἀτμομηχανῆς, ἀπὸ τὴν μισοθρυλικὴ γένεση τῶν πρώτων προόδων τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μιὰ καθημερινὴ ἀπόδειξη πὼς ἡ τεχνικὴ αὐτὴ πρωτοβουλία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξεχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐξέλιξη.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, δὲ θὰ μπορούσαμε ν' ἀγνοήσουμε πὼς ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση τοῦ XVIII αἰῶνα κι' εἰδικὰ ἡ ἐφεύρεση τῆς ἀτμομηχανῆς, πού μεταμόρφωσε τὸν κόσμον, δὲν εἶναι μιὰ καθαρὰ εὐρωπαϊκὴ δημιουργία. Στὸ τέλος τοῦ XVIII αἰῶνα, μὲ τὴν ἔντονη καὶ νέα χρησιμοποίησι τῶν φυσικῶν δυνάμεων, μπορούμε πιά νὰ ποῦμε πὼς μιὰ καινούρια ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητας γεννήθηκε. Ἀπὸ τότε ζοῦμε σὲ μιὰ μεγάλῃ περιπέτεια πού δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε τὸ τέλος της, καὶ μᾶς εἶναι δύναμη ἡ διαπίστωση πὼς στὴν Εὐρώπη, τῆς Δύσης, εἶναι πού γεννήθηκε ἡ νέα αὐτὴ φάση τοῦ ἀνθρώπινου πεπρωμένου. Μπορεῖ ἡ Ἀμερική, μαθητὴς ἀπὸ μᾶς στὴν τεχνικὴ πραγματοποίησι. Μὰ δὲν εἶναι λιγώτερο ἀληθινὸ πὼς ἡ καταγωγὴ ὅλης αὐτῆς τῆς κίνησεως εἶναι στὴν Εὐρώπη καὶ πὼς ἡ νέα ἡπειρος, ὅποια κι' ἂν εἶναι ἡ λάμψη τῶν ἔργων της, δὲν εἶναι, στὸ σημεῖο αὐτό, παρὰ μαθητὴς.

Ἄς δοκιμάσουμε, τώρα, γιὰ ν' ἀναζητήσουμε τὴ φύση του, τὴν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, στὸ πνεῦμα του καὶ στὴν ἐμπνευσή του. Στὴν ἀρχὴ του, μόνον στὴν ἀρχὴ του, βρίσκουμε πρωτοβουλία, τὸ πνεῦμα τῆς καινοτομίας καὶ τῆς δημιουργίας, δηλαδή. Βρίσκουμε, συνάμα, τὴν ἄρνησή του νὰ ὑποταχτεῖ στὸ μοιραῖο καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸ πὼς ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ μόνος τὸ πεπρωμένο του. «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει»: τὸ ρητὸ αὐτὸ ὑπῆρξε συνεχῶς ὁ σύντροφος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητας. Θὰ μπορούσαμε νὰ πᾶμε μακρότερα ἂν λέγαμε πὼς ὁ εὐρωπαῖος ἀναπτύχθηκε δίχως τοὺς θεοὺς κι' ἀκόμα, σύμφωνα μὲ τὶς περιστάσεις, ἐναντία τους. Ὑπάρχει λοιπὸν στὸ βάθος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἓνα πνεῦμα κριτικὸ, πού σταθμίζει, πού μετρᾷ, πού ἐρμηνεύει, ἓνας ἀτομισμὸς μὴ διαπλαστικὸς πού ἀποκαλύπτεται νάναι καὶ στὴν πρὸ κρυμμένη καρδιά, ἓνα μυστικὸ πνεῦμα ἐπανάστασης. Οἱ ἀληθινοὶ πάτρωνες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος εἶναι λοιπὸν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Εὐαγγέλιο. Ἄν, πηγαίνοντας πρὸ μακρὰ ἀπὸ τὴν Ἱστορία, θέλαμε ν' ἀναζητήσουμε μὲς στὸ θρύλλο ἓνα συμβολικὸ πάτρωνα τῆς γηραιᾶς ἡπείρου, δὲ θὰ βρῖσκαμε πρὸ ἀυθεντικὸ ἀπὸ τὸ μεγάλο κείνο δημιουργὸ τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης, τὸν Προμηθεά, πού ὑπῆρξε συνάμα κι' ἓνας μύστης κι' ἓνας ἐπαναστατημένος

πού πλήρωσε σκληρά την ανεξαρτησία πού κήρυξε, σχετικά με τους θεούς. Ο Προμηθέας φαίνεται νάναι ο πρώτος άνθρωπος τής Δύσης κι' ο πρώτος ευρωπαῖος. (...)

Ἡ ἀμερικανική ἥπειρος, ὁ ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς, ἔχουν μιὰ προσωπικότητα ἐντελῶς διαφορετική.

Ἡ Ἀμερική εἶναι νέα. Ὑπῆρξε πραγματικά, ὡς τὰ σήμερα, ἡ κατ' ἔξοχὴν ἥπειρος τῶν ἀτομικῶν δυνατοτήτων. Νὰ λοιπὸν μιὰ ἥπειρος πού τὸ ἄτομο βλέπει ἢ πιστεύει νὰ δεῖ μιὰν ἀνεμπόδιστη σταδιοδρομία ἀνοιχτὴ μπροστά του. Αὐτὴ εἶναι, στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, ἡ συμβολικὴ σημασία κείνου πού ὀνομάζεται Δύση, κείνου πού ὀνομάζεται ἐπίσης «σύνορο». Ἡ Δύση, ὡς μιὰ πρόσφατην ἐποχὴ, ἦταν λιγώτερο ἀπὸ ἓνα σημεῖο τοῦ ὀρίζοντα παρὰ ὅπως τώρα, μιὰ ἀνοιχτὴ στὴ φαντασία διεύθυνση, μιὰ ὑπόσχεση ἐπιτυχίας, μιὰ ἐλπίδα εὐτυχίας καὶ πλουτισμοῦ. Τὸ σύνορο στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, δὲν ἦταν ὅπως σὲ μᾶς, μιὰ μοιραία γραμμὴ πού ὑπερασπίζεται μὲ χαρακτηριστικά καὶ κανόνια. Ἦταν ἓνα κομμάτι τοῦ τόπου πού δὲν ἀξιοποιήθηκε ἀκόμα, καὶ πού ὅποιος ἐνωθε νάναι ἐνεργητικὸς, ὑγιὴς καὶ γερός πίστευε πὼς θὰ πετύχαινε. Καθένας, στίς περιστάσεις αὐτές, πίστευε καὶ πιστεύει ἀκόμα πὼς ἡ ἀτομικὴ ἐπιτυχία εἶναι δυνατὴ στὴν Ἀμερική μέχρι ἐνὸς σημείου. Δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του ἐμποδισμένο ἀπὸ ἓνα τοῖχο, τὸ παράθυρο εἶναι ἀνοιχτό. (...)

Ἐπάρχει λοιπὸν ἀμερικανικὴ ψυχολογία;

Δὲν νομίζω πὼς μποροῦμε νὰ μιλοῦμε ἰδιαίτερα γι' ἀμερικανικὴ ψυχολογία ἐπειδὴ οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες βρίσκονται ἀκόμα στὴν ἀναζήτηση τῆς προσωπικότητάς τους. Πήγαιναν νὰ τὴ βροῦν κατὰ τὸν ΧΙΧ αἰῶνα, μὰ φαίνεται νὰ τὴν ξανάχασαν ὕστερα ἀπὸ τοὺς μαζικὸς ἐρχομοὺς τῆς σλαβόλατινικῆς μετανάστευσης πρὸς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα. Σήμερα, τὰ νέα τοῦτα στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ, συνδυασμένα μὲ μιὰ καινούργια ἀντίληψη τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ζωῆς, διακινδύνεψαν, μὲ κάποιο τρόπο, τὴ μοναδικὴ ἐργασία τῆς πραγματοποίησης, ὅπως ἦταν αὐτὴ, τῶν δυὸ τελευταίων αἰῶνων.

Τὸ ψυχολογικὸ πρόβλημα πού τίθεται τώρα εἶναι τοῦτο:

Ποῦ θάναί τὸ κέντρο τοῦ βάρους τῆς ἀμερικανικῆς προσωπικότητας; Θάναί στὸν ἀγγλοσάξονα προτεστάντη, στὸν ἀγγλογερμανὸ τοῦ Middle-West; Θάναί, ὅπως στὸ παρελθόν, στὸν πουριτανὸ, τὸ φανατικὸ γιὰ ἠθικισμὸ, μὰ ρωμαλέο στὴν ἠθικὴ του προσωπικότητα; Δὲν κινδυνεύει νάναι στὴ τζάζ τῆς Νέας Ὑόρκης, σὲ μιὰν ἀπίθανη ἐπιμειξία τῶν νέγων, τῶν ἑβραίων, στὸ βάθος μιᾶς μελωδίας τοῦ κυριακάτικου σχολειοῦ; Εἶναι γνωστὸ πὼς στὸ Παρίσι, ὅταν ἓνας Ρου-

μᾶνος σκοτώσει τὴ γερμανίδα ἐρωμένη του, σὲ κάποιο κακοφημισμένο μέρος, μιλοῦν γιὰ «ὑπόθεση χαρακτηριστικὰ παρισινή». Στὴ Νέα Ὑόρκη θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο! Πόσες φορὲς δὲ θάυμασα στὸ Μπροντγουαῖν τέτοια κομμάτια μοναδικῆς θεάτρου; ὁ συγγραφέας ἦταν ἑβραῖος, ὁ συνθέτης τῆς μουσικῆς ἦταν νέγρος, ὁ σκηνοθέτης ἀρμένης. Κι' ὅμως, ὁ τύπος τῆς Νέας Ὑόρκης μιλοῦσε γιὰ «νίκες τῆς ἀμερικανικῆς τέχνης»! Μὴν εἶναι λοιπὸν, ἐκεῖ, ὅλη ἡ Ἀμερική;

Μὴ μπορώντας λοιπὸν νὰ ποῦμε ποῦ βρίσκεται τὸ κέντρο τοῦ βάρους, πρέπει νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα μ' ἓνα τρόπο κάπως διαφορετικὸ. Πρέπει νὰ διακρίνουμε, ὅπως μποροῦμε τὴ διευθύνουσα τάξη πού παραμένει ἀγγλοσαξωνικὴ καὶ τὸ παθητικὸ πλῆθος πού, πιθανῶς, δὲν εἶναι ἀυθεντικά. Νὰ μιλήσουμε γιὰ τάξη; Μὰ δὲν ὑπάρχουν τάξεις στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ κάστες, γιατί, ὅτι διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι λιγώτερο ὁ βαθμὸς τῶν εἰσοδημάτων τους ἢ ἡ κοινωνικὴ τους κατάσταση παρὰ ἡ ἐθνικὴ καταγωγὴ τοῦ αἵματός τους. Αὐτὸ πού ξεχωρίζει ἐκείνους πού διευθύνουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, εἶναι ἴσως λιγώτερο ἢ παρουσία τους ἢ οἱ ἐπιτυχίες τους ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς ἀφομοίωσης πού κατέχουν.

Ποῖα εἶναι τὰ βασικὰ ψυχολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κάστας πού διευθύνει; Μιὰ πρώτη παρατήρηση εἶναι οὐσιαστικὴ: τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κάστας αὐτῆς εἶναι ἡ ἐνεργητικότητα. Ἡ ἔννοια αὐτὴ τῆς ἐνεργητικότητας, φαίνεται νὰ προέρχεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ προτεστάντικη καταγωγὴ, μὲ γερμανικὴ προσθήκη, καὶ μὲ τὴ σφραγίδα πού μῆκε στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς μὲ τὴ νικηφόρα κατάκτηση μιᾶς ἡπείρου. Οἱ ἀνθρώποι αὐτοὶ τῆς δράσης εἶναι Ἀγγλοσάξονες, προτεστάντες καὶ λογῆς κατακτητές.

Ἄς πάρουμε τὰ βασικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ διακρίνοντας τ' ἀτομικὰ ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ καὶ τίς ἀντιλήψεις τίς σχετικὲς μὲ τὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιών.

Σὰν ἀτομικὰ τέτοια, σημειῶνω πρῶτα-πρῶτα τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα στὴν ἐργασία, αὐτὸ πού οἱ Ἀμερικανοὶ ὀνομάζουν μὲ μιὰ λέξη δύσκολα μεταφράσιμη, efficiency. Ἡ ἱκανότητα αὐτὴ προκίπτει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴ συνείδηση στὴν προσπάθεια, μαζὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ὡς πρὸς τὴ ρουτίνα. Ὁ Ἀμερικανὸς εἶναι εὐσυνείδητος. Εἶναι σύγχρονα ἓνας ἀνθρώπος πού δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἐνα δεύτερο χαρακτηριστικὸ, πού σχετίζεται φυσικὰ μὲ τὰ προηγούμενα, εἶναι ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἀμερικανοῦ αὐτοῦ στὸν ἀνθρώπο... Θάπρεπε νὰ πῶ ἀκριβέστερα ἢ

ἐμπιστοσύνη στὸν Ἀμερικανό, ἢ ἐμπιστοσύνη στὴν Ἀμερικανική Ἡπειρο, ἢ ἐμπιστοσύνη στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες. Ὁ ἰκανὸς αὐτὸς πολίτης, ἔχει τὴ μοναδικὴ πεποίθηση πὸς ὅλα τοῦ εἶναι δυνατά, δίχως νὰ δώσει λογαριασμό, οὔτε στὶς περιστάσεις, οὔτε στὸν καιρό. Ξέρει καλὰ πὸς ὁ καιρὸς ἐπιτρέπει περιορισμούς, πὸς ἡ φύση ἀντιτάσσεται, κάποτε νικηφόρα, στὶς προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου καὶ πὸς δὲν πρέπει νὰ τὴν ἐκβιάσει. Μά, στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, φρονεῖ πὸς οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ ποὺ μπαίνουν σ' ὅλα τ' ἀνθρώπινα, δὲ μπαίνουν γι' αὐτόν, τὸν πολίτη τῆς ἐλεύθερης Ἀμερικῆς.

Τὰ κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀρκετὰ διαφοροτικά, κ' ὑπάρχει ἓνα μόνιμο: εἶναι ἡ προτεσταντικὴ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ χρέους, ἡ φιλαπατρία, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν τώρα στὴν Ἀμερικὴ «ὕπηρεσία». Στὸν ἐνεργητικὸν αὐτὸ πολίτη, διακρίνει κανεὶς τὴν ἐπίμονη ἀνάγκη νὰ συνεργαστῆ μετὰ τὴν κοινότητα. Οὐσιαστικά, εἶναι ἓνας συνεργάτης. Ἄς προσθέσουμε σ' αὐτὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ εὐαγγελίζεταί, νὰ διδάσκει, νὰ κρίνει, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα ἓνα χαρακτηριστικὸ τοῦ πουριτανισμοῦ καὶ συνάμα, γερμανικό. Ὅ,τι εἶναι πουριτανικὸ εἶναι ἢ συνείδηση μιᾶς ὑπεροχῆς, μετὰ τὴν ἰδέα πὸς ἔχει κανεὶς τὴν ἠθικὴ εὐθύνη ἀντίκρου στὶς κολασμένες ψυχές. Ὅ,τι εἶναι γερμανικό, εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς *ex cathedra* διδασχῆς, μετὰ κάποια ἔμφαση ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ ποτὲ ν' ἀπολυτερωθῆ ἔντελῶς ὁ Ἀμερικανός. Ἡ ἀμερικανικὴ εὐφράδεια, ἔχτος ὅταν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἓνα Ἴρλανδὸ ἢ ἀπὸ πολὺ γέροντες ἀμερικάνους, γλυστῶ ἀρκετὰ εὐκόλα στὸν ὄγκο! Ἄς θυμηθοῦμε μόνο τοὺς λόγους τοῦ Προέδρου Οὐίλσον.

Ἐπάρχει τέλος στὴν Ἀμερικὴ, στοὺς συνειδητοὺς πολίτες κ' ἠγέτες, μιὰ σίγουρη ἀντίληψη τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιών. Στὴν Ἀμερικὴ σημειώνεται μιὰ μοναδικὴ ἔνωση τοῦ ματεριαλισμοῦ καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Στὰ κίνητρά του, στὴν ἔμπνευσή του, ὁ Ἀμερικανὸς εἶναι πιθανὰ ὁ πιὸ ἰδεαλιστῆς ἀνάμεσα στοὺς λαούς. Στὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιών, εἶναι πιθανὰ ὁ πιὸ ματεριαλιστῆς. Εἶναι ἓνας Ἀπόστολος ποὺ μιλεῖ μετὰ τὴν ὁρολογία τῶν δολλαρίων γιὰ πράγματα τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὸ πρῶτο μου ταξίδι, εἶχα ἀπάνω στὸ πλοῖο, κ' ἀκριβῶς στὸν κόλπο τῆς Νέας Ὑόρκης, ἓνα μοναδικὸ παράδειγμα. Σ' ἓνα ναυάγιο, ἓνας ναύτης τῆς ὑπερωκεάνειας Γαλλίας εἶχε σώσει ἓνα Ἀμερικανό. Πῶτησαν τὸν καπετάνιο τοῦ καραβιοῦ πόσο μπορεῖ κανεὶς νὰ λογαριάσει σὲ δολλάρια τὸ θάρρος ποὺ ἔδειξε ὁ γάλλος ναυτικός.

Ὁ τρόπος αὐτὸς, νὰ μετρᾶται τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα μετὰ τὸν προϋπολογισμὸ τῶν ἐκκλησιῶν κ' ἡ κουλτούρα

ἐνὸς τόπου μετὰ τὸ κυβικὸ μέτρο τῶν χιτριῶν του καὶ τῶν πανεπιστημίων του, εἶναι καθαρὰ ἀμερικάνικος. Δείχνει τὴν ὑλιστικὴν ὁρολογία τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἰδεαλιστῆς τοῦ κόσμου. Μετὰ μιὰ λέξη, ὁ Ἀμερικανὸς ἔχει πειστῆ πὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπου ἐδρεύει στὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς του. Ὁ Pascal ἔλεγε: Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπου ἐδρεύει στὴν σκέψη.

Μετὰ λίγα λόγια πρόκειται γιὰ προτεστάντες ποὺ θάχαν ξεχάσει τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα καὶ ποὺ θάχαν γίνε μαθητῆς τοῦ Jean-Jacques Rousseau. Τέτοιος εἶναι ὁ Ἀμερικανὸς τοῦ ΧΧοῦ αἰῶνα. Πιστεύει πὸς ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀγαθός. Πιστεύει πὸς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θὰ πραγματοποιηθῆ πάνω στὴ γῆ. Πιστεύει πὸς στὴ βασιλείαν αὐτὴν θὰ εἰσπράξει ὑψωμένες μετοχές. (...)

ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ

(15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1945)

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Κύριε Μοναχέ,

Διάβασα τη διαμαρτυρία της «συντροφιάς από κοπέλλες» έναντίο μου και όμολογώ πώς η έκπληξή μου είναι μεγάλη.

Χαίρω πού με τό γράμμα τους έκείνο έδειξαν, πώς όχι μονάχα διάβασαν τό διήγημά μου, μά και τό πρόσεξαν ιδιαίτερα και τό έκαμαν θέμα συζήτησεων ανάμεσά τους, έστω κι' αν στο τέλος συμφώνησαν όλες, πώς «έθιξα και κουρέλιασα» με τόν τρόπο μου «τη δική τους ψυχή».

Θεωρώ χρέος μου νά σφίξω θερμά τό χέρι τους μ' ένα όλόψυχο «μπράβο» για τη δήλωση πού κάνουν, ότι «δέν πολεμήσανε, μήτε γινήκανε αντίρρσεις, μά σ' όλη την κατοχή δέ σκύψανε τό κεφάλι μπροστά στον κατακτητή». Χωρίς άμφιβολία, χιλιάδες Έλληνοπούλες είναι «σαν κι' αυτές», πού άποτελούνε τη «συντροφιά από κοπέλλες». Συμπληρώνοντας μάλιστα εγώ, λέω, πώς χιλιάδες είναι οι Έλληνοπούλες, πού όχι μονάχα δέ σκύψανε τό κεφάλι στον κατακτητή, μά και πρόσφεραν άνεχτίμητες υπηρεσίες στον έθνικοαπελευθερωτικό μας άγώνα με μά υπέροχη και άσύλληπτη από τη φαντασία εκδήλωση αγωνιστικού πνεύματος και αυτοθυσία. Πιστεύω όμως πώς οι τελευταίες δέν είναι «οί λίγες», αλλά οι περισσότερες, γιατί παράλληλα με τις Έλληνίδες, πού «σκαρφάλωσαν στα βουνά» είναι και κείνες, πού μέσα στις πόλεις, στα σπίτια, στα νοικοκυριά, στα εργοστάσια και στα γραφεία πρόσφεραν και προσφέρουν όλες τις ψυχικές τους δυνάμεις στον πανεθνικό άγώνα για την έπιβίωση και τό έθνικοκοινωνικό ξεσκάβωμα του λαού.

Ένα έργο θά είναι κυλογραμμένο, ή κακογραμμένο, όπως λέει ό Ουάιλντ. Αν τό διήγημά μου είναι καλογραμμένο ή όχι, αυτό δέν εξετάζεται από τη «συντροφιά», γιατί τό γράμμα της «δέν έχει θέση κριτικής». Εξετάζεται μόνο τό γεγονός, ότι φέρνω στο «δημοσιότητα μία παληογυναίκα». Και ή «συντροφιά» θίγεται κι' άγαναχτεί και βρίζει...

Τότε άσφρολώς θ' άγαναχτεί, πού κι' ώρισμένοι δικοί μας συγγραφείς λ. χ. ό Παπαδιαμάντης, ό Ξενόπουλος κ. ά.. μά και ξένοι λ. χ. ό Ντοστογιέφσκη, ό Γκόρκυ, ό Κοΰρκιν, ό Ίστράτι κ. ά. παρουσιάζουν στα έργα τους όχι μόνο και «παληογυναίκες» μά γενικά τις άθλιες πτυχές της ανθρώπινης ζωής κι' όχι τις ιδανικές, όπως δηλ. πού θά εύχαριστούσαν την καλή «συντροφιά από κοπέλλες»...

Έν τούτοις ή «συντροφιά» θά ίκανοποιόταν, αν «μά γυναίκα του λαού σκότωνα τη Λιλή», πού προερχόταν από την άστική τάξη (έδω γί-

νομαι σύμπαθής..) κι' όχι ό γερμανός. Στο σημείο τούτο δηλ. παύει νά την πειράζει ή έμφάνιση μιās «παληογυναίκας» κι' ό βρώμικος ψυχικός της κόσμος, πού την οδηγεί στην προδοσία, και την ενδιαφέρει ό έκτελεστής της Λιλής.

Γιατί λοιπόν τόση άγανάχτηση και τόσο... κεφαλοχτύπημα; Πιστεύω, πώς ή φυσική τιμωρία μιās τέτοιας «παληογυναίκας», όπως και του προδότη, είναι για τό συγγραφέα ένα συνηθισμένο γεγονός δίχως μεγάλη καλλιτεχνική σημασία, ενώ αντίθετα ή έξόντωσή τους στο τέλος από τόν ίδιο τόν αφέντη, πού υπηρετούν, είναι μία πράξη, πού κλείνει ένα άνώτερο ψυχολογικό ενδιαφέρον και πού έξευτελίζει περισσότερο την προδοσία. Από την τελευταία άποψη έξυπηρετείται κι' ό σκοπός πού στην τωρινή περίοδο πρέπει νά έχει ή τέχνη.

Η υπόθεση του διηγήματός μου είναι μία άληθινή ιστορία, πού έλαβε χώρα σε μία έπαυλη της Κηφισιάς μά νύχτα του 42. Η πρόθεσή μου δινόνας την ήταν νά προκαλέσω σε κάθε πατριώτη άναγνώστη μου την άγανάχτηση για τη βαρβαρότητα των νατσιόδων, πού τό πολεμικό τους μένος τους είχε κάμει πιδ χυδαίους και παρωμένους άπ' όσο είναι σά φασίστες και για την κατάπτωση των γυναικών εκείνων—λίγων εύτυχώς—πού κατασπιλώνοντας τό τίμιο όνομα της Έλληνίδας έγιναν όργανα σωματικής και ήθικης εκπόρνευσης στα χέρια των κατακτητών.

Από την άποψη τούτη ή άγανάχτηση της «συντροφιάς» δείχνει την έπιτυχία μου. Ένα έργο τέχνης κρίνεται πρώτα-πρώτα από την ίκανότητα, πού κλείνει, νά μεταδίνει τό στοιχείο της «συγκίνησης» του συγγραφέα στον άναγνώστη του, και ή πρόθεση μόν αυτή κερδίζει τη δικαίωση. Αν τώρα ή «συντροφιά από κοπέλλες» στρέφει την άγανάχτησή της έναντίο μου κι' όχι έναντίο των γερμανών και της «παληογυναίκας», αυτό είναι μία προωφανής περίπτωση (φαινόμενο θάλεγα καλλίτερα) γυναικείας ευθυξίας, πού πρέπει νά την αφήσουμε στην κρίση κάθε σοβαρού και καλόπιστου άναγνώστη των «Φιλολογικών Χρονικών»...

Εύχαριστώ για τη φιλοξενία
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Κ. Ι. Δεσποτόπουλου : "ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ" Ἀθήνα, 1945.

«...μέ τὴν ποικίλην δράση τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν...»

Ὅρισμένες κοινοτοπίες προσφέρονται μὲ κάποια πειστικότητα, μὲ τὸ ἐπιχείρημα μιᾶς αὐταπόδεικτης ἀλήθειας. Πολλοὺς τέτοιους ἀφοριστικούς δογματισμοὺς ἀκούμε στὸν τόπο μας, στὸ βολικὸ τοῦτο καταφύγιο τοῦ φιλισταλισμοῦ, εἰπωμένους μάλιστα δίχως τὸ παραμικρὸ αἰσθημα τοῦ γελοίου, τοῦ φάλτσου. Μᾶς εἶπαν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, μεταφέροντας μὲ καθυστέρηση μερικῶν δεκαετηρίδων συνδήματα ποῦχαν ριχτεῖ σ' ἄλλες χώρες, πῶς... «τὸ πνεῦμα εἶναι, στὴν οὐσία του ἀριστοκρατικό», κ' ὁ καθένας εἶναι, στὴν οὐσία του ἀριστοκρατικό, σ' αὐτὴ τὴν ἀπροσπέλαστη κάστα. Κι' ὁ σπόρος ἔπιουσε φυσικὰ φυσικὰ πάνω στὸ γόνιμο ἔδαφος τῆς ἡμιμάθειας, τῆς ἀνεπιφύλακτης ἐφηβικῆς προσφορᾶς ἢ καὶ τῆς γήσιας πνευματικῆς ἐφρασης.

Τὸ πνεῦμα, ὡστόσο, εἶναι πρὶν καὶ πέρα ἀπὸ κάθε διάκριση. Ἄλλ' ἂν ἔστω, γιὰ λόγους πρωταρχικῆς γνωστικῆς ἀνεπάρκειας, πρέπει νὰ τὸ υποτάξουμε ὅπωςδήποτε σὲ τέτοια ἀνθρωπομορφικὰ κριτήρια, ἀσφαλῶς εἶναι στὴν οὐσία του, ὅσο ἀνθρώπινα μᾶς εἶναι δοσμένη ἡ θέα τῆς, ἐπαναστατικό, λαϊκό. Λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἀναμικτὸ κ' ἀρυστοκρατικὸ συντηρητισμὸ, ξεπηδαίει στὶς εἰδικές του ἐκφάνσεις καὶ στὴν ἐσχατὴ συναίρεση τῶν μορφῶν του, τῆ φιλοσοφία, μὲ τὴν ὁρμὴ καὶ τὴν αὐτάρκεια μιᾶς ἀνοιξῆς. Εἶναι πρὸ παντός κίνηση, ἰδέα στρατευόμενη, ἀέναη κατάκτηση τοῦ χρόνου κ' ὄχι ἀπολίθωση ἐπιμηθεικῆ, ἀδύναμη κ' αὐτάρκεια ἐπανάπαυση στὰ ἐπιτελεσμένα. Εἶναι ἡ δύναμη ποῦ ἀναμετριέται σὲ κάθε στιγμή μὲ τ' ἄγνωστο, κ' ἀτενίζει κατὰματα τὴν ἀνυπαρξία, μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀδυναμίας τῆς, τὴν ἰκανότητα τῆς ἦτας καὶ τὴν εὐαισθησία ν' ἀκούει τὴ φωνὴ τοῦ χθόνιου δαίμονα, ὁ μονομάχος μιᾶς ἀτέλειωτης στρατιᾶς πλασμάτων ποῦ ἐξῆσαν μονάχα τὶς λιγοστὲς στιγμὲς ποῦ ἀξιώθηκαν τ' ὄραμα του.

Τὸ πνεῦμα δὲν ἔχει γεωγραφικὲς κ' ἱστορικὲς συντεταγμένες. Ὅσοι γνήσια συμμετέχουν σ' αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν μασωνεῖα, βρῖσκονται σ' ἴση ἀπόσταση ἀπ' τὸ Θεό, μεταφράζουν ὁ καθένας στὴ δικιά του γλῶσσα τὴν παρουσία του καὶ γνέφουν ὁ ένας στὸν ἄλλο μὲ τὰ σύμβολα τοῦ πολιτισμοῦ μὲσ' ἀπὸ τ' ἀπειρο χωρικὸ καὶ χρονικὸ διάστημα. Τούτῃ ἡ ἀγωνιστικὴ ὕψι μιᾶς ἀδελφῆς ἐκβάσι τῆς πορείας ποῦ ἀναπαύεται στὸν ἑαυτὸ τῆς κ' ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν περίγυρο, μιὰ ἀπεριγραπτὰ ἐξωριστὴ ποιότητα ἧχου εἶναι τὰ μόνα attributa ποῦ μοροῦν ὄχι βέβαια ἐξαντλητικὰ νὰ περιγράψουν ἄλλ' ἀπλῶς νὰ ὑποβάλουν τὴν ἰδέα τῆς γνήσιας πνευματικῆς παρουσίας. Καὶ μ' αὐτὸ τὸ ἀπόλυτο μέτρο τῆς αὐτάρκειας ποῦ δίνει ἡ στιγμή τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ προσέρχεται κανεὶς σ' ὀποιαδήποτε ἱστορικὴ πνευματικὴ πραγματοποίηση.

Μ' αὐτὲς τὶς προκείμενες, ἄς ἐρθοῦμε τώρα στὸ ἔργο τοῦ κ. Δεσποτοπούλου. Εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς λιγοστοὺς, ἀκόμα, νέους—ἀσυγχώρητα λιγιστοὺς, μιὰ κ' ὁ δρόμος ἔχει ἀνοίξει ἤδη ἀπ' τὴν προηγούμενη γενιά—ποῦχουν κάνει ὑπόθεσιν τοὺς τὴν ἀνιδιοτέλεια τῆς θεωρητικῆς σκέψης. Ἐνα ὀξύτατο κριτικὸ ἔνστιχτο, μιὰ διανοητικὴ εὐκινῆσῖα σχεδὸν ταχυδακτυλογικῆ, ἕνας μεγαλοφυῆς ἐγκεφαλικὸς μηχανισμὸς. Τὸ σπουδαιότερο : μιὰ ἀδιαλλαξία κρύσταλλου σὲ ζητήματα ποιότητος.

Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσω ἐδῶ, γιὰ λόγους χωρικῆς στενότητος τῆς γενικῆς φιλοσοφικῆς του τοποθέτησης, παρὰ τόσο μόνον, ὅσο ἡ ἀρτία συγκρότηση τοῦ φιλοσοφικοῦ βήθρου τῆς τελευταίας του μελέτης ἐπιβάλλει. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνθρωπολογικὴ—στὸ style τοῦ Wiese ἐκλαϊκευτικῆ, ὡς ἕνα σημεῖο, ἔρευνα τῶν δυνατῶν ἀμοιβαίων ἀναφορῶν ἀνθρώπου καὶ πολιτείας, ποῦ στηρίζεται, κατὰ τὰ καιρία σημεῖα τῆς, στὴ θεωρία τοῦ δικαίου τοῦ συγγραφέα, ὅπως εἶναι ὑπεύθυνα διατυπωμένη στὰ δύο προηγούμενα ἔργα του «Τὸ δικαίωμα ὡς διανοῆμα τοῦ νομοθέτου» (1940) καὶ «Ἡ καθοριστικὴ λειτουργία τοῦ δικαίου» (1942).

Ὁ λόγος, ὁ σκοπὸς ὑπαρξῆς τῆς πολιτείας τοῦ κ. Δεσποτοπούλου εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ὄχι ὁμως καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ σὰ δυνατότητα δημιουργίας πολιτισμοῦ. «Κύρια λειτουργία τῆς πολιτείας εἶναι ἡ παιδεία», μᾶς ἔχει πρὶ σὲ προηγούμενα κείμενά του. (Προπύλαια, 2ο τεύχος, σελ. 64). Κι' ἀκόμα : «Ἡ παιδεία εἶναι ἐσωτερικὴ κ' οὐσιαστικὴ σύνδεση τῆς πολιτείας πρὸς τὸ πνεῦμα». (Προπύλαια, 2ο τεύχος, σελ. 66). Μὲ ποῖο τρόπο ἡ πολιτεία ἐπιδιώκει τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τῆς, δηλ. τὴν τέλεση τῆς ζωῆς τοῦ κάθε ἀνθρώπου, (θεσπιση ὀργάνου αὐτοκαθαρισμοῦ ἑτεροκαθαρισμοῦ) μὲ ἄλλους λόγους ἢ διάρθρωση τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν, δὲν ἐνδιαφέρει ἄμεσα ἐδῶ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἄλλωστε, οἱ ἀναπτύξεις τοῦ κ. Δεσποτοπούλου εἶναι τελειωτικῆς. Πρέπει μονάχα νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔννοια τούτῃ τῆς πολιτείας—τοῦλάχιστον κατὰ τὴν προθεσί τῆς—θέλει νὰ εἶναι μιὰ θεωρητικὴ σύλληψη τῆς πολιτείας, καὶ μάλιστα μιὰ ἀπόδοση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, μ' ὅλο ποῦ κ' ἡ σοσιαλιστικὴ ἀκόμα κοινωνία μόνον κατὰ προσέγγιση πλησιάζει τὴν ἀριότητα καὶ τὴν καθαρότητα τῆς θεωρητικῆς κατασκευῆς. («Ἀνθρώπος καὶ πολιτεία», σελ. 12). Α fortiori βέβαια, μ' αὐτὸ τὸ κριτήριο ἀποδείχνονται «ἡμαρτημένες» ὅλες οἱ ὡς τώρα πολιτείες. Ἀφοῦ λοιπὸν διαπιστώνεται ὅτι ἡ πολιτεία δὲν ἐκπληρώνει τὸν προορισμὸ τῆς, τίθεται τὸ πρόβλημα : ὑποταγὴ ἢ ἐπανάσταση, ποῦ λύνεται μὲ τὴν ἐπιλογὴ τῆς ἐπανάστασης, ὅταν συντρέχουν οἱ δύο πρόσθετες προϋποθέσεις : δυνατότητα μιᾶς ἄλλης πολιτικῆς κοινωνίας μὲ θετικότερη ἐκπλήρωση τοῦ προορισμοῦ τῆς καὶ διαθέσιμη κοινωνικὴ δύναμη, ἰκανὴ νὰ ἐκτοπίσει αὐτοὺς ποῦ κατευθύνουν ἀπορασιαστικὰ τὴν πολιτεία.

Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ πῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ κ. Δεσποτοπούλου οὔτε ἔχει, οὔτε θέλει («Ἀνθρώπος καὶ πολιτεία» σελ. 12) νὰ ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὴ μαρξιστικὴ ἐπαναστατικὴ θεωρία. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰν αἰτιατικὴ ἐξήγηση, γιὰ τὴ διαπίστωση τῆς νομοτέλειας τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ποῦ ἀναγκαῖα θὰ σπάσει μιὰ μέρα τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ἐποικιδόμημα. Ὁ κ. Δεσποτοπούλου προσπαθεῖ νὰ κάνει μιὰ παράλληλη, ἢ συγκλίνουσα στὸ ἴδιο συμπέρασμα ἠθικὴ δικαίωση τῆς ἐπανάστασης. Ὅσοσο νομίζω πῶς δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ προσφορώτερος δρόμος. Γιατί τὸ κριτήριον τῆς πραγματικῆς (τὶ ἄλλο;) προθέσεως τῶν ἐπαναστατῶν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀληθινὴν πολιτεία, καταλήγει νὰ καταδικάσει ἠθικὰ κάθε προηγούμενη ἐπανάσταση, ἀκόμα καὶ τὴ ρωσικὴ τοῦ 1917, γιὰτὶ βέβαιον, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸν αἰτιατὸ τῆς προσδιορισμὸ, καμιά δὲν κινήθηκε ἀπ' τὴν παράσταση ἐνὸς τέτοιου σκοποῦ. Ἐκτὸς ἂν αὐτὸ σημαίνει πῶς δὲ μᾶς ἔχει δοθεῖ γενικὰ ἡ δυνατότητα

μιάς απόλυτης ήθικης ζωής, όποτε... Έπειτα ή τρίτη προϋπόθεση, τής διαθέσιμης κοινωνικής δύναμης, κατατάσει ν' άρνηθεί όποιαδήποτε ήθικη αξία σε κάθε άποτυχημένη επανάσταση. Άλλά βέβαια, ή γαλλική επανάσταση του 1848 ή του 1871 διατηρούν άκέραια τό βάρος και τή σημασία τους, παρά τό γεγονός τής τελικής τους άποτυχίας.

Έκτός όμως άπ' τις κατά περιεχόμενον θέσεις, θάθελα πρδ πάντων νά τονίσω, με την άδερφική ειλικρίνεια τού συντρόφου πού πονάει για την ίδια, τή μία — και τελικά άγνωστη — υπόθεση, τή γενική εντύπωση άπ' τό έργο. Θάχε κανείς τήν αξίωση από ένα cleric (θάλεγε ό Benda) τού διαμετρήματος τού κ. Δεσποτόπουλου, νά ζητήσει περισσότερα άπ' τόν έαυτό του. Δέν υπάρχει εκείνη ή άείροση δημιουργική κατάκτηση, ή έκπληξη τής κάθε στιγμής. Έχει κανείς τήν εντύπωση πώς τό έργο είναι καμωμένο από κάποια άποθέματα, πλούσια βέβαια, άνεξάντλητα, μα πάντα άποθέματα. Έπειτα, ένα τέτοιο πρόβλημα, με τά έκρηκτικώς σημασίας, ως ένα σημείο, δεδομένα τής σύγχρονης εμπειρίας, όχι νά εξαντληθεί, άλλ' ούτε νά τεθεί δε μπορεί μέσα σε σαράντα σελίδες. Κι' άκόμα, άπ' τήν άποψη τού ύφους: Πού τής ύπατέρας ή λαμπρά περιβολή; Πού είναι τό επιβλητικό άναπαιστικό ύφος, ή ρωμαλέα πυκνότητα τών παληότερων έργων τού κ. Δεσποτόπουλου; Όρισμένες λέξεις επαναλαμβάνονται άσκοπα και κάπως δυσάρεστα. Στή σελ. 13 μέτρησα ένένα «έτσι», και στή σελ. 27 έφτά. Κι' όστόσο ξαναβρίσκουμε πάντα τόν άρχαιολάτρη φιλόσοφο και τή σφραγίδα τού humaniste: τ' όραιότατο χωρίο τής Πολιτείας πού χρησιμεύει ως μότο στήν 11η παράγραφο τού δεύτερου κεφαλαίου.

Ατά βέβαια διόλου δέ σημαίνουν πώς συμμαχῶ με τούς επικριτές τού κ. Δεσποτόπουλου. Σ' αυτό τό σημείο έχω άπολύτως τό complexé πού είχε ό Cyrano σχετικά με τή μήτη του. Ίσα- ίσα, άκριβῶς επειδή πιστεύω πώς εξακολουθεί νά διατηρεί τήν ύπεροχή του πάνω στό συνηθισμένο επίπεδο τής πνευματικής μας παραγωγής, έχω τή φιλοδοξία νά μη διαγράψει τήν τροχιά τών συμβιασμών πού ακολουθούν όλοι σχεδόν οι νεοέλληνες διανοούμενοι, όσο τραχύς κι' άν πρόκειται νάναί ό δρόμος του. Δέ φαντάζομαι νάναί πανθειστής ό κ. Δεσποτόπουλος. Άς πούμε λοιπόν με τόν Hegel πώς τό τελευταίο του βιβλίό ήταν μία äussere zupälligkeit στήν πνευματική του ιστορία, κι' άς περιμενόνουμε νά ξαναβρεί τήν έντελέχειά του, τόν άληθινό, προσωπικό τόνο τής σκέψης του.

M. KRANAKH

Έπαμεινώνδα Μεταξά: "ΕΜΠΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ" (Ένα πολιτικό δοκίμιο).

Η στήλη αυτή, χωρίς νά είναι άποκλειστικά για λογοτεχνικά βιβλία, ξεφεύγει κάπως από τό πλάνο της στό νά κρίνει ένα «πολιτικό δοκίμιο» όπως τό λέει στόν υπότιτλό του ό κ. Μεταξάς. Όστόσο επειδή μπορεί νά θεωρηθεί σαν «υπεκφυγή» ή σιωπή τής στήλης αυτής, για τούτο έλπίζω νά μη με παρεξηγήσει ό συγγραφέας του για τόν τρόπο πού γράφω τήν κριτική μου. Τό «Έμπρός στήν εποχή μας» είναι ένα φυλλάδακι με 27 σελίδες, πού γράφτηκε «σε σκοτεινές ώρες, τυπώθηκε σε σκοτεινές ώρες» — δηλαδή τό 1943 — και κυκλοφορεί σήμερα σε τρίτη έκδοση, σε... ώρες φωτεινές και εύλογημένες! Άς είναι καλά ό νέος — γιατί είναι πολύ νέος ό συγγραφέας του — πού μέσα στήν ώρα τής πού άπάνθρωπης κατοχής, τήν ώρα πού ή σιδερένια μπότα τού Γερμανού

στρατιώτη όργωνε άγρυπνη τις γωνίες και τά πεζοδρόμια κι' ό Α. σφαλίτης καρδοκοίσε λαίμαργα τό χέρι τού άγωνιστή πού έγραφε τό ήμερολόγιο τής αντίστασης στόν τοίχο, ό κ. Μεταξάς βέβαιος για τήν προσφορά του στόν άγώνα, κυκλοφορούσε σε «μυστικά» φυλλάδια τό «Έμπρός στήν εποχή μας». Κι' άρχίζει: «Έποχή μας είναι άναμφίβολα επική. Τά βήματά μας στόν κόσμο, από τήν πρώτη στιγμή πού ξεφύγαμε άπ' τή μακαριότητα τού παιδιού και με τά μάτια τού νου και τής ψυχής μας άντικρύσαμε άπληστα και όρμητικά τή ζωή, είναι σημαδεμένα από πλατειές σταγόνες αίμα...

Τί θαναμία αλήθεια ούβεροτούρα για μία εποχή σαν τού 1943 και για ένα βιβλίό πού θέλει νά «κριθούν» οι ιδέες του — άνεξάρτητα από κάθε κομματική σχέση». Δηλαδή πρέπει νά πάρει «θέση» ό κριτικός άν πει τις δικές του άπόψεις. Όμως δέν πρόκειται τώρα γι' αυτό. Έχω ύπ' όψει μου μία σειρά από δώδεκα τόμους τών Παρισινών εκδόσεων τού «Μεσονυχτίου» πού όλα άνεξαιρέτως — άπ' όλες τις παρατάξεις — σε μία τέτοια τραγική στιγμή τής πατρίδας και δλάκερης τής άνθρωπότητας, δέν κάνανε τίποτε άλλο παρά νά μιλούνε για τόν άγώνα, νά τόν θερμαίνουνε με λόγια ύγρά από συγκίνηση, νά τόν καθοδηγούνε και νά τόν ένθαρρύνουνε. Κυτάζοντας κανείς από κοντά τις εκδηλώσεις όλων αυτών τών παρατάξεων τής Γαλλίας — Έθνικιστών, Σοσιαλιστών, Κομμουνιστών — θά παρατηρήσει πόσο θυμίζουν διχόνοια άνάμεσα σ' άδέρφια δλότελα διαφορετικά μεταξύ τους, πού όμως πάνω σε μία κρίσιμη στιγμή μονιάζουν, ύπομένουν και συνεννοούνται. Προσποινά ίσως. Όμως βέβαιο για τήν ώρα. Και πραγματικά, έχτός από τή μεμονωμένη τραχύτητα όρισμένων συγκρούσεων, διαφαίνεται στή στάση όλων αυτών τών αντίθετων παρατάξεων κάποιος δισταγμός στήν επιθετική πολιτική τους όρμη, κάποια περίσκεψη κι' άκόμα κάποια σύνεση, πού δε στερείται βαθύτερης σημασίας. Είναι τούτο άκριβῶς ή έκφραση τής συνείδησης πώς εδώ μάχονται άδέρφια, όχι πια άνάμεσα τους, άλλ' ενάντια σ' έναν άδυσώπητο κι' άδηφάγο καταχτητή. Άδέρφια, πού είναι σε θέση νά άναμετρήσουν τις εύθύνες για τις τρομακτικές συνέπειες πού θά μπορούσε νά έχει ή άποτυχία ενός σκληρού, όσο και όραιού άγώνα. Ό προσεχτικός και άμερόληπτος παρατηρητής θ' ανακαλύψει μέσα σ' αυτή τή συνείδηση τό φανερώμα μιας πνευματικής πείρας, πού άποχτήθηκε μέσα στήν τραγική επίγνωση τής γερμανικής κατοχής. Ό Jean Milosz — έξετελέστηκε από τά S. S. τό Μάρτη τού 43 στό Boulevard Saint-Michel μαζί με άλλους έννά πατριώτες — στό βιβλίό του πού φέρνει τόν τίτλο «Resistance» σ' ένα σημείο γράφει τά εξής:

«Έμείς — οι Έθνικιστές δηλαδή τής Γαλλίας — άναγνωρίζουμε επίσης ότι οι άγωνιστές τής ήμέρας είναι αυτοί πού ξεπηδήσανε μέσα από τις λαϊκές μάζες, πού πρώτοι πήραν τό όπλο νά χτυπήσουνε τό φασισμό στήν καρδιά του. Τό Κ. Κ. Γ. είναι ό άνεμοστρόβιλος πού παρασέρνει στό διάβα του τά χάρτινα ιδεώδη τών χιλιετικών όρδών. Χτυπάτε άδέρφια, σύντροφοι όραίοι τού άγώνα τής χιλιετιάζας. Έμεις σας δίνουμε πρώτοι τό χέρι. Κι' άφήστε όλους τους άλλους νά πολιτικολογούνε σε μία τόσο κρίσιμη στιγμή...». Άντίθετα ό κ. Μεταξάς γράφει: «Ό κομμουνισμός είναι διεθνιστής μ' έναν όμως ήμπεριαλιστικό μυστικισμό. Σκοτώνει και αυτός τόν έθνισμό - άνθρωπισμό...». Δέν μπορώ παρά νά καταλογίσω σε βάρος τού κ. Μεταξά τό ότι σε μία τόσο κρίσιμη στιγμή, όπως λέει ό Jean Milosz, πάει νά πολιτικολογήσει και όχι νά ένθαρρύνει τόν άγώνα, νά τόν ζωογονήσει. Γιατί νομίζω, ότι κάθε βιβλίό πού βγήκε τήν εποχή τής αντίστασης, έπρεπε νά έχει μοναδικό τόν σκοπό τή λευτεριά.

‘Ο κ. Μεταξάς εντοπίζεται στο Ένωτικό κόμμα με το «Έμπρός στην εποχή μας» χωρίς να μās δίνει σαφείς εξηγήσεις για τις *ἀλήθειες* του, τις *ἀρχές* του και τις *ἀξίες* του. Του λείπει ολότελα η ιδιαίτερη διάθεση κι’ η μεγάλη άντοχη που άπατει ή συστηματική και έξαντλητική σκέψη. Καί αυτό δέν είναι άρκετό, προπάντων όταν πρόκειται όχι μόνο να καθορίσεις τη στάση σου μπρός στο κοινωνικό πρόβλημα της εποχής μας, αλλά να προχωρήσεις και να δώσεις λύσεις που θά γίνουνε το πρόγραμμα μιάς νέας ζωής: της ζωής που θά βγαλει από το σημερινό άδιέξοδο την ανθρωπότητα. Στο βιβλιαράκι του κ. Μεταξά υπάρχουνε ωραίες φράσεις. Άλλά είναι τόσο άφρονες που κάποτε γίνονται ένοχλητικές και έκφράσεις που διευκολύνουνε την υπεκφυγή, που άνέχονται την άοριστία, που αφήνουνε πάντα άνοιχτή μια πόρτα υποχώρησης. Υπάρχει δηλαδή πολλή φιλολογία. ‘Άλλ’ ό,τι δέν μπορεί να έχει τη θέση του σε βιβλίο που θέλει να δώσει τη λύση ενός μεγάλου ή μικρού, άδιάφορα, κοινωνικού ή πολιτικού προβλήματος, είναι ή παραξήγηση, ή διατύπωση συμπερασμάτων που πηγάζουνε από αυθαίρετες άφετηρίες και σχηματίζονται με τη βοήθεια συλλογισμών που δέν άντέχουνε το βάσανο της λογικής. ‘Η θεληματική άγνοια της πραγματικότητας εκείνης που μās ένοχλει ή γελοιοποιεί εύκολα τις σκέψεις μας, έδω βρίσκεται ντυμένη με το φόρεμα της φιλολογίας. ‘Ο κ. Μεταξάς κρίνει πολύ πιδ όρθά — αν και με πεταχτές μόνο φρασσοΰλες — τους πολιτισμούς από την έλευθερία που εξασφαλίζουν στο πνεύμα. Αυτό όμως δέν είναι επίχειρημα χρήσιμο στον άγώνα της *έλληνικής πολιτικής* και στη διάσωση του *έθνισμού*, που τόσο πολύ πνευματικώτερος. Άλλά δέν είναι. Καί δέν είναι, γιατί ή ήθικη κρίση στέκει εμπόδιο για κάθε πνευματική πρόοδο. Αρχίζουμε δηλαδή και καταλήγουμε στην κρίση των ήθικών αξιών. Το να άρνείται κανείς πολλά σε νεαρή ήλικία φανερώνει γονιμότητα. ‘Αν οι νέοι — των δεκαοχτώ, είκοσι, είκοσιπέντε χρονών — επιδοκίμαζαν καθ’ όλοκληρίαν, ό,τι οι μεγαλύτεροι τους δημιουργήσανε δέ θά άναγοργήζανε μ’ έναν τρόπο σιωπηλό ό,τι ό έρχομός τους στον κόσμο ήτανε άνοφελής; Γιατί να ζούμε, αν μās ήτανε άπαγορευμένο να συνθέτουμε ιδεατές δημοκρατίες; Κι’ όταν τις έχουμε στο κεφάλι, πώς μπορούμε να είμαστε ίκανοποιημένοι μ’ αυτές που ζούμε; Τίποτε δέν είναι πιδ κακό για μια πατρίδα, παρά ή ομόθυμη συμφωνία σ’ αυτά τα ουσιαώδη ζητήματα του τρόπου του κυβερνάν. Είναι οά να άρνείται κανείς τις καλλιτερεύσεις και να καταστρέφει το μέλλον. ‘Ο κ. Μεταξάς είναι ένας πιστός του έθνισμού, μένει δηλαδή «συνοριακός» χωρίς κανένα σημάδι έσωτερικής άγνησης. «‘Η Ελλάδα και ιδιαίτερα ή πόλις της ‘Αθήνας, σύμβολο μέτρου, πλαστικής όμορφιάς, αισιοδοξίας, φωτός, δικαιοσύνης, ανθρωπισμού (που τα βλέπει όλ’ αυτά, πρό παντός τα δυο τελευταία) πρέπει να είναι το κέντρο της ένωτικής Εθρώπης. (Γιατί;) ‘Η Ελλάδα όχι μόνο σαν γεωγραφική πραγματικότητα, αλλά σαν πνευματική και ήθικη αξία (ποιές πνευματικές και ήθικες αξίες φανέρωσε από το 1821 και δώθε;) σαν λόγος στην άρχαιότητα» κλπ.

Μπορεί ή πνευματική κληρονομία της άρχαιότητας να μās άνήκει. Πρέπει να ξέρουμε όμως πώς μεταφέρθηκε ως έμās τούτη ή κληρονομία. ‘Όσο κι’ αν εξηγείται ή ακόμα κι’ αν δικαιολογείται ή διάθεση αυτή του κ. Μεταξά, θά μπορούσε να είχε κανείς την άξίωση να μην ξεπερνούσε όρισμένα φυσιολογικά όρια. Λογικό θά ήτανε, αν όχι στο όνομα κανενός άνώτερου στοχασμού, άλλ’ από σεβασμό στην άμεσώτερη πέτρα, να έκρινε τα πράγματα σύμφωνα με μίαν οργανική ταύτιση με την ιστορική ροή της ανθρωπότητας κι’ αν ακόμα οι ρόλοι των

είναι τόσο σημαντικοί, ώστε να άποτελέσουν στοιχεια άπαραίτητα για το ξετύλιγμα της ιστορικής εξέλιξης. Καί για μια τέτοια ιστορικότητα δέ χρειάζεται καμιά άπολύτως βεβαίωση από τη φιλοσοφία κι’ ούτε είναι άπαραίτητο ν’ άποτελεί δικαίωση κάποιας γενικής άρχής, που την έχουμε άποδεχτεί. Ούτε ακόμα και για την κοινή ιστορική μορφή, τη χρονογραφική να πούμε, χρειάζονται μεταφυσικές προϋποθέσεις, δεδομένου ότι αυτή είναι περισσότερο περιγραφική, νεκρή, χωρίς την ελάχιστη ζωντανότητα, από τη μαρξιστική άποψη. Καί όχι μόνο αυτό, άλλ’ ούτε καν άπλη κινητικότητα τη χαρακτηρίζει. Το «Έμπρός στην εποχή μας» είναι ένα είδος άπλης περιγραφής που θέλει να πει τα μεγαλύτερα πράγματα χωρίς κανένα μαθηματικό ζυγό, που μπαίνει στη διανοητική προσορμογή προς τις άντικειμενικά αυτονόητες αλήθειες. Κι’ ακόμα, δίνει τα γεγονότα χωρίς την ελάχιστη οργανική σύνδεση και με τέλεια άπουσία εξακρίβωσης της αιτίας και του τρόπου της αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Τι θά πει π. χ. τούτο, που το λέει ό νέος συγγραφέας σαν άπόλυτο: «Ένας άνθρωπος που κινδυνεύει ή ζωή του μου προκαλεί την άνησυχία και τον πόθο να τον βοηθήσω, να τον σώσω, άνεξάρτητα με το αν τυχόν είναι γνωστός μου ή άγνωστός, συμπατριώτης μου ή όχι. Φάνει που είναι άνθρωπος...» Λοιπόν όχι. Ένας άνθρωπος που κινδυνεύει τον αφήνουμε να κινδυνεύει και τίποτα δέν μās κάνει να τρέξουμε σε βοήθειά του. ‘Η σχολή του άλτρουισμού που ίδρυσε ή Μίσερ Green το 1900 στο Λονδίνο, δέν βρήκε μέχρι σήμερα περισσότερο από 200 μαθητές. Καί ό γυναικείος στρατός της Σωτηρίας δέν έχει περισσότερες από 300—400 κοπέλλες της ‘Αγγλίας. ‘Ο άνθρωπος κρύβει τις κακίες του κάτω από το πέπλο του πολιτισμού και τις φανερώνει άκριβώς σε μια τέτοια στιγμή. ‘Όταν βλέπουμε κάποιον να πέφτει στο δρόμο, γελάμε ίκανοποιημένοι για το θέμα. Καί γελάμε ακόμα περισσότερο σε μια κηδεία παρά στην πιδ εξακριβωτική κομωδία, επειδή άκριβώς δέν βρισκόμαστε στη θέση του πεθαμένου. Μιλάει μέσα μας το ένστικτο της ζωικής ενέργειας. Της άυτοσυντήρησης. ‘Άλλ’ όλ’ αυτά δέν έχουν σημασία τώρα. Το γεγονός παραμένει ένα: ‘Ο κ. Μεταξάς δέν έδωσε τίποτε στον άγώνα μ’ αυτό του το βιβλιαράκι. ‘Αντίθετα, με όλα εκείνα τα «προβλήματα» που παραθέτει δήθεν μέσα στο κείμενό του, μπορεί να πει κανείς ότι τον έβλαψε. Αυτό όμως δέν θά πει ότι δέν τον άγάπησε κι’ όλας. Τον άγάπησε άφου λατρεύει την ‘Ελλάδα σαν έφηβος που πρώτη φορά έρωτεύεται. Γιατί «ανάμεσα στη Μόσχα και στη Ρώμη υπάρχει ή ‘Αθήνα». Γεωγραφική εξακρίβωση του 1943. Που είναι καυμένες Galland...

Ε. Χ. Γονατά. ‘Ο ΤΑΞΙΔΙΩΤΗΣ’

Πολύ θά ήθελα να μάθω, τί πράγμα ήτανε εκείνο που έκανε τον κ. Γονατά να γράψει αυτό το μικρό αφήγημα. Ποιές έσωτερικές δυνάμεις τον άναγκάσανε να έξωτερικέψει με πολύ παράξενο τρόπο, μερικά συναισθήματα μεταφυσικά και να μās τα δώσει σαν ένα είδος grand guinol, που σε καρφώνουν και σε κάνουν άνίκανο να σκεφτείς και να υποθέσεις. ‘Ο κ. Γονατάς με τον «Ταξιδιώτη» του φέρνει στην άνάγκη τον κριτικό να μιλήσει για όλα όσα άποτελούν την τεχνική αυτού του είδους της τέχνης και που άφορούν το πέρασμά της από την πνευματική ζωή στην κοσμική. ‘Αλλά για το θέμα αυτό χρειάζεται ώρα και χώρος. Περιορίζομαι μόνο να πιστέω, ότι συγγραφέας που έγγραψε το διήγημα αυτό, θά διάβασε πολύ άγγλικό μυθιστόρημα, ιδιαί-

τερα τὸ λορδο-Λάιονελ Roussel (1867)¹ πού ἔμεινε σχεδὸν ἄγνωστος, τὸν Stevenson πού ξέρει θαυμάσια νὰ διηγιέται καὶ νὰ ζωντανεύει τὰ πρόσωπά του, κατορθώνοντας μὲ τὸ γοητευτικὸ μυστήριό του νὰ κρατῆ σὲ ἀγωνία τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν Ροε. Γιατί τί ἄλλο πρέπει νὰ προθέσει κανεὶς, ὅταν βλέπει τὸν κ. Γονατᾶ νὰ καταβάλλει ἀπεγνωσμένη προσπάθεια νὰ διοχετέψει στὴν ἑλληνικὴ φλέβα, τὸ σκοτεινὸ, τὸ ἀμφίβολο αἷμα μιᾶς ἀτμόσφαιρας πού δὲν εἶναι βολετὸ νὰ κινήθῃ καὶ νὰ ζήσει στὶς ἀρτηρίες μας. Κάτω ἀπὸ τὸν γαλάζιο οὐρανὸ τῆς Ἑλλάδας, δὲν μποροῦν νὰ γεννηθοῦν πορόμοια τραγικὰ φαινόμενα καὶ ἂν τύχει νὰ γεννηθοῦν δὲν θὰ ἔχουν τὸν συγκλονισμὸ τοῦ μυστηρίου, ὅπως λ. χ. στὸ Λονδίνο μέσα στὴν πανάρχαια οὐρά του, ἢ στὸ Σηκουάνα κάτω ἀπὸ τὰ τοξοτὰ γιοφύριά του. Τὸ μυστήριον θέλει δική του περιοχὴ γιὰ νὰ γίνῃ μυστήριον. Καὶ ὁ τόπος μας δὲν ἔχει καμμιά ἀνάλογη περιοχὴ. Τὸ ἑλληνικὸ μυστήριον, ἐλαφρὸν ὡς τοὺς ἀνθρώπους του, περιορίζεται σὲ στοιχία, σὲ καλλικάντζαρους καὶ παγανά² καὶ οὔτε ἔχουμε ἐδῶ καμμιά λαϊκὴ Thirlwall, νὰ θέλει σώνει καὶ καλὰ ν' ἀγοράσει τὸ φάντασμα τῆς κόμησας Barclay πού ἐβγαίνει μιὰ φορὰ τὸ χρόνο σὲ κάποιον πύργο τῆς Σκωτίας...

Ὅπως δὲν ποτε τὸ περιεχόμενον ἐνὸς νέου βιβλίου, ὑποτίθεται ὅτι συγκεντρώνει στὶς σελίδες του κάποιες προσπάθειες καὶ σκοπὸς τοῦ σημειώματος τούτου, θαρρῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν. Δὲν διάβασα τίποτε ἄλλο τοῦ κ. Γονατᾶ ὥστε νὰ ξέρω σὲ ποῖο σημεῖο κατάφερα νὰ φτάσει μετὰ τὸ ἀφήγημά του αὐτό. Ὑπάρχουν ὅμως, μέσα σὲ τοῦτο τὸ βιβλιαράκι μερικὲς σελίδες πού δείχνουνε ἱκανότητες ἀληθινῶ πεζογράφων. Οἱ ἱκανότητες ὅμως αὐτὲς—ἐφευρετικότητι στὸ μῦθο, καθαρὴ διαγραφὴ τῶν τύπων, ἀτμόσφαιρα δημιουργίας μυστηρίου—διαφαίνονται πολὺ γλωμὰ ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων ὅπως ἀλυσοδέονται μετὰξὺ τους καὶ δὲν φτάνουν στὸ ἀποτέλεσμα πού ἐπιδιώκει ὁ συγγραφέας. Δὲν πιστεύω νὰ τὸν παραξήγησα. Ὁ «Ταξιδιώτης» κινεῖται στὸ πλάνο μιᾶς ἀτμόσφαιρας, ὅπου οἱ ἀνθρωποὶ του φεύγουν ἀπὸ τὴ γῆ, γίνονται περσότερο ἀμερικὰ, σ' ἀγγίζουμε μόνις μὲ τὸ πλανερὸ τους μυστήριον καὶ ἐξατμίζονται μέσα ἀπὸ τὰ δάχτυλά σου ὡς καπνός. Ὑπάρχει ἀραγὲς καμμιά ἀλλογορία ἀνάμεσα στὸ νέο ταξιδιώτη πού φοροῦσε «πράσινη στρατιωτικὴ ζακέτα δίχως κουμπιά καὶ κίτρινο φανελένιο παντελόνι» καὶ στὸν Γίγαντα πού σκότωσε; Ἀνάμεσα στὰ ψωριασμένα γεράκια καὶ στὸν τυφλὸ ἰδιοχτητὴ τοῦ πέτρινου σπιτιοῦ; Ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐνωσά καὶ τέτοιο. Κι' ὅμως καὶ τ ἐ τ ι ο θὰ θέλησε νὰ πετύχει ὁ νέος πεζογράφος. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ κ. Γονατᾶς ἔχει τὴ χάρη ν' ἀφηγίεται μ' εὐκολία καὶ μὲ σαφήνια. Ἄν μάλιστα οἱ φράσεις πού παραθέτει δὲν ἐπαιρναν τίς περσότερες φορὲς τὸν κατήφορο, ἂν σταματοῦσαν κάπου γιὰ ν' ἀναπνέσουμε, θὰ εἶχαμε μιὰν ἀρκετὰ καλὴ ἀφήγησιν, μ' ὅλες τίς ἀδυναμίες του καὶ μ' ὄλο ἐκεῖνο τὸ λεχτικὸ του, πού κι' ἂν χρησιμοποιοῦναι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει λογοτεχνικὴ ἀξία. Παίρνω καὶ στὴν τύχη.

Κι' ὁ κάποιος αὐτὸς πού ἔπρεπε νάταν ἀριστος καλλιτέχνης ἐπαίξει ἕναν ἄγνωστο καὶ μελαγχολικὸ σκοπὸ, πού τοῦ καθιστοῦσε τὰ νεῦρα, ἕναν τέτοιο γλυκὸ καὶ παραπονεμένο σκοπὸ, πού εἶχε ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια ν' ἀκούσει καὶ τότε ἔξεχασε μεμιάς ὅλες τίς φοβέρας καὶ τίς ἀγωνίες αὐτῆς τῆς ἐφιαλτικῆς βραδιάς, ἔξεχασε τίς μικρὲς γυναῖκες μὲ τὸ κόμμένο δάχτυλο πού εἶχε δεῖ ἐδῶ καὶ δυὸ ὥρες νὰ μπαίνουν ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ τριγίου πού τοῦ ἔλειπαν τὰ τζόμια, ἔξεχασε τὰ τρο-

¹ Oscar Wilde : Intensions.

² Ὁ κ. Μυριβήλης παίρνει ὄρκο γι' αὐτό...

μερὰ μάτια τῶν γερακιῶν πού κινήθησαν ὡς μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπίτι καὶ τοὺς σκελετοὺς τῶν πουλιῶν πού εἴτανε σωριασμένοι στὰ δεκατρία πλεχτὰ κλουβιά...» Ἔσκασα. Οὔτε μιὰ τελεία. Οὔτε μιὰ ἀναπνοή. Κι' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τίς μικρότερες φράσεις. Ὑπάρχουν ἄλλες ἴσως σὲ διπλὸ μᾶκρος πού ὄχι μόνο σὲ κουράζουν, ἀλλὰ γάνουν καὶ τὴν κάποια γοητεία τους, γάνουν τὸ νόημα καὶ τὴν ἔκφραση. Ὡστόσο ἢ προσπάθειά του νὰ κάνει ἀτομικὲς παρατηρήσεις καὶ νὰ βλέπει μ' ἕναν τρόπο δικό του τὴ ζωὴ, τὴ φανταστικὴ ζωὴ—ἢ γυναῖκα τοῦ ἤρωτά του παρ' ὅλη τὴ μόλις φευγαλέα τῆς ἐμφάνισιν στὸ πλάνο τῆς ἀφήγησός του, στέκεται ὡς ὅταν τὴν Ὀλυμπία, τὴν κοῦκλα τοῦ Hoffman τῶν «Φανταστικῶν Ἱστοριῶν»—καὶ τοὺς φανταστικούς του ἀνθρώπους, εἶνε ὄλο φάνερη. Ὁ μῦθος τῆς νουβέλας του δὲν ἔχει τίποτα τὸ πρωτότυπο—ὁ Κόντογλου μᾶς ἔδωσε τὸν Pedro Cazas μέσα σὲ μιὰν ἀπόλυτη ὁμορφιά μυστηρίου καὶ πρωτοτυπίας—ὡστόσο κλείνει μέσα του κατὶ τὸ ἐλαφρὰ συναρπαστικὸ, πού σὲ ἀναγκάζει νὰ συνεχίσεις τὸ διάβασμα, νὰ φτάσεις ὡς τὸ τέλος μονορούφι. Θέλεις νὰ δεῖς μιὰν ὥρα ἀρχήτερα τὴ λύση, νὰ βρεῖς τὴ δικαίωση τοῦ κνηνημένου ταξιδιώτη πού σίγουρα εἶνε κι' αὐτὸς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀλαφροσκιωτοὺς, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς πού ζοῦνε ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς πραγματικότητος. Στὸν κύκλο τῆς φαντασίας. Εἶνε ὥραϊο τὸ μυστήριον, τὸ διαβάζουμε στὰ βιβλία, τὸ παρακολοθοῦμε στὸν κινηματογράφον, μὲ τὴν καρδιὰ λαφιασμένη, τὴν ἀγωνία ζωγραφισμένη στὶς ἰδρωμένες παλάμες μας. Δὲν γνωρίζουμε τὸ μυστικὸ του, δὲν κρατᾶμε κανένα κλειδί γιὰ νὰ μᾶς ἀνοίξει τὴν πόρτα πού θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ μονομιᾶς σὲ τοῦτο. Ἡ λύση ὅμως ἔρχεται ἀβίαστη, σὰ φυσικὴ συνέπεια τῆς πλοκῆς, πολλὲς φορὲς μᾶς ἀπογοητεύει. Ὁ κ. Γονατᾶς μᾶς ἀφίνει ν' ἀγωνιοῦμε κι' ὅταν ἀκόμα κλείσουμε τὸ βιβλίον του. Κι' ἢ μοναδικὴ του ἐπιτυχία εἶνε ὅτι δὲν ζήτησε νὰ μᾶς συγκινήσῃ μετὰ πλαστὰ μέσα δίνοντάς μας ἕνα happy end, ἀλλὰ ἀφίνει τὴν ἱστορία του μετέωρη, ἀτερμάτιστη. Ὅμως ἐκεῖνο πού ζητοῦμε ἀπὸ ἕνα νέο συγγραφέα δὲν εἶνε ἢ ἀχαλίνωτη ἐφευρετικότητι κι' οἱ ἀπαντῆτες εἰκόνας γιὰ νὰ δημιουργήσουν «μυστήριον» ἀλλὰ τὸ προσωπικὸ μπάσιμο στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ μυστηρίου, πού προστοιμάζει τὸν μῦθο καὶ τὴν πλοκὴ τοῦ ἀφήγηματος. Ἄς εἶνε. Ὁ «Ταξιδιώτης» δείχνει μιὰν εὐχάριστη προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον. Ὁ συγγραφέας του εἶνε ἐφοδιασμένος μὲ κείνο τὸ «κάτι» πού δίνει ἐλπίδα γιὰ μιὰν ἀληθινὴ δημιουργία πού νὰ φτάει στὰ ὄρια τοῦ πραγματικοῦ. Ἄν μάλιστα κατάφερα νὰ διώξω σύντομα τὸ ὕψος τὸ κάπως ἐπιτηδευμένο κι' ἂν ἢ ἀπόδοση τῶν λεπτομεριῶν ἐπαιρναν πιὸ ἀναλυτικὴ μορφή, θὰ ὑπερνικοῦσε τὴ δυσφορία πού μᾶς προξενεῖ τώρα μ' αὐτὸ του τὸ βιβλίον, πού ὅμως τὸ χαίρεσαι κρυφὰ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη του ἐμφάνισιν. Πάντως ὁ κ. Γονατᾶς δείχνει πὼς ἂν ἤθελε, μὲ λίγη περισσότερη ὑπομονή, θὰ μᾶς παρουσίαζε κατὶ πιὸ ἀκμαῖο, πιὸ δικό του. Καὶ τὸ περιμένουμε μ' ἀνυπομονησία.

Δημήτρην Κ. Γαρουφαλιά : «ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ»,

Πολλοὶ τόμοι θὰ χρειαζόντουσαν γιὰ κείνον πού θὰ ἤθελε νὰ περιμαζέψει ὅλα ὅσα ἔγινον γραφτεῖ κατὰ καιροὺς γιὰ τὸν Κωνσταντῖνον Καβάφην. Ὁ θρούλλος πού δημιουργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ τὴ ζωὴ του, ξεπέτασε τὰ ὄρια τῆς ἀπλῆς κριτικῆς, πού μὲ τὸ μαχαίρακι τοῦ ἀνατόμου στὸ χέρι, τὸν κατακρουεῖ κάθε τόσο. Γεγο-

νότα κοινά, συνηθισμένα, καθημερινά, όσα δηλαδή είχαν κάποια σχέση μαζί του, πήρανε γι' αυτήν εξαιρετική σημασία. Του έδωσε ιδιότητες συγχλονιστικές, του χάρισε αισθήσεις γκεφαλικότητας, δέν έντυσε τέλος μέ την πορφύρα μιας φανταστικής μεγαλοπρέπειας, ένώ ήταν ένας άλλος, ιδιόρρυθμος τύπος. Τίποτε περισσότερο. Βέβαια, ό Καβάφης υπήρξε ό ποιητής μέ την άσβεστη δίψα, τή δίψα εκείνη πού του έφερε την άλγεινή χαρά τών αισθήσεων άπ' αντίθετο δρόμο. Κλεισμένος άποκλειστικά στόν έαυτό του, άδιαφορούσε τέλεια γιά κάθε άλλο πρᾶγμα πού βρισκότανε έξω άπό τά σύνορα του ψυχικού του κόσμου, χωρίς νά νοιάζεται γιά καμμιά επίδειξη στους πολλούς εκείνους πού τριγυρνώντας έξω άπό τά «τείχη» του, μάταια προσπαθούσαν νά τά περάσουν γιά νά μπούν στό πλανερό μυστήριο τής ζωής του. Γιά τό λόγο αυτό, ή φαντασία τών ανθρώπων έπλαθε μύθους γύρω άπό τό μυστικόπαθο ποιητή, πού ή διατήρηση τής ύλικής ζωής του είχε γίνει ένα άλλο μέσο γιά νά εκφράσει τον ιδιότροπο ήδονισμό του, την αρχαϊκή του αυτή όραιοπάθεια, πού του στάθηκε ό γνώμονας τής αισθητικής του. 'Ο Καβάφης «μ' όλο πού ήξερε καλά πώς ή κοινωνία δέν την άνεχότανε την ήδονή αυτή, μ' όλο πού υπαρχε φόβος νά έξευτελιστεί» δέν την παράτησε :

Δέν έδεσμεύθηκα. Τελείως άφέθηκα κι' έπηγα
στις άπολαύσεις, πού μισοπραγματικές,
μισό γυρνάμενος, μέσ' στό μυαλό μου ήσαν.

Ήξερε καλά, πώς δέν ήτανε τής μόδας νά εκθέτεις στό μάτια του κόσμου τά άδιαφιλονίκητα συμπτώματα μιας άθεράπευτης άρρώστιας πού σέ κατατρώει. Τήν εποχή πού ό ρωμαντισμός έπικρατούσε στην ποίηση και στις καρδιές (ό ρωμαντισμός αυτός στάθηκε ή μεγαλύτερη πικρία του Καβάφη πού ήτανε ό αντίθετος πόλος τής ζωής του) ό καθένας τυλιγότανε στην τραγωδία του, όπως στις πτυχές του μανδύα του. Σήμερα τή φορούνε κάτω άπό τό πουκάμισο σά φανέλλα. 'Όστόσο ό Ίλιγγος του γκεφαλισμού (ό Ίλιγγος πού υπάρχει στόν καθένα σέ διαφορετικά «πλάνα») ¹ του ακατάπαυστα έσωτερικού του στοχασμού, άνύψωσε σέ κάτι πολύ εκλεπτυσμένο, σέ κάτι εξαιρετικά αισθητικό τόν παθητικό έρωτισμό του άπέναντι στη νεότητα και στό κάλλος. 'Η τάση γι' αυτήν την αλήθεια, βγαίνει σά μιá έσωτερική ακατανίκητη ανάγκη, άπό την άνησυχία πού γεννάει στην ψυχή του ή άδιάλλακτη ειλκρινείά του και περισσότερο ακόμα ή φιλοσοφική του διάθεση πού καταλήγει στό σεβασμό αυτό πού είνε σά μιá άπολυτρωτική προσπάθεια τής ψυχής του άπό τις έσωτερικές άσυμφωνίες πού τόν παιδεύουν. 'Ο Καβάφης άκολούθησε πιστά τό δρόμο τών αισθημάτων του, τό πλήθος τών άνώνομων επιθυμιών του, υπακούγοντας άπόλυτα στις μυστικές έπιταγές τους. Παρ' όλ' αυτά ήτανε ένας άλλος όργανισμός πού είχε ανάγκη άπό λεπτή τροφή. 'Η ψυχή του έμενε πλημμυρισμένη άπό τή λατρεία του ώραίου και ίσως ή λατρεία του αυτή νά ήτανε μεγαλύτερη ακόμα, άν δέν στερούνταν και του παραμικρότερου ταλέντου. Θά έπρεπε τούς μεγαλύτερους καλλιτέχνες νά τους άναζητούσαμε άνάμεσα σέ κείνους πού δέν έχουνε πάρει την πέννα στο χέρι τους. Κι' ό Καβάφης δέν έπρεπε νά γράψει ούτε λέξη, γιατί ήτανε ποιητής τής ίδιας του ζωής κι' ή ζωή του αυτή και μόνο ήτανε άρκετή γιά νά τόν άναδείξει τέτοιον. Πάντως τό έργο του, δέ θά μπορούσε νά σταθεί ούτε καν σιμά στό έργο ενός μέτριου ποιητή, γιατί δέν κλείνει μέσα του και τό παραμικρότερο ίχνος (μεγάλα

1 Freud : Über Pseudanalyse σελ. 7.

λόγια, χτυπητές φράσεις, φανταχτερά όνόματα) άπό τούτο πού όνομάζουμε τέχνη. Τό θάμα όστόσο πού έγινε και πήρε ένα νόημα τόσο πλατύ, ήτανε αυτή και μόνο ή αύθαιρετη παραβίαση τών φυσικών τής νόμων και περισσότερο άπ' όλα τό εξαιρετικό φανέρωμα τής δύναμης του πάνω στις λεπτομερειακές περιγραφές ενός άγνωστου κόσμου πλημμυρισμένου άπό άβάσταγο πάθος, ενός κόσμου μέ τις καθημερινές εκδηλώσεις του, μέ τις εναλλαγές του, πού κυρίαρχος άνέβαινε άπό τά βάθη του ύποσυνείδητου, ζητώντας διέξοδο σέ μιάν υπαρκτή ταραχώδη και παθητική, σάν ανάγκη μιάς φυσικής όμορφιάς άπαραίτητης γιά μιá βαθείά και άπόλυτη εύχρησίσηση. Τό έργο του υπήρξε σύμφωνο μέ τή φύση του, χωρίς νά κλείνει τίποτε τό ποιητικό και μένοντας καρφωμένο γύρω άπό την προσωπικότητά του.

'Η «Συμβολή στη μελέτη του Καβάφη» του κ. Γαρουφαλιά, χωρίζεται σέ έξη μικροσκοπικά κεφάλαια : I) 'Ο Σεξουαλισμός του. 'Ο κ. Γαρουφαλιάς μ' ένα πολύ σύντομο τρόπο, προσπαθεί νά αναλύσει την «έρωτική ροπή του ποιητή» και μäs παραθέτει περιεκτές άπό διάφορους στίχους του. Δέν ξέρω, αλλά μου φαίνεται ότι ό Καβάφης σέ όλα εκείνα πού γράφει και λέει, δείχνει ολοκάθαρα τή σεξουαλική του διαστροφή. Είναι περιττό λοιπόν νά μπαίνει ένας τρίτος και νά μäs εξηγεί πράγματα πού είναι έντελώς εύκολονόητα και γιά τόν πιο άνίδεο άναγνώστη. II) Περίοδος 340 π. Χ.—400 μ. Χ. Έδώ τά πράγματα μπερδεύονται λίγο. 'Ο Καβάφης δέν έκρυβε τή διαστροφή του επειδή ή «προπολεμική κοινωνία δέν την άνεχότανε μέ κανένα τρόπο γιατί όχι μόνο ήτανε τελείως ξένη στις ήθικές τής αντίληψεις και στις συνήθειές τής» αλλά την έκρυβε—ας υποθέσουμε ότι την έκρυβε—μόνο και μόνο γιά νά ώραιοποιεί την «πράξη» αυτή πού καθώς λέει ό δόχτωρας P. Dabert (1), θεωρείται γι' αυτούς—τους άναπτυγμένους όμως πνευματικά—σά μιá πράξη ιερή, έξωανθρώπινη. Λέει ακόμα ότι οι άνθραποι αυτοί έχουνε άποκλειστικά δικό τους κόσμο ψυχικό και θεωρούνε όλους τούς μεγάλους άντρες, μεγάλο 'Αλέξανδρο, Νέρωνα, Τιβέριο, Κλαύδιο, Γαλλίωνα και αυτόν ακόμα τόν Ναπολέοντα, όμοιοπαθείς τους. Παραθέτει ακόμα στό ίδιο βιβλίο σωρό έρωτικά γράμματα πού ανταλλαχτήκανε άπό τό 1800 ως τό 1900 άνάμεσα σέ άντρες, δημοουργόνας παραμύθια και θρούλλους γιά όλα αυτά τά όνόματα πού άναφέρω παραπάνω. 'Ο Καβάφης έσωτερικά και έξωτερικά υπήρξε ένας άπ' αυτούς. Τό πάθος του δημιουργούσε παρόμοιους θρούλλους, γι' αυτό άνάμεσα στό ποιήματά του βλέπουμε όνόματα και τίτλους σάν ό «Βασιλεύς Δημήτριος» «Μύρης» «Σελευκίδης» και χίλια δύο άλλα και τά φανταστικά «Φερνάξ» «Μυρτιάς» «Αίμιλιανός Μονάξ» κ. λ. Τίποτε άπ' όλ' αυτά πού μäs λέει ό κ. Γαρουφαλιάς δέν είναι σωστό. Και δέν είναι ό πρώτος πού την παθαίνει. Ούτε ό τελευταίος. 'Ο Καβάφης όνειρευότανε όλους αυτούς σύμφωνα μέ την ιδιορρυθμία του. III) Τό λεκτικό του. 'Ο κ. Γαρουφαλιάς λέει πώς ό Καβάφης άγαπούσε τή δημοτική. Αυτό τό εξακρίβωσε άπό μιá συνομιλία πού είχε μαζί του ένα άφρικανικό μεσημέρι πού τό «έπύρωνε θεός Ίούλιος μήνας». 'Αμφιβάλλω. 'Ο Καβάφης δέν άγαπούσε τή δημοτική, δέν άγαπούσε τίποτε άπό τή γλώσσα μας γιατί δέν την ήξερε. Και δέν μπορεί ν' άγαπά κανείς κάτι πού δέν ξέρει. Δέ φτάνει μιá συζήτηση γιά νά καταλάβεις τόν άλλο τί πιστεύει. "Αν έπρεπε εκείνο «έσεις οι νέοι πρέπει ν' αγαπήστε και νά δουλέψετε γιά τή δημοτική γλώσσα—επειδή—είναι ή μόνη αληθινή» μ' αυτό δέ θά πει ότι την άγαπούσε κι' όλος ή ότι μπορούσε νά τή γράψει. Γιατί τότες ποιός ήτανε ό λόγος πού άπόφυγε

(1) Un jeune homme qui est prostitué—Paris 1938.

τήν ερώτηση απάντηση στήν: «Εσείς γιατί δεν γράφετε δημοτική;» 'Ασφαλώς, ότι κι' αν έλεγε την ώρα εκείνη, θα έπεφτε έξω. 'Η αλήθεια είναι ότι το γλωσσικό αίσθημα του Καβάφη είναι πλατύ, μ' όλο που δεν προσέρχεται από μακροχρόνια πείρα της εφαρμογής του και της ανάπτυξης του μέσα στα όρια της τέχνης του λόγου. Κανένα τύπο, καμμιά σύνταξη δεν κράτησε στα ποιήματά του, γιατί ή άλλο-πρόσαλλη ιδιοσυγκρασία του δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στην πειθαρχία της τέχνης. Κατάφερε όμως και έκλεισε μέσα σ' αυτά όλην του την παθολογική του ευαισθησία, την αγωνία του. IV) *Τό θέλητρο της ποίησής του.* Όσο ζούσε ο Καβάφης, ή ποίησή του μάς φαινότανε σαν τό πληγωμένο πουλί που καταβάλλει άπεγνωσμένη προσπάθεια να πετάξει. Κανένα θέλητρο, καμμιά πονεμένη κραυγή. Κι' όμως ο θάνατός του μάς αποκάλυψε ένα σωρό «μυστηριακές κραυγές», παράδοξα «θέλητρα». Είπε αλήθεια. 'Ο θάνατος δημιουργεί δεύτερη ζωή στον καλλιτέχνη. 'Αν ζούσε όμως σήμερα ο Καβάφης, τό έργο του θα έμενε περιορισμένο στο κύκλο της πραγματικής του αξίας. Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι δλάκερη ή ποίησή του είναι ένα θέλητρο. Προτιμότερο όμως θα ήτανε να τό νιώθαμε φυσικό και άβιαστο έμεις οι ίδιοι. Να μή μάς τό ύποδεικνύανε. 'Ετσι, τό θέλητρό του, αυτό καταποντίζεται σήμερα πίσω από αυτές τις αυθαίρετες «ύποδείξεις». V) *'Ο ποιητής και ή γύρω του πραγματικότητα.* 'Ο κ. Γαρουφαλιάς λέει ότι ο Καβάφης «μπορεί έσκεμένα ν' άγνόησε τή Φύση σαν αίσθημα και σκηνοθεσία από τήν ποίησή του». Καθόλου. 'Ο ποιητής είναι πάντα ποιητής. Δέν συνθηκολογεί με τό αίσθημά του. Κι' ο ρόλος της φύσης έχει τό πρώτο πλάνο στη σκηνοθεσία της ποίησής του. 'Όμως γι' αυτήν ο Καβάφης είναι ένας άγονος, ένας άνδρος τύπος, όπως μια γή άγονη και άνυδρη. 'Η φύση δέν τον συγκινούσε. Δέν είχε καμμιά σχέση μαζί της. Ποτές δέν θα μπορούσε να έμπνευστεί από αυτή. Και ή «Θάλασσα του τραϊού» τό μοναδικό του τραγούδι που μιλεί για φύση, είναι ένα άμφίβολο ποιητικό κατασκευάσμα. Γιαυτόν υπάρχει μόνο μια φύση και μια ποίηση: ή «παράνομη επιθυμία της σαρκός». VI) *'Ο Καβάφης, ο ποιητής της παρακμής.* 'Ο κ. Γαρουφαλιάς δέν μάς λέει τίποτα καινούργιο. Σ' δλάκερο τό έργο του περνούνε άνθρωποι χωρίς «πεποιθήσεις» «έθνη που γέρνουνε προς τή δύση τους» κ.λ. Δηλαδή παρακμή στη παρακμή. Για ό'λ' αυτά έχουν ειπωθεί τόσα πολλά. Κανένας όμως δέν τόνε κίτταξε από τή σκοπιά της καθαρής ψυχανάλυσης. Και κείνοι που καταπλασθήκανε μ' αυτό, πέσανε έξω γιατί τούς έλειπε ή ειδικότητα. 'Αλλά άς αφήσουμε πιά τούς νεκρούς να ήσυχάζουνε. 'Αρχετá βασανισθήκανε στη ζωή τους. Γιατί να τούς βασανίζουμε άκόμα; 'Ο Καβάφης, χωρίς καμμιά άμφιβολία ένοιωθε πόσο περιορισμένη ήτανε ή αξία του — κι' αυτός ήτανε ένας από τούς κύριους λόγους της άπομόνωσής του—και δέ μπορούσε να φανταστεί τον δημαδικό θαυμασμό που ξεπέρασε τήν πρόθεσή του, στα χρόνια μας. Βέβαια, δέν παύει να στέκεται σά μια δύναμη που εξακολουθεί ν' αγωνίζεται μ' όλη τήν ύπερβολή που κλείνει μέσα της. 'Ας μή ζητούμε όμως άπ' αυτόν εκείνο που δέν μπορούσε να μάς δώσει. Τό βιβλιαράκι του κ. Γαρουφαλιά έχει πολλές άρετές. Πρώτ' άπ' όλα είναι καλογραμμένο. Κι' ύστερα έχει τή δύναμη να σου μεταβιβάζει, ό,τι θέλει να πει καθαρά και άβιαστα. Είναι άκόμα ο συγγραφέας του κατοτοπισμένου πολύ καλά πάνω σε ό,τι έχει γραφτεί μέχρι σήμερα για τό έργο του Καβάφη. 'Ετσι τό βιβλιαράκι αυτό, είναι και μια χρήσιμη βιβλιογραφία για κείνον που θα ήθελε να καταπιαστεί γιά... χιλιοστή πρώτη φορά με τό έργο του 'Αλεξανδρινού ποιητή.

ΓΙΑΝΝΗΣ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ (ΠΑΡΙΑΝΟΣ)

Η ΛΥΡΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΚΑΙ «Ο ΖΗΤΙΑΝΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ»

'Η όπερέττα είναι ένα προϊόν καθαρά άστικό. Μπορούμε να πούμε ότι είναι από τις πιο χαρακτηριστικές εκδηλώσεις μιας τάξης που άφου ένοιωσε καλά τή δύναμή της—δύναμη που στηριζόταν στο χρήμα—κατάφερε να μεταφέρει πάνω στη σκηνή όλες τις μικρολεπτομέρειες, όλα τά σκάνδαλα της άτομικής της ζωής ντύνοντάς τα με τό φόρεμα της «Τέχνης». Κλασικό παράδειγμα ή «Τσάρντας».

'Ενας έρωτας ενός κόμη—δέ ξέρω πολλές όπερέττες που να μήν έχουν κόμητες και βαρώνους—με μια φτωχή άρτίστα. Μά πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί μια τέτοια άγάπη όταν ένας κόμης δέν έχει τό δικαίωμα να διαλέξει τή γυναίκα του παρά μόνο από τήν τάξη του; Γύρω άπ' αυτό τό συνταρακτικό θέμα πλέκεται μια μουσική έπιφανειακή αισθηματολογία που τά μοτίβα της γίνονται γλυκές καρμέλες για πιάλισμα στο στόμα κάθε άνούσιας αισθηματικής δεσποινιδούλας. Καρμέλες που βοηθούν τή φαντασία να δει τον έαυτό της μικρή ήρωίδα μιας τέτοιας περιπέτειας. 'Ακόμα τονίζοντας με κάποια κομική νότα μερικά έπεισόδια της ζωής των ήρώων μας που τούς κάνουν πιο συμπαθητικούς. 'Όμως τί θα γίνει ο κόμης μας στη «Πριγκήπισσα της Τσάρντας» όταν πρόκειται να τον άποκηρύξει ο πατέρας του γιατί άγαπά μια φτωχή κι' άσημη άρτίστα; ή ή χαριτωμένη πείνα των δυο θυγατέρων της πριγκήπισσα στο «Ζητιάνο Φοιτητή». Γιατί πώς είναι δυνατό να πεινούν ποτέ δυο πριγκηπέσες;

Τώρα όσο για τούς άφελείς που βρέθηκαν να πούν πώς ο Ζητιάνος Φοιτητής που παίζεται από τή Λυρική μας σκηνή είναι πρωτοποριακό έργο γιατί δήθεν έχει μέσα... τήν επανάσταση; τί να πούμε. 'Η έλλειψη κρίσης και ή άγνοια του τί μπορεί να είναι ένα πρωτοποριακό έργο Τέχνης ξεπερνάει τά όρια πολλές φορές και του άπλου σκεπτόμενου ανθρώπου.

Κι' ο «Ζητιάνος Φοιτητής» φυσικά δέ μπορεί να ξεφύγει άπ' τά γνωστά καλούπια. Οι ίδιοι καλλιτεχνικοί πόθοι κι' επιδιώξεις, που είναι άπόρροια του ίδιου τρόπου αντιμετώπισης και δράσης στη ζωή δέ μπορεί παρά να μάς δώσουν έργα διαφορετικά από τήν Τσάρντας ή τό Ζητιάνο Φοιτητή.

Και δώ τό θέμα μας είναι πώς θα παντρευτούν οι δυο θυγατέρες της πριγκήπισσας Νοβάνοκα που τά οικονομικά της βρίσκονται σε κακή χάλια. 'Όμως ο γαμπρός δέ μπορεί να είναι παρά από τήν τάξη τους. 'Ο συνταγματάρχης 'Όλλεντορφ που άγαπάει τήν μια από τις κόρες χωρίς ανταπόκριση από μέρους της, αποφασίζει να εκδικηθεί. Παρουσιάζει ένα φτωχό κι' άσημο φοιτητή, που παίρνει από τή φυλακή για πρίγκηπα με πολλά λεπτά, ντύνοντάς τον ανάλογα, όντας βέβαιος πώς ή ώραία Λάουρα θα τον παντρευτεί άκριβώς γιατί είναι ένας πλούσιος άριστοκράτης. Αυτό και γίνεται όταν τήν τελευταία στιγμή άποκαλύπτεται ή άπάτη κι' ο συνταγματάρχης μας χαιρείται για τήν εκδίκησή του. Σ' αυτή τή... δραματική σκηνή έρχεται ο από μηχανής θεός για να κλείσει τό έργο με τό άπαραίτητο happy end, μια κάποια επανάσταση που αναπάντεχα πέφτει σαν μπόμπα στη σκηνή παρουσιάζοντας τον ψευτοπρίγκηπά μας άρχηγό της. Και τώρα μπορεί ή πριγκήπισσά μας να σφίξει στήν άγκαλιά της τον άγαπημένο της, χωρίς να θίγεται ή άριστοκρατική της προέλευση. 'Ο καθένας νοιώθει τί ρόλο παίζει ή περιφέρμη αυτή επανάσταση γύρω άπ' τό τριμένο θέμα της παντρειάς μιας άριστοκρατίσας που είναι ύποχρεωμένη να πάρει άν-

τρα μόνο από την τάξη της. Κατά τον ίδιο τρόπο που το εύρημα της επανάστασης μας έδωσε το απαραίτητο happy-end θα μπορούσαμε να χαμε—τί να πούμε—ένα κινέζο αυτοκράτορα που ικόγνιτο ταξιδεύοντας έφτασε στην Πολωνία.

Όλα αυτά δεν έχουν καμιά οργανική ένότητα με το όλο έργο. Ο σκοπός είναι πώς θα σωθεί ή αριστοκρατική προέλευση της ήρωίδας μας. Κάθε τί που μπορεί να βοηθήσει σ' αυτό είναι ευπρόσδεκτο. Και τώρα καταλαβαίνει κανείς τί σχέση μπορεί να έχουν όλ' αυτά με την πρωτοποριακή τέχνη που μερικοί κατάφεραν να δούν στο Ζητιάνο Φοιτητή. Η Λυρική σκηνή ασφαλώς αντιμετωπίζει σήμερα μία πραγματικότητα δύσκολη. Απ' τή μία μεριά τα τεράστια έξοδα που χρειάζονται για να ανέβει ένα έργο κι' απ' την άλλη ή μικρή οικονομική δυνατότητα του κοινού, ιδίως των λαϊκών μαζών.

Όμως σ' αυτή τη δύσκολη κατάσταση φάνηκε ή έλλειψη μιας δυναμικής διεύθυνσης που γρήγορα κι' αποφασιστικά θάπρεπε ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση χωρίς να προδώσει και την αποστολή της Λυρικής Σκηνής.

Σήμερα ακόμα και οι ξένες Όπερες αντιμετωπίζουν την κούραση του κοινού έπειτα απ' την πολύχρονη παγκόσμια πολεμική προσπάθεια με το ανέβασμα όπερέτας χωρίς όμως και να αφήσουν την κύρια δουλειά τους. Κάτι τέτοιο θάπρεπε να γίνεται και με μας. Μία γρήγορη ανασυγκρότηση θάπρεπε να μοίραζε το θίασο σε δυο μέρη που διαδοχικά θά μας έδιναν όπερα και όπερέττα, ξεπερνώντας έτσι το κατόντημα που έφτασε ή Λυρική μας σκηνή, τόσους μήνες έπειτα απ' την απελευθέρωσή μας να μην έχουμε να παρουσιάσουμε παρά μόνο την Τσάρντας και το Ζητιάνο Φοιτητή. Κι' αυτό θά γινόταν αν μία δυνατή και ίκανη διεύθυνση εκτιμώντας τις σημερινές ανάγκες όπως και τις δυνατότητες που έχει γενικά στο έμφυλό της υλικό ή Λυρική Σκηνή προχωρούσε γρήγορα στο έργο της χωρίς να καταπιαστεί με την περιφημη κείνη εκκαθάριση «έν όνόματι της τέχνης» που είχε αποτέλεσμα έκτος από μερικούς υποβιβασμούς ή προβιβασμούς που έγιναν αυθαίρετα μία και δεν έγιναν εξετάσεις όπως θάπρεπε, να πεταχτούν στο δρόμο μερικοί καλλιτέχνες με επί κεφαλής το Μάεστρο Βασιλειάδη. Είναι περιττό να πούμε πώς μία τέτοια εκκαθάριση ήταν και μένει ακόμα σήμερα απαράδεκτη μπροστά στη δύσκολες οικονομικές στιγμές που περνάμε. Η σωστή λύση ήταν ή με τον καλύτερο τρόπο αξιοποίηση του υλικού αυτού ακόμα και με αποστολή μέρους του θιάσου στη Θεσσαλονίκη. Όμως και ή διεύθυνση που ανέλαβε την ευθύνη μας εκκαθάρισης τί έκανε ;

Σημερινά πρόσωπα και πράγματα αποδεικνύουν ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα απ' τα εξαγγελθέντα προγράμματα της δήθεν «εκκαθάρισης έν όνόματι της τέχνης». Σημερινή απαίτηση όλων των μουσικών είναι να επανέλθει στη θέση του τόσο ο κ. Βασιλειάδης όσο και οι λίγοι ακόμα καλλιτέχνες που πεταχτηκαν έξω. Θα πρέπει ακόμα να μάθει ο κ. Συναδινός ότι ο κ. Βασιλειάδης δεν υπολείπεται σε καλλιτεχνική αξία απ' τα άλλα στελέχη της Λυρικής Σκηνής και ότι ή Διεύθυνση Όρχήστρας δεν είναι ζήτημα διπλωμάτων, ούτε ευνοϊκής ή όχι κριτικής ανάλογα με τις κοσμικές μας σχέσεις. Αν ο κ. Συναδινός αγαπάει τη Λυρική Σκηνή— όπως τουλάχιστον λέγει— θα πρέπει μία και δεν ξέρει μουσική να βοηθηθεί από ανθρώπους που θά αντιμετωπίσουν την κατάσταση αντικειμενικά κι' ανεπηρέαστα. Και τέτοιοι υπάρχουν. Ας δούμε τώρα πώς ανέβηκε ο Ζητιάνος Φοιτητής. Το έργο βρίσκεται μεταξύ σοβαρής όπερας και όπερέτας. Λανθασμένα καλλιτεχνικοί έγωισμοί θέλουν να την παρουσιάσουν όπερα-κωμική. Πολυ καλά

ξέρουν όλοι τους πώς το στοιχείο που επικρατεί είναι τα γνωστά θεατρικά και μουσικά στοιχεία της όπερέτας που κάποτε κάποτε ξεφεύγουν δίνοντας μία σοβαροφάνεια Τέχνης για να ξαναγυρίσουν γρήγορα στα γνωστά συναισθηματικά μελιστάλαχτα μοτίβα. Όμως όλη αυτή ή μουσική έχει δημιουργήσει μία δλόκληρη παράδοση εκτέλεσης, που βέβαια μάταια προσπαθήσαμε να βρούμε στο Ζητιάνο Φοιτητή. Το συγκρατημένο—σοστενουτό—παίξιμο ιδίως στο ρυθμό τρία-τέταρτα που προετοιμάζει τη μουσική φράση σ' ένα ανάλαφρο παίξιμο, ή φινέτσα στις καταλήξεις, οι δυνατοί ρυθμοί που όμως δε βαραίνουν του παίξιμο, ή ανάλαφρη συνοδεία της όρχήστρας σ' ορισμένα μέρη που σχεδόν χάνεται, όλα αυτά δεν υπάρχουν ούτε στην εκτέλεση της όρχήστρας με ούτε και στο φωνητικό μέρος.

Τά κόρα βαρεία και ασύνδετα με το σύνολο βάραιναν καταθλιπτικά το όλο ανέβασμα. Κι' όλο αυτό συμπληρώθηκε από μία κακή σκηνοθεσία. Πρωτ' απ' όλα άπορει κανείς πώς μπορεί να πιστεύει ένας σκηνοθέτης ότι τόσο άνθρωποι μπορούν να κινήθουν σε μία τόση δά μικρή σκηνή. Ακόμα διαστρεβλώθηκαν ορισμένοι τύποι, όπως του Συνταγματάρχη με την άκολουθία του, που θάπρεπε να παρουσιαστούν κωμικοί τύποι, ή της πριγκίπισσας Νοβάλσκα που θάδινε άλλη νότα αν μας έδινε ένα τύπο γρηάς πριγκίπισσας όχι τόσο όμορφης. Έπειτα όλη αυτή ή σπατάλη σε φτερά, μαύρα κουστούμια και σκηνικά. Το καθένα απ' αυτά τόσο όμορφο αυτό καθ' έαυτο δε μπορούσε να αναδειχτεί και νάχει το αποτέλεσμα που θά μπορούσε ακριβώς γιατί μία έλλειψη γενικότερης «οικονομίας» πέταξε σπάταλα σ' ένα χώρο που δε σήκωνε ένα τέτοιο βάρος.

Κι' ερωτάει κανείς. Ποιός τέλος πάντων φέρει μία ευθύνη για όλα αυτά ; Σε τελευταία ανάλυση ο κ. Εθαγγελάτος που ουσιαστικά είναι υπεύθυνος σαν μουσικός διεθυντής, μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι αυτή ή δουλειά του, ούτε έχει άσοληθεί με όπερέτα όπως ανάλογα συνέβη και με τον κ. Ζώρα στη Τσάρντας. Τότε ο κ. Συναδινός που είναι ο Γενικός Διευθυντής ; Άπλούστατα, ο κ. Συναδινός δεν είναι ούτε καν μουσικός. Πώς μπορεί νάχει γνώμη για πράγματα που αν όχι τίποτε άλλο χρειάζονται τουλάχιστον μία πείρα.

Κι' όλα αυτά, όταν ο μόνος κατάλληλος για να ανεβάσει όπερέτα ο κ. Πρέφερ, παραμένει ακόμη έξω απ' το θέατρο. Απ' τή μία μεριά καλλιτεχνικές αντίζηλιες, κι' την άλλη ή γνωστή γραφειοκρατία και άναποφασιστικότητα της Διευθύνσεως διαιωνίζουν, όπως και με τον κ. Βασιλειάδη μία κατάσταση που βαρύνει όπωσδήποτε τον κ. Συναδινό.

Μία γρήγορη ματιά ακόμα και στο πρόγραμμα που μοιράζεται δείχνει την έλλειψη μιας κάποιας τάξης.

Στη σειρά των φωτογραφιών μαέστρου, σκηνοθέτου, σκηνογράφου και χορογράφου έχουμε και τη φωτογραφία της δ. Καλογεροπούλου που ή θέση της ήταν μαζί με τους άλλους εκτελεστές στην ειδική γι' αυτούς σελίδα. Ένώ θά έπρεπε άρατίτητα στη θέση της φωτογραφίας της δ. Καλογεροπούλου να έχουμε του κ. Βούρτση, διεθυντή χορωδίας. Ακόμα τί ρόλο παίζει ή παράθεση των όνομάτων των κ. κ. Αθανασιάδη, Τζιρακοπούλου ή Στράτου στη πρώτη σελίδα ; Τί σημασία μπορεί να έχουν όλοι αυτοί οι κύριοι για τη μουσική μας ζωή ; Η ή ανάλυση για τη «σπάνια γοητεία που είναι διάχυτη στα δυο γυναικεία τερτσέτα» κλπ.

Και να σκέφτεται κανείς πώς χρειάστηκαν πάνω από 4.000.000 για το ανέβασμα του Ζητιάνου Φοιτητή, χωρίς να υπάρχει έστω και μία φορά τη βδομάδα λαϊκή παράσταση με φτηνό εισιτήριο για το λαό.

Ο ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Υστερα από τη sans façon κοματική απόκρωση που πήρε το ελληνικό κίνημα αντίστασης και τις συχνές μ' αποστεγνωμένες πολιτικολογίες πολλών ανεύθυνων πνευματικών (;) ανθρώπων του τόπου, που κατέβηκαν στη δημοσιότητα απειλώντας και προπαγανδίζοντας και δημιουργώντας πανικό στην πνευματική μας ζωή, πολλές αμφιβολίες και προβλήματα όρθώθηκαν στη συνείδηση των διανοουμένων μας. Σάν ένα από τα πιά ζωτικά αίτηματα της εποχής μας, ξαναπέφτει ανάμεσά μας το πρόβλημα για το ρόλο και την ουσία της τέχνης σάν κοινωνικού παράγοντα, που θέτει η «*Νέα Έστία*» στην έρευνά της. Πρέπει να ομολογήσουμε πώς το περιοδικό αυτό με την κοντά είκοσάχρονη παράδοση—σπάνιο για ελληνικό λογοτεχνικό φύλλο—τρεις ή τέσσερις φορές μόνο, όλο το διάστημα της έκδοσής του καταπιάστηκε μ' έρευνες, ακολουθώντας το «μέτρο» που το χαρακτήριζε πάντα, και μόνο όταν νόμιζε πώς το επιβάλλανε οι ανάγκες της εποχής. Κατ' αρχήν, για τους πνευματικούς μας ανθρώπους εκείνους που συνειδητά γνωρίζουν την ουσία της σκέψης και της τέχνης, ζήτημα τέτοιο δε γεννάται. Το υπογραμμίζουν άλλωστε κι' όλοι οι διανοούμενοι που απαντήσανε ως τα τώρα, όλοι σχεδόν άμεσα κι' ο Δ. Κουκούλας έμμεσα και φλυαρώντας σε πέντε ολόκληρες σελίδες προσπαθεί να ερμηνέψει διαλεκτικά στους αναγνώστες του πώς κατάφερε να συμβιβάσει τον ιδεαλισμό που συναποκόμισε από τις σπουδές του στη Γερμανία με τον υλισμό του τελευταίου κοινωνικού credo του. Ώστόσο, επειδή η πολιτική της εποχής και του τόπου έχει ένα τόσο έντονο αναθεωρητικό χαρακτήρα, δεν είναι άσκοπο να ελέγξουμε μερικές ιδέες μας κι' ήθικες αξίες, μιά κι' άλλωστε δεν πρόκειται για ταμπού.

Ας ρίξουμε μιά ματιά λοιπόν στην έρευνα.

Το κοσμικό πνεύμα του Σικελιανού συλλαβαίνει τη νεαν ένότητα. Έμεις δεν αμφιβάλλουμε καθόλου γι' αυτό κι' ούτε θέτουμε την ειλικρίνειά του σ' αμφισβήτηση. Στόν αύριον μελετητή του ωστόσο θα ύψωθεί κι' ένα καινούργιο ρώτημα. 'Ο Παπανούτσος μιλεί διεξοδικά για τό αιώσιο ζήτημα μορφής και περιεχομένου. Μά κι' έτσι όπως ο εκλεκτός διανοητής θέτει τό ρώτημα, πάλι για τα ξελαγαρισμένα μυαλά, όχι μόνο δεν είναι αιώσιο, μά ούτε καν μπορεί να υφίσταται σάν πρόβλημα. Είναι αυτονόητο πώς ούτε μορφή ούτε περιεχόμενο δεν είναι μορετό να νοηθούνε ξεχωρισμένα, όπως πολύ καθαρά μάς λέει ο ίδιος. «Ας χτυπήσουμε όλους του βαρβάρους, όχι μόνον εκείνους που χυμούν πάνω μας με τις φάλαγγές τους, αλλά κι' εκείνους που την επιδρομή τους την επιχειρούν μέσα μας, παραβιάζοντας τα ιερά έδάφη της ψυχής μας. Ας είμαστε ενεργά επίκαιροι με μέσα επίκαιρα, κι' ας διαφυλάξουμε τα αιώσια για τό αιώσιο», μάς λέει ο Παν. Κανελλόπουλος, μιά από τις πιο φωτισμένες συνειδήσεις του τόπου μας.

Στήν έρευνα άπαντούν άκόμα—σημειώνω τις αξιολογήσεις άπαντήσεις—οί Καζαντζάκης, Παπατζώνης, Άλκης Ουρόλος, Σεφέρης, Πρεβελάκης, Θεοτοκάς, Τερζάκης, Μιχαήλ και Κ. Δ. Γεωργούλης.

Το τελευταίο διπλό τεύχος της «*Νέας Έστίας*» του Σεπτεμβρίου, είναι άφιερωμένο στόν Paul Valery, με μελέτες και μεταφράσεις έργων του από τους: Πέτρο Χάρη, Παπατζώνη, Γεραλή, Κανελλόπουλο, Ουράνη και Μιχαήλ και με την ελληνική βιβλιογραφία του ποιητή από τον άκούραστο Κατσιμπαλη.

Σ' αυτό που ύστερεί η «*Νέα Έστία*», όπως κι' όλα τ' άλλα περιοδικά, εκτός από τα «*Τετράδια*» και τα «*Νέα Γράμματα*», είναι η Ποίηση. 'Ο Ουράνης κι' ο Άθάνας να πάψουν πιά να στιχουργούν κι' ο καθηγητής Κεραμόπουλος να δημοσιεύει τους πριν πενήντα χρόνια γραμμένους στίχους του. Οί μεταφράσεις των συνέτων του Shakespeare, από τό μακαρίτη Ποριώτη, είναι φρικιαστικά αντιποιητικές.

Το δημοσιογραφικό όργανο «*Ελεύθερα Γράμματα*» (μά γιατί ελεύθερα;) δημοσιεύει κάποτε και λογοτεχνική ύλη—όπως άφηνες ένα μεταφρασμένο διήγημα του Hemingway και ένα όραίο επίγραμμα του Σικελιανού, εμπνευσμένο από την ήρωική αντίσταση του ελληνικού λαού. Σε μιά του συνέντευξη στό 23ο φύλλο του ίδιου περιοδικού ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος άγωνιά πώς θά πάρει τη θέση του στην τέχνη ο Άρης Βελουχιώτης. Στήν ίδια συνέντευξη μιλεί, όπως κι' ο κριτικός Γ. Μυλωνιάννης σ' άλλη σελίδα, πολύ σοβαρά αυτός, για «λογικευμένο υπερρεαλισμό»!

Το δεύτερο «*Τετράδιο*» μάς άποζημιώνει, εξαγιάζοντας τον τελευταίο περιοδικό τύπο του τόπου και με την ωραιότατη έκδοσή του και με τα περιεχόμενά του. Χαιρούμαστε εδώ την ελληνική ποίηση— που δεν έλειψε ποτέ κι' άς φαίνεται σπάνια καμιά φορά— στός στίχους του Έλύτη και του Μάτσα όπως και στις πρόζες του Γκράβαλη και του Μαυροϊδή. Η μεταφρασμένη μελέτη του Καπετανάκη από τα έγγλέζικα για τον Dostojevskij μάς θυμίζει τό ανεξόφλητο χρέος μας και μάς γεμίζει θλίψη ο θάνατός του. Όσο για τον άπίθανο Έγγονόπουλο, νομίζω πώς η πρώτη έντύπωση που άποκοιμίζει κανείς από τό άρθρίδιο του για τον Picasso είναι πώς συναντούμε μιά περίπτωση ανθρώπου sans rime ni raison, πράμμα που άδικεί τον έξαιρετον ποιητή.

Ο φωτισμένος και πάντα άγαπητός κριτικός Κ. Δημαράς μάς ξαναθυμίζει— εκδίδοντά το στό ίδιο «*Τετράδιο*»— τό γνωστό ειδύλλιο της Βοσκοπούλας του άγνωστου κρητικού ποιητή. Νομίζω μόνο πώς θάπρεπε όρισμένοι στίχοι να ξαναπλαστούν, ξαναφέροντας τό κείμενο— όσο γίνεται μορετό— στην πρώτη μορφή του. 'Ο Α. Άλεξίου παρ' όλα τα σφάλματα που του καταλογίσανε οί κριτικοί της έκδοσής του— τονίζε ο ίδιος άλλωστε στόν πρόλόγο του πώς δεν έπρόκειτο για φιλολογική δουλειά, μά για λογοτεχνικό ξαναπλάσιμο του τραγουδιού— κάτι είχε νιώσει σχετικά. Παρ' όλο που ο νέος εκδότης τονίζει στην ύποσημείωση του πώς η μορφή που έδωσε στό εισαγωγικό του σημείωμα δεν του επέτρεψε να του δώσει επιστημονικόν όπλισμό, θεωρώ πώς δε θάταν άσκοπο— παρ' τις αντιρρήσεις που θάχε— αν ονομάτιζε και τον Άλεξίου σάν εκδότη του ίδιου τραγουδιού, στην παραπομπή που κάνει στό περιοδικό του τελευταίου, όπου δημοσιεύτηκαν κι' οί σχετικές εργασίες του. Την έκδοση της Βοσκοπούλας είχε ετοιμάσει κι' ο νέος φιλόλογος Σόλων Βογιατζάκης— πνίγηκε τό 1942 στό Χανιά— όπως δε θ' άγνοεί ο Δημαράς. Δυστυχώς δεν έχω εδώ τα βιβλία μου κι' έτσι δε θά μπορούσα να τον παραπέμω θετικά στην κριτική του Βογιατζάκη για τη Βοσκοπούλα του Άλεξίου, πράμμα όμως που μπορεί να κάμει ο Τωμαδάκης ή ο Μανούσσας, αν τόν ένδιαφέρει.

Η κριτική που άσκει ο «*Γιπόκαμπος*»— έφημερίδα που άκολουθεί τό περιοδικό— αν προχωρούσε πιο πέρα και πιο έξω από τα

στενά ενδιαφέροντα του «Τετράδιου» και σε χωριστή έκδοση και κυκλοφορία, παρ' ὅλη τὴν ἀντίδραση πού θά προκαλοῦσε, ὅπως εἶναι φυσικό, τὴν πάντα ὁμως γόνιμη — θάταν πιὸ οὐσιαστική καὶ κατὰ συνέπεια πιὸ ἐποικοδομητική.

Τὰ «Γράμματα» τοῦ Δημητράκου ἀκολουθοῦν τὰ ἴχνη τῆς «Νέας Ἑστίας», κάτι πού δὲ θάπρεπε ἴσως νὰ γίνεται ἀφοῦ τὰ διευθύνει νέος ἀνθρῶπος ἀπὸ τῆ μιᾶ, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη γιατί δὲν ἔχουν τὴν παράδοση τῆς τελευταίας πού τῆς δίδει καὶ τὸ χαραχτήρα τῆς. Ὁ συνωθισμὸς παλιῶν ὀνομάτων τῆς λογοτεχνίας μας, ποτὲ δὲν προσδίδει ἀξία σ' ἓνα σύγχρονο περιοδικὸ καὶ μάλιστα πολὺ τὸ βλάπτει διὰν πρόκειται γιὰ τὸ Φῶτο Πολίτη, τὸ Σπαταλᾶ καὶ κάμποσους ἄλλους πού ἀσχολοῦνται ταχυδαχτυλογικὰ μὲ τὴν Ποίηση. Ἡ ἀγαθὴ παρουσία τοῦ I. M. Παναγιωτόπουλου στὸ περιοδικὸ κι' ἡ πείρα τοῦ ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς Ποίησης—πού τόσο χωλαίνει στὶς σελίδες τῶν «Γραμμάτων»—τί λέει γι' αὐτό; Ἡ κριτικὴ τοῦ βιβλίου ἐπίσης νομίζουμε πὼς πρόκεινται δίχως ἄλλο ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Γ. Βαλέτα γιατί εἶναι ἀδάη ἀπὸ Ποίηση. Ἀντίθετα, τὰ δοκίμια τῶν δυὸ τελευταίων φύλλων, τοῦ Δημαρᾶ, τοῦ Γεωργούλη, τοῦ Φλώρου καὶ τοῦ Λουκάτου εἶναι ἐντελῶς πρώτης γραμμῆς. Ἡ ταχτικὴ ἐκδοση κι' ἡ σοβαρὴ ἐμφάνιση τοῦ φύλλου προκαλοῦν τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴ συμπάθεια στὸν ἀναγνώστη.

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῆς «Ἀγγλο-ελληνικῆς Ἐπιθεώρησης» τοῦ Σεπτεμβρίου, πού ἐκδίδει ἡ A.G.I.S. σημειώνουμε τὸ ἄρθρο τοῦ August Muir γιὰ τοὺς Cronin, Maugham καὶ Morgan, τὸ χρονόγραφμα τοῦ Πέτρου Χάρη «Πνευματικὴ Ἐλευθερία», τὴν βιαστικὴ κριτικὴ τοῦ Ἑλύτι «Πέντε κορυφαῖοι νεοέλληνες λυρικοὶ» καὶ τὶς κριτικὲς τοῦ Θρύλου καὶ τοῦ Ἀλέξη Σολωμοῦ.

Ἡ ἐκδοση τῆς «Ἀύλαιας» ἦτανε ὀλίγετα περιττή. Δὲν ἦρθε νὰ πληρώσει καμμὴν ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ λογοτεχνικοῦ μας κόσμου. Ἡ ἐμφάνισή τῆς διαθέτει πολὺ ἄσχημα, πρὶν ἀπόμα δοῦμε τὰ περιεχόμενά τῆς. Κι' οὔτε οἱ λίγες καλὲς συνεργασίαι τῆ σώζουν. Πρὸς τί λοιπὸν τόσο κακοτυπωμένο χαρτί καὶ τόσα ἀδικα ἔξοδα;

Στὴ φιλολογικὴ σελίδα τῆς «Ἀγῆς»—8-10-45—τοῦ Πύργου διαβάζουμε ἀρθρὶδιο τοῦ Σαρ. Γ. Σαραντόπουλου μ' ἀξιόλογες πληροφορίες γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν καταγωγή τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀντρέα Καρκαβίτσα.

Γιὰ τὰ δυὸ τεύχη τῆς «Κοινωνιολογικῆς Ἐπιθεώρησης» καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα περιοδικὰ κι' ἐφημερίδες πού λάβαμε, θά μιλήσουμε στὸ ἐπόμενο.

ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

“ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

Γ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28, ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 55-536

ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ *)

ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἀμαρτωλοὶ» Νουβέλλα . . .	Δρχ.	300
ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἐαρινὸ» διηγήματα	>	300
ALEXANDER-STAUER: «Ὁ Ἐγκληματίας κι' οἱ δικαστές του»	>	350
ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ ΝΙΚΗΦ. «Ἡρωϊκὴ Συμφωνία» ποίημα	>	100
ΓΙΑΝΝΑΤΟΥ ΣΠ.: «Μικροὶ ἄνθρωποι σὲ δύσκολες ὄρες» διηγήματα	>	200
ΤΑΚΗ ΔΑΝΑ: «Εἶμαι ὁ ἄθρῶπος»	>	300
> > «ἩΜΕΡΕΣ Αἰῶνες»	>	300
> > «Χωρὶς τίτλο»	>	300
ΛΟΥΡΙΕ ΟΣΙΠΠ: «Ντοστογιέφσκη» ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.	>	250
ΚΟΒΒΑΤΖΗ ΑΣΤΕΡΗ: «Πρώτη Ἀνοιξη» Νουβέλλα	>	300
ΛΕΚΑΤΣΑ Π.: «Ἰδεοκρατία καὶ Ἰστορικὴ αἰτιοκρατία . . .	>	250
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ὁ ἄλλος δρόμος» στίχοι	>	400
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ἡ τελευταία τῶν ρωμαντικῶν» διηγήματα	>	300
ΜΕΤΑΞΑ ΕΠΑΜ.: «Ἐμπρὸς στὴν Ἐποχὴ μας»	>	200
ΝΑΤΣΟΥΛΗ ΝΙΚ. «Συγκοινωνιακὰ Θέματα»	>	1500
ΝΙΤΣΕ ΦΡΕΙΔ.: «Ὁ Ἀντίχριστος»	>	300
ΠΑΠΠΑ ΝΙΚ. «Τὸ αἶμα τῶν ἀθῶων» ποιήματα	>	350
ΠΑΠΑΔΗΜΑ ΑΔΑΜΑΝ.: «Ἡ Πορεία μιᾶς γενιᾶς» Λογοτεχνικὰ Χρονικὰ	>	300
ΠΕΝΤΖΙΚΗ Ν.: «Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ ἀνάσταση»	>	300
ΠΙΕΡΙΔΗ ΓΙΑΓΚΟΥ: «Ὁ Καβάφης» συνομιλίες, χαρακτηρισμοί, ἀνέκδοτα	>	250
ΡΟΜΠΕΡΤ ΑΛΛΑΝ ΚΟΥΞ: «Πάστῶρ Χ» ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα.	>	300
SOEREN KIERKERKAARD: «In vino Veritas»	>	350
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ: «Πῶς κατακτιῶνται οἱ γυναῖκες».	>	200
«ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» ὁ τόμος Α/Β ἄδετος	>	4000
> > χρυσόδετος	>	5000

*) Ἐμβάσματα γι' ἀποστολὴ βιβλίων ἂς ἀπευθύνονται στὸν κ. Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟ, Γ' Σεπτεμβρίου 28, Ἀθήνας.

ΑΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ

ΕΛΟΥΣΙΟΒΑ

Ἐξώφυλλο, κοσμήματα

κι' ἓνα σχέδιο

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

■ ■

ΕΚΔΟΣΗ

"ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

ΓΙΑΝΝΗ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗ

ΟΙ ΤΡΟΠΙΚΟΙ

Σ Τ Η

ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ

Μιά σειρά ποιημάτων
ἀπ' τὴν ὁμώνυμη συλλογή
πὺ κυκλοφόρησε πρὶν
λίγο στὴν Ἀμερικὴ.

ΕΚΔΟΣΗ

"ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

ΚΛΕΩΝΟΣ ΠΑΡΑΣΧΟΥ

ΧΡΟΝΙΚΟ

■ ■

ΕΚΔΟΣΗ

"ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

ΜΗΝΑ ΔΗΜΑΚΗ

ΚΑΨΑΜΕ

Τ Α

ΚΑΡΑΒΙΑ ΜΑΣ

ΕΚΔΟΣΗ

"ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,